

Vikerkaar

1-2/2004

INIMLOOMUS TEELAHKMEL. Jürgen Habermas usust ja teadmisest. Slavoj Žižek biotehnoloogiast ja tahtevabadusest, Tiit Hallap biotehnoloogia kolmest ja poolest tahust, Marek Strandberg kolmest pörsast ja heast hundist, Ants Nõmper rahva geneetilisest suveräänsusest, Rein Kuresoo maailma rohelisest ajaloost. Ilmar Laabani pilapanegüürikat. Jakob Karu solvab publikut. Paul Celani, Triin Soometsa ja fs-i luulet, Peeter Sauteri, Berk Vaheri ja Matt Barkeri proosat. Jaan Toomiku maalid. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 19. Aastakäik.
Jaanuar-veebbruar, 2004. Nr. 1-2.

SISUKORD

Antero de Quental *Idamaa-unelm* 1

Jakob Karu *Asjade seis* 2

Ilmar Laaban *Luulet* 20

Paul Celan *Luulet* 28

Triin Soomets *Luulet* 36

Berk Vaher *Tarkade raamat* 39
fs Luulet 48

Peeter Sauter *Nuga* 61

Matt Barker *Nõdrameelne* 91

Eha Komissarov *Kommentaariid*
Toomiku maalidele 101

Marek Strandberg *Lugu vanadest ja*
uutest lugudest 104

Jürgen Habermas *Usk ja teadmine*
108

Slavoj Žižek *Too mulle mu mõtle*
Philipsi pintsak 116

Tiiu Hallap *Biotehnoloogiast kolme ja*
poole kandi pealt 123

Ants Nõmper *Ühiskondlikust leppest*
geenivaramus 137

Märt Väljataga *Inimloomus teelahkmel*
143

VAATENURK

Jaanus Adamson *Memento mori!* 153

Ene-Reet Soovik *Huivitav Oras* 158

Janika Krõnberg *Uitava eurooplase*
novellid 161

Jaak Urmet *Väärtuslikud traditsioonid*
jätkuvad 163

Jaanus Raim *1 EEK = 3 kopikat* 167

Kairit Kaur *Kas Grass on naisele hunt?*
170

Marina Grišakova *Umberto Eco*
olemise piire kombates 173

Tõnu Viik, Triin Kallas *Platoni teoste*
esimese osa ilmumise puhul 177

Jüri Eintaalu *Teadus: kas*
institutsioonid, kogukonnad või
paradigmad? 183

Rein Kuresoo *Sinise planeedi roheline*
ajalugu 186

KALEIDOSKOOP

Mardi Valgemäe *Luikede värv* 190

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2004.

Fotod Jaan Toomiku maalidest: Tiit Rammul

Esikaanel:

JAAN TOOMIK.

Sünnipäev I. Õli, lõuend. 185x195 cm.
2003.

Tagakaanel:

JAAN TOOMIK.

Sünnipäev II. Õli, lõuend. 185x195
cm. 2003.

ANTERO DE QUENTAL

Idamaa-unelm

Portugali keelest tõlkinud Ain Kaalep

End unelen ma vahel kuningaks
kaugesse idamere saarestikku
kesk ööd kuusäralist ja palsamlikku,
kui randu riivab vaikne lainelaks.

Siis nagu täidaks õhku, joovastaks
vanill ja tulbipuu seal ajapikku,
kui puudutavad kaldataimestikku
hell vete võim ja rauge tuulte jaks.

Siis näen ma seismas marmorrõdul end,
südamepõhja valud sadenend,
kuuvalgel aga sina jalutad,

mu armsam, pikal palmipuiesteel,
ja, endal vaba igast hirmust meel,
käekõrval üht suurt lõvi talutad.

JAKOB KARU

ASJADE SEIS

Publiku söimamine ühes osas

*...te räpased juudid... te revolutsiooni ärakaranud pojad ja tütreid...
Peter Handke, "Publiku söimamine"*

Kalev Keskülale ja Barbi Pilvrele

Tegelased:

Naine1 (noorem)

Naine2 (vanem)

Mees1 (noorem)

Mees2 (vanem)

Tegelaste arvu ja sugu võib mõistlikkuse piires muuta. Näiteks tegevuse käigus ilmuvad Seltskonnategelane, Pede, Saalitädi ja Raivo võivad olla täiendavad näitlejad, kuigi võimalik on ka olemasolevate tegelastega hakka-
ma saada. Episoodid on teatud piirides ümber paigutatavad. Ka talub näi-
dendi struktuur üksikute episoodide asendamist uute ja aktuaalsematega,
igasuguseid hetkenalju ja kõrvalekaldeid.

Rituaalideks nimetatud osades puudub reeglina jaotus tegelaste vahel,
see jääb lavastaja teha. Neis lõikudes puudub niigi vähene realistlikkus täie-
likult.

Iga alaosa nimi võiks särada lava kohal tulikirjana nagu tummfilmi tiiter.

Algus

Saal pimeneb. Lavale ilmuvad mehed. Väike paus.

MEES1: Nonii. Me hakkame peale. Kuid: kas siin on mõni ajakirjanik?

MEES2: Ajakirjanik tulgu välja. Meil ei ole ajakirjanikku vaja. Meil ei ole teatrikriitikut ka vaja, kui aus olla. Aga olgu.

MEES1: Kollased sopaimejad tulgu välja. Nad saavad kohe koju. Neil ei ole meile midagi öelda.

MEES2: Miks me peame oma raha eest selliseid taluma?

(valgus saali, veidralt retsiteeriv kõne)

Niisiis. Kalle Muuli, tule välja.

Sulev Vedler, tule välja. Sulev Valner, tule välja.

Anvar Samost, tule välja. Priit Hõbemägi, tule välja.

MEES1: Ja need teised ka. Ja need teised tulgu kaa.

Mihkel Kärmas, tule välja. Tiina Kaalep, tule välja.

Peeter Ernits, tule välja. Toomas Sildam, tule välja.

Tarmo Vahter, tule välja. Enno Tammer, tule välja. *(Teised: Enno Tammer! Haa-haa!)* Jaan Väljaots, tule välja. Virkko Lepassalu, kus sa oled?

MEES2: Me anname sada krooni igäühele nimetatutest, kes välja tuleb.
(paus, mehed tammuvad jalalt jalale)

NAINE2 *(ilmub kulisside vahelt, "koomilises võtmes"):*

Ja Meelis, Pille-Riin, Reet, Margot, Kadi, Lea, Madis, Rait, Sven, tulge välja! Teil ei ole siin midagi teha! *(peaaegu leelotades)* Ma loodan, et te ei ole siin! See ei ole teater!

(pimendus)

Rituaal: süüdlased/veri

Trummipõrin, tõrvikud, nagu Wagneri ooper või halb pomp-metal

Eesti on kreenis. Eesti on hävimas.

Eesti kaob. Eesti on müüdnud.

Eestit ei ole enam.

Kus on kurva kodu?

Süüdlased on siin. Me ei jõua neid kõiki ette lugeda.

Rain Lõhmus

Lennart Meri
Jaan Kaplinski
Hans H.Luik
Aadu Luukas
*(lugemine jätkub, kogu stseeni vältel loetakse taustaks ette avaliku elu
tegelaste nimesid)*

(paus)

Süü, süü, nende ülisuur süü.

Sööta rahvas moolokile.

Tappa inimesi.

Tõsta käsi eestlase vastu.

Eirata rahvast.

Surm peab seda meeles.

Surm peab arvet.

Rahvas peab ka arvet.

Saja aasta pärast mais on maksetähtaeg.

Veri voolab siis, hoiatan teid.

Lugu: osav mees Raivo

Telestuudio, kaks ülikonnastatud meest laua taga.

MEES1/SAATEJUHT: Tere tulemast meie saatesse, Raivo!

MEES2/RAIVO: Ma tänan. *(liüakse kokku šampanjaklaase)*

MEES1: Raivo, teid ei pea eesti televaatajale tutvustama. Võibolla olen ma nii lausudes ebadelikaatne, kuid meie saates räägitakse ainult tõtt ja teil pole ju midagi häbeneda. Niisiis, kas on tõsi, et teie ärikarjäär algas Oktoobri rajooni komsomolikomitees?

MEES2: No kuidas nüüd öelda, ma olin ju siiski noorsootöötaja, sel ajal ei olnud ärist nagu veel hea toon rääkida.

MEES1: Kuid teie ju rääkisite! Te lõite esimese noortekooperatiivi kogu NSV Liidu territooriumil! Ja hiljem te ostsite komsomolikomitee hoone, mis sai teie kui kinnisvaramagnaadi karjääri stardipakuks!

MEES2: No kuidas nüüd öelda... Muidugi sai äri tehtud, jah. Aga ega me ei saa aega süüdistada. Te olite ju ise ka sel ajal ETVs saatejuht?

Rituaal: veel süüdlasi/sõim

Nad ei mõtle rahvast.

Neid huvitab vaid oma rahakott.

Neid huvitab Eesti müümine.

Nad elavad

Tiskres

Haabneemes

Maarjamäel

Puki teel

Veskimöldres

Kakumäel

Vaevalt, et nad ise praegu siin on

Nad joovad praegu konjakit

Nad irvitavad tegelikkuse üle

Eesti on neile poohhui

Naahui, fuck off!

Paar puud ja muruväljak akna taga

Pass taskus

Seegi on valet värvi kaantega

Kuhu jääb suitsupääsuke? Kas sellest kirjutaski Juhan Liiv?

Lugu: koduperenaise mure

NAINE1: Nonii, siin ma olen. Ma olen Annika, 29 aastat vana, abielus, 2 last. Mul on uut autot vaja. Mu mees ütles, et mine esindusse, ma küll ei oska sulle autot valida, aga Maarek oskab.

Ja ma kuulasin selle Maareki juttu. Ja ma kuulasin ja kuulasin ja ma tahan nüüd midagi teilt küsida. Te ehk vähemalt arvate midagi. Oma mees ja Maarek ei tule arvesse, sama hästi võin ma oma käekotiga rääkida.

Miks te arvate, et naised sõidavad mingite naisteautodega? Mis asi see naisteauto on?

Miks te arvate, et naised sõidavad pruugitud rämpsuga?

Miks te arvate, et naised sõidavad tasakesi ja pesevad autot iga päev?

No persse.

(Lauri Saatpalu hääl lava tagant) Te kuulsite tasutud teadaannet esimesest Eestist.

Piiramine/esimene ja teine Eesti

Näitlejad sööstavad järsku saali ja piiravad esimesed 6 rida kilest politseilindiga.

NAINE2: Siin istuvad kurnajad, ebaõiglaselt rikastunud, rahva raha omastanud vördjad!

MEES2: Siin istuvad kaabakad! (*konkreetse inimese poole*) Kust sa niipalju raha said, et siin istuda? Missa vaatad siin, raisk?

MEES1: Need on esimese põlve kapitalistid. Vargad, kui viisakalt väljenduda.

NAINE2: See on "Esimene Eesti". (*paus*)

NAINE1: Nad ei ole inimesed. (*otse publikusse*) Te ei ole inimesed! Miks te istute siin ja vahite laval toimuvat labast meelelahutust, sel ajal, kui enamik eesti lapsi elab vaesuses! Inimesed otsivad endale prügikastidest toitu!

(*valguse muutus, mingi vähemreaalne tasand*)

Just nüüd. Kevad on möödas, ainult külm jääb.

Sa ütlesid, et Sõle tänaval saab suppi. Ei saanud.

Kas sa ei tea, mis kell lõuna on, küsis turvamees.

Ma ei teadnud. Kuni 1999. aasta septembrini ei pidanud ma sellest elust midagi teadma. Ja siis tuli kõik korraga, ja praeguseni ei saa ma omadega otsa peale.

Mis see on, mis toimub?

(*muusika, ehk Pärt, nt "Cantus Benjamin Britteni mälestuseks"*)

Kaunid ajad

(*diktoritekst lava tagant, võibolla koos sobiva videoga*)

Suvepäevad olid kuumad. Noored karastasid end jahedas merevees ja kohtusid töökangelaste ja huvitavate inimestega, kel kõigil oli elluastujatele oma head soovid kaasa anda. Eelviimase päeva õhtul saabus oodatuim külaline, sm. Arnold Meri. Tema meenutused Suure Isamaasõja

karmidest päevadest jäävad kõigile kohalviibijaile elu lõpuni meelde, nagu ka TPI dotsendi sm. Kuulo Vimmsaare vaimukas käsitus ristiusu valedest.

Saalist leitakse pede

(Järsk valgus saali)

MEES1(*taskulambiga*): Nonii. Meieni on jõudnud kuuldused, et...

MEES2(*kaikaga*): ...et saalis on pede.

MEES1: Kas te võisite seda ette aimata, armas rahvas? Vaevalt.

MEES2: Kuid pede istub siin juba etenduse algusest saadik.

MEES1: Pede istub neljandas reas, koht 11.

(mehed tulevad saali ja valgustavad publikut taskulampidega)

MEES2: Nonii, pedeke! (*publikule*) Vaadake ka, kuidas me pistame pepupoisile ora persse! Naudi, pederast!

(pede lohistatakse minema, talle antakse antakse lõuga, veri purskub, summutatud karjed...)

Rituaal: raha

(kuri kõnekoor)

Te pervod

Te krediitkaardiomanikud

Te laenajad

Te pangakliendid

Te hüpoteegiseadjad

Te personaalpanganduse kasutajad

Te püsikliendikaardiomanikud

Te mailinglisti liikmed

Te võtmekliendid

Ego! Magnet! Pluss! Kuldkaart! Äääh!

Ego! Magnet! Pluss! Kuldkaart! Äääh!

Ego! Magnet! Pluss! Kuldkaart! Äääh!

Ego! Magnet! Pluss! Kuldkaart! Äääh!

(seosetu, kuid ähvardav mõirgamine, kajaefektid)

Andke raha ära. Andke raha siia.

Rahvas ei oota.
Raha kuulugu sellele, kes seda vajab.
Majad kuulugu neile, kes neis elavad.

Kulla hiilgus tapab.

Õhtusöök neljale

Tegelased istuvad laua ümber, televiisor jõmiseb taustaks.

NAINE2: Võta veel heeringat. Võta veel! Missaeisöö heeringat või? Ma ise tegin, see on tarrendis heeringas!

Võtke muna, see on täidetud muna! Ma ise tegin! See pole sul mingi poetoit!

Ikka rohkem, mis sa oled kaalujälgija või? Minu tehtud söök ei kõlba vä?

Ja sina võta veel kartulaid! Need on rasvaga küpsetatud! Võtke veini kaa peale!

(veini visatakse klõmakaga, nagu joodaks viina)

Elmar, proovi neid Valga grillpihve ka, need on poole odavamad, kui Rakvere omad, aga sama head, söö, söö, mul on neid terve kausitäis veel.

Kas keegi minu aedviljatarrendit ka tahab? See on sibulaga, ma tõstan sulle tükikese?

No mahub ikka, kuidas ei mahu.

Milvi, tõsta nüüd kapsaid ka, ma toon kohe juurde. Sööge, sööge, kuhu ma muidu pärast selle laari panen?

(Mehele2): No mis sina passid nüüd! *(kurjalt)* Anna oma taldrik siia, endal suu jookseb vett, aga võtta midagi ei julge.

See on aus eesti toit jahh! A nüüd laulame midagi! Ülo, võta laul üles!
(lauldakse midagi lühidat, üldtuntut ja mõttetut)

Seltskonnategelane protesteerib

(keegi keskealine, kallis ülikonnas kiilanev mees tõuseb järsku saalis püsti ja hakkab midagi rääkima. Lava poolt suunatakse talle valgusvihk, me kuuleme tema juttu. Ta on kuidagi tuttav tüüp seltskonnalehtedest)

Ma protesteerin. Mis asja ma pean siin vaatama? Kõige parema tahtmise juures ei ole see mingi meelelahutus. See pole lõbus. Olgu, minu põlvkonna inimesed saavad sellisest irooniast aru, aga siin on ka noori, kes on tulnud lõõgastuma. Kuulge, teie seal lava peal. Ma maksin selle pileti eest päris palju, ärge siin lõmastage mind mingi semiootilise huinamuinaga! Ma ei või enam! Mul on muud ka teha!

(lahkub saalist keskmise vahekäigu kaudu, tema kannul siblib sädistav saalitädi, püüdes meest igati takistada)

Saalitädi protesteerib

SAALITÄDI: Mis te nüüd siis kohe niimoodi, ega see tükk tegelikult nii halb ju ei olegi, olge ikka vaheajani ära, meil on puhvetis kalaga võimalibu ja teed saab juua.

Ärge ikka minge veel, kuidas te siis niimoodi ja kuhu te nüüd niimoodi... tulge ikka vaadake veel, no millal te jälle nüüd teatrisse satute, eks see pilet on kallis ju. Ega minul ka pension läheb ainult üüri peale, millest sa veel elad? Meist pensionäridest ei hooli ju keegi.

Lugu: hämarus

MEES2: Ma teadsin 1988. aastast peale, et midagi võib juhtuda. Ja samas teadsin ma ka seda, et ma saan selle – on see, mis ta siis on, ma ei tea tegelikult tänini – ära hoida, kui ma olen valvel ja ei maga ja teen, nagu kästud. Algul oli lihtne, käskusid oli vähe. Siis läks keerulisemaks. Teiselt poolt, laulva revolutsiooni ajal tundus mulle, et see on normaalne, et kõik vastutavad, et Eestimaa ongi meie kätes. Oli ju!

Ja samas, see oli õudne. Ma pidin minema öösel külmaga välja raudteeületuskohta valvama, ja 1992. aastal ütles see hääl, kes seni väga leebelt minuga kõneles, see on see tagumise toa riidekapi hääl, kuulsite seda ju? – et nüüd ei tohi ma enam magada, ja ma pean sooritama rituaale, ta ütleb, milliseid. Ja teised hääled olid ka, need tahtsid ka rituaale.

NAINE1: Milliseid siis? Jõle põnev, ausalt.

MEES2: Ma pidin näiteks öösel kella kahest viieni oma toas liikuma mööda täisnurkse kolmnurga külgi ja aeg-ajalt, iga 25 sekundi järele ütleva “Jajah”.

NAINE1: Tõesti või? See oli selline meditatsioon?

MEES2: Mulle anti rohtu ja ma hakkasin neis hääldes kahtlema. Ma jätsin mõni öö rituaalid tegemata, ja nad ei sõimanudki mind. Aga siiski, järjest kõhedamaks läks. Ma tahtsin ennast ära tappa, aga hääld keelas selle ka ära.

NAINE1: Ära tappa! Miks sa seda pidid tegema? See oli ju nii lahe mõtlus. Ma tahaks küll nii huvitavat elu endale.

MEES2: *(vaatab üksisilmi vestluskaaslasele otsa, siis keerab järsku selja, lausub "Jajah" ja hakkab mööda nähtamatut kolmnurka kõndima)*

Lugu: mu last ei võetud erakooli

MEES1: Nad ütlesid, et ta ei ole piisavalt tark, et ta ei oska lugeda. Õppealajuhataja ütles. *(saali)* Jah, ta on ka siin, see õppealajuhataja. Olgu siis, mõelgu oma tegude üle. Muidugi, ma olen lihtne müügimees, aga ma saan palka ikkagi rohkem kui paljud teised. Ma käisin Peep Vainu koolitustel. Neist on kasu, *(elavneb)* ma müün nüüd palju rohkem ja olen enesekindel. Ma ei karda enam inimesi ja ma oskan seltskonnas käituda, ülikonda ja lipsu kanda ja orienteerun ka veinimaailmas!

Kuid ikkagi, miks siis nii? Küll ta lugema õpib!

Ma näen siin vandenõud. Ma lõpetasin keskkooli hädavaevu. Seesama õppealajuhataja tegi kõik, et mind lõmastada. Võim on ikka endiste käes.

Rituaal: ikka on vist ajakirjanik saalis

Tuled vilguvad, masinlikud hääled. Näitlejad manipuleerivad ajalehtedega.

Ikka on vist ajakirjanik saalis

Ta lindistab siin

Ta on kinni makstud

Ta kirjutab valet

Ta valetab kirjalikult

Ta on seal!

Ta on siin!
Ta on esimeses reas!
Ja tagumises ka!

Ta on erapoolik
Ta on harimatu ja loll
Ta on laps
Ta täidab omaniku käske
Ta on ori
Ta on kapitalismi esimene ohver.

Eesti ei vaja teda. (*röökides*)
Eesti ei vaja teda!
Rahvas ei vaja teda!
Maailm ei vaja teda!

Meediamure

(Meeshääl telefonis, kröbinaga, murelikult, ilmselt mingist raadio sisseelistamissaatest)

No olgu, siin öeldakse, et ei vaja sellist, aga kas te olete kunagi mõelnud, mida me vajame? Kas ajakirjandus on meelelahutus? Äri? Me ei defineeri tegelikult enam ajakirjandust kui niisugust, me küsime vanalt Juhan Peegliilt saatesõnu igale uuele sopalehele ja aktsepteerime samal ajal, et tegelikult on kõik lihtsalt tootmine; aga me teeme näo, et vana definitsioon kehtib, ei ma ei mõtle, et kollektiivne agitaator, ma mõtlen pedagoogilist funktsiooni, uudistevajadust, kogukonna enesepeegeldust, ühiskondlikku mõtet, ideede liikumist... (*jutt katkeb, mingi reklaam tuleb peale*)

Lugu: osav mees Raivo lõpetab halvasti

Mingi telesaate võtteplats. Straussi valss, inimesed šampanjapokaalidega.

MEES1/SAATEJUHT: Niisiis, siin on Raivo! Te ju mäletate teda! Ta

on ju TVst tuttav! Jaa! Vaadake Raivot! Aga Raivo asjad on halvad, maksuamet on tal jälil! Ja tema firma on niikuinii pankrotis! Ja tema kolmas naine jättis ta maha!

MEES2/RAIVO: Einoh, missa siis nii! (*avab uue šampuse*)

MEES1/SAATEJUHT: Nonoh! (*patsutab Raivot õlale*) Just nimelt! Raivoga on nüüd halvasti! No hard feelings, Raivo! (*publikusse*) Kuid nüüd, armas televaataja! Valik on sinu! Meie uues telemängus otsustad just sina, mis Raivost saab! Helista numbril 1884 ja ütle, kas a, b või c! (*lööb Raivoga klaase kokku*)

DIKTORI HÄÄL: Variant A. Raivole kutsutakse maksuterminaator ja juba kuu aja pärast on ta Tartus eurovanglas. Variant B. Raivo läheb peast segi ja on juba homme Seewaldis. Variant C. Raivo põgeneb Londonisse ja asub tööle serblase juures tööloata sibivedajana. Valik on sinu, armas televaataja. Telefonikõne meie lühinumbril maksab ainult 5 krooni.

Rituaal: poliitikute needmine

Te müüsite Eesti maha. Just teie siin, te vastutate.
Te tegite valikuid, mis olid valed. Te ei ole meie,
te olete poole valinud, teispool rahva rada. Millest
selline ülbus? Kas te olete kinni makstud? Miks te
ei anna aru, keda teenite? Olgu te neetud.

Te ei saa aru, kellest me räägime?
Me võime ka täpsemad olla. Palun.

Teie, Reformierakonna libedad paksmad, rõlged priiskajad!
Teie, Res Publica ülbed nolgid, aferistidest valetajad!
Teie, Rahvaliidu rasvunud kolhoosnikud, võdisevad metsavargad!
Teie, Keskerakonna salalikud natsid, impotentsed tuulenuusutajad!
Teie, Mõõdukate vormitud limukad, abitud jobukakud!
Teie, Isamaaliidu nõdrameelsed metsavahid, maskeeritud kommunistid!

Teid on veel. Parteide asutajad saavad varem või hiljem teiesugusteks.

Teie, tibrad! Teie, sotsid! Teie, usuhullud! Teie, pensionärid!
Te teete ka parteisid ja tahate võimu. Te kaugenete meist
pöörase kiirusega.
(*pimedus*)

Poliitund: kes tõi meile iseseisvuse?

NAIIVNE HÄÄL LAVA TAGANT: Kuid siiski, kes tõi meile iseseisvuse?

NAINE2 (*istub söömisstseenist tuntud, mustade nõudega kaetud laua taga*): Arnold Rüütel... Kui ma mõtlen tagasi nende aastate peale, siis oli just Arnold Rüütel see, kes mõtles rahva peale ajal, mil kõigepealt nõukogude julmus ja siis ropp rahavõim kobrutasid... Ma saan aru, et noor põlvkond ei mäleta seda sirgeselgsust, seda jäärpäisust, vastuseisu kõigele, mis võiks Eestile kahjulik olla... seda eetikat ja moraali... kuidas ta Moskvast seisis... kuidas võime me seda mitte unustada? Mida on tema mõnitajad ise teinud Eesti heaks?

MEES2 (*istub ka laua taha*): Kuid ta oli Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees? Ta oli okupantide käsik! Ta oli tibra! Muide, tema isanimi on Fjodor!

NAINE2: Sa olid ERSPs! Sa oled äraandja! Enamlane-kelamlane, just! Aga Arnold Rüütel on sellest kõigest üle! Ta ei hooli väiklastest inimestest! Ta on hingelt põllumees!

MEES2: Sovhoosidirektor pole mingi põllumees. Okupandi lähim kaastööline ei saa olla kangelane, olgu ta nii mõnus mees kui tahes. Ma ei saa aru, kes teie ajusid pesi, vene ajal ei rääkind keegi sihukest lollust. Kõik teadsid, kes on parteilased ja kes on kagebiidid.

MEES1 (*saabub ka laua taha*): Jälle räägite Arnoldist... kas teil üle ei viska... anna jah siis juba Edgarile ka lilli, muti... maaelu tähtsustamine... Eesti on sündinud Tartust... kuidas me EKP sildi all rahvuslust viljelesime... käsikäes... (*hakkab ära vajuma*)

NAINE1 (*siseneb ruumi, väga valju häälega*): Andke mulle veel konjakit, palun andke mulle veel konjakit!

(*paus*)

NAINE2 (*korra tagasi toidukiitja rollis*): Võta jah, see on "Valge Kurg", hulgi laos ainult 36.40 pudel!

Mure Eesti pärast/teleshov

Ekraanil või ka telestuudiot imiteerivas ruumis on vanem viiksuva häälega rääkiv mees, "arvamusliider". Ta esitab mingit uudistesaate lisana töötavat kommentaari. See on tahtmatult paroodiana mõjuv.

MEES2: ... ja küsime endalt, kas sellise Eesti eest oli mõtet võidelda? Ei, vastan mina ja arvan, et sama meelt on need, kes kandsid kõik need aastad Eestit oma hinges, puhtana ja ideaalsena, vabana nüüdismaailma kiirusekultuure taagast, vabana valedest ja madalusest, paleusena, mille nimel tasub elada ja surra, kategoorilise imperatiivina, mis kohustab leidma oma koha aina muutuv maailmas, vastama küsimusele, kas omada või olla, tundma oma erilisust, oma rolli teenäitaja, tuletorni ja mesipuuna.

Kuid nüüdsed arengud sülitavad eesti rahva saavutatule. Kalk arvestus ja parteiline bürokraatia asendavad vabaduse ja iseolemise, kõike mõõdetakse vaid raha või seksi mõõdupuudega, riik kängub, saamata kunagi suureks vaimult.

Kas sellist Eestit tahtsime? Mina ei tahtnud. Neil unetutel öödel Toompeal 1991. aasta kuumal suvel ei suutnud ma ette kujutada, et see, mida me oma hinges kanname, see, mis meie kätes valmib, võiks olla selline. Ma olen pettunud ja ma ei varja seda. Mul on häbi meie inimeste pärast, mul on piin elada pudupoodnike ajastul.

Juba klassik on öelnud: "Mul Belgia püss on õli sees, ma lasen ennast maha."

Pauk lava tagant

Telestaar laseb end vist maha. Või tulistab keegi teine tegelane teist? Ei tea. Paus, mis venib. Kuidagi murelik tunne.

Pede esitleb luuletajat

Varem saalist vägivallaga välja visatud Pede ilmub lavale, veidralt bravuurse olemisega ja spetsiifilise kõnnakuga. Tal on naba paljastav üllilubuv t-särk, naba ümber on tätoveering.

Heh-hee! Daamid ja härrad! Meie iidol on siin ja täna õhtul, just täna õhtul tahab ta midagi meiega jagada! Ja siin ta on, poetess Adelheid

Grenzstein-Wunderlich! (süttib diskovalgus, laes võiks peegelkera pöörel-
da. Ülespuhutud hoiakuga Adelheid Grenzstein-Wunderlich sammub apo-
teoosi toestava muusika saatel lavale, ta näeb välja nagu mingi
glamuurset vanamutti kehastav transvestiit, kõik tema juures on halb
camp. Aplaus ja kriiskamine lindilt)

NAINE2: Thānan, thānan! Kuid nüid ma loen theile ühä uue luuletuze!
Zee on hea!

(võtab poosi)

Ohh Eeztimaa, kuiš sinu valu
On mind nii väga vaevanud!
Zu ülikauniš looduzilu
Mu hinge koopa kaevanud!

Zu piirivalve poizte mundrid
(röökimine saalis)
Mus kodutunnet toestanud
Zu aktsjabörsi kursinumbrid
Mus patrijootluzt kogunud!

Ja nüid on värav lahti tehtud!
Et šuurde ilma tormata!
Kuid kodukaze kohin ikka
Mind zaadab järel-jätmata!

(Kummardab, ebainimlik röökimine ja aplaus. Pede tuleb karikatuur-
selt suure lillekimbuga lavale ja suudleb Adelheid Grenzstein-Wunderlichi
kätt. Nad kummardavad käsikäes ja lahkuvad Queeni muusika saatel.)

Kaks külameest joovad sarvikut

MEES1: Ääh.

MEES2: Ähahääh.

MEES1: Vaat ma siis ikka elasin. Ma sain kakssada krooni kuus.

MEES2: Rubla ikke.

MEES1: Nojah, krooni jahh. Ja mul oli naine siis ka.

MEES2: A kus su naine nüid on?

MEES1: A ma i tia. Ääh! Aahtshihh!

MEES2: Terviseks.

MEES1: A kakssada rubla oli ikke kõva raha siis.

MEES2: Oli, oli. A nüüd ei ole enam need ajad. A kus su naine ikka jäi?

MEES1: A ma i tia. Ma i mäleta.

MEES2: Kuule, su naine töötas ju kuivatis ja Hille oli nimi.

MEES1: Ei, ma tian seda Illet küll, aga mina ei tahnd teda, mis naine ta sihuke oli.

MEES2: A kuidas ta i old naine? Mis ta oli mees vä? Hähaa!

MEES1: A ma i mäleta...

Tegelik meelelahutus

Erakordselt rõlge muusikanumber, eestikeelse tekstiga ropplaul, mis meenutab samas (vaibakloppimissoundile vaatamata) ABBAt. Laulvad näitlejad näevad välja nagu külakultuurimaja taidlejad. Autor usaldab selle väljamõtlemise esitajaile.

Euro/tomatisalati sügavused

Kaks naist istuvad pingil.

NAINE1: Ma elan nüüd juba seitsmendat aastat Soomes.

NAINE 2: Kas euro tulekuga läks elu kallimaks?

NAINE 1: Jah, muidugi läks, nad ümardasid kõiki hindu. Aga suvel teen ma siin olles ikka tomatisalati sibulaga, teate, et soomlased ei söö tomatit koorega?

NAINE 2: Koorivad tomatit või? Kas see on mingi selline euronõue või?

NAINE 1: Ei, ma räägin hapukoorest. Mulle meeldib ikka sibula ja koorega süüa.

NAINE2: Aga meil seisab see alles ees. Aga kui palju teil suhkru hind tõusis?

NAINE1: Ikka vist tõusis ka natuke. Aga teine asi on see, kui panna tomatile veiniädikat ja sidrunipipart natuke ka. Oi vabandust, ikka õunaädikat! Mu väimees ei söö seda küll, aga...

NAINE2: Ja sente ka enam ei ole, kõik hinnad tulevad täiseurodes.

NAINE1: ...muidu on see ikka hea küll, minu soome sõbrad söövad ka seda.

NAINE2: Ei ole ju sente? Ei ole ju!

NAINE1: On ikka sendid, aga nende eest ei saa midagi. Aga seda ma ütlen teile, kõige parem on ikka siis, kui hakkida sibul ära ja siis tomatite...
(*pimendus, hääl keerataks nagu maha. Melanhoolne muusika*)

Neeger!

(*seltskondlik vestlus*)

MEES2: Neegrid on varsti kohal. Nad ongi juba kohal, raisk.

MEES1: Olümpia saunas istusin ma ükskord ühe kõrval, ta haises nagu loom.

NAINE1: Ma olen alati tahtnud küsida, kas see on tõsi. Noh, et... et neegritel on suurem.

NAINE2: Ausalt öeldes... ma tean seda jah, et on suurem. Aga nad on ka hoolivamad, nad oskavad naistega käituda.

MEES1: Neegritel ei ole suurem, tramaevõi. See on ettekääne. Mul on...

NAINE2: Sul võib ükskõik kui suur olla, aga see ei tee tasa sinu labasust ja rassiviha!

MEES2: Lasid loomal end toppida, jah! Selles ongi allakäik! Ise oled eestlane! Me sureme välja. Kümne aasta pärast on kõik väikseid neegreid täis, ja see on eesti naiste süü!

NAINE1: Euroliit tahab siia ka neegreid tuua. Aga ütle ikka, kas oli siis hea selle musta mehega, ära karda, ma olen su sõbranna.

NAINE2: Ma räägin sellest, et me oleme piiratud, kitsarinnalised, matslikud.

MEES1: Neegri madrats!

MEES2: Nee-nee-neeger on loom!

MEES1: Tramaei või! (*viskab NAINE2le veini näkku*)

MEES2: Ära häbista eesti naisi!

NAINE2: Mulle aitab! Kasvage suureks, poisikesed! (*põgeneb*)

Rituaal: veel süüdlasi

Te neegrisõbrad

Te liidiakoidulad

Te klubiinimesed

Te moskvitšimehed
Te rahvusrassistid
Te džibijuhid
Te meesšovinistsead
Te alkohoolikud
Te traktoristid
Te võrkturustajad
Te pätsikumardajad
Te ahelsuitsetajad
Te feministid
Te soomlaste maaletoojad
Te savisaared
Te taidlejad
Te riigivargad
Te müügimehed
Te külatädid
Te hasartmängusõitlased
Te kaikanõiad
Te juudid
Te jalgratturid
(paus)
Kes ütles jalgratturid?
(paus)

Mis kell on?

NAINE1 (*tuleb saali ja suhtleb publikuga*): Mis kell on? Pool üheksa juba? Aga teil? Jah, mis teil kell on? 8.33? Vaat kui huvitav! Mis kell on? Aga teil? Aitäh! Mis kell on?

Lõppselgitus

HÄÄL: See ei ole mingi näidend, see on teatritekst. Siin ei toimu konflikti ega katarsist, siin mängitakse läbi katkendlikke peegeldusi suurematest skeemidest. Isegi dialoogid on suures osas monoloogid. Kommunikatsiooni ei toimu, nagu tegelikkuseski. Vaataja lahkub teatrist täp-

selt sama targa või lollina kui ta sinna tuli.

MEES1 (tuleb eeslavale, kuidagi tõsise teatri paremate näidete maneeris): Aga minule ei meeldi selline teater. Nagu juba Mati Unt on öelnud, peab igas näitemängus tantsitama tangot ja näidatama punast valgust ja lastama püssi, mis elu see muidu on? Vaat tema on ikka lavastaja, tema teab, kuidas teatrit teha.

Elul on ikka mõte, ma ei lahku siit sama lollina kui tulin, ma tahan iga hetkega targemaks saada, mul ei ole aega siin istuda ja haigutada, see on minu elu, minu võimalus. Ma lasen selle käest, see libiseb mul käest, ma ei kasva iialgi suureks (*õnnetult*). Minust saab rohutirts, kes palaval suvepäeval saab oma väsinud viiulit, vaene inimene, kelle pähe ei tule iialgi ühtegi väärikat mõtet, ma jäängi lolliks ja lõpetan tolmuna omaenese jalge all.

Andke mulle püss. Ma päästan teie näitemängu. Kui see jääb ka ainsaks väärikaks teoks minu elus.

MEES2: Seal (näitab lava tagaseina, kus võiks karikatuurselt suur nael olla) ei ole püssi. Meie teatris pole tulirelvad lubatud. Ja üldse. Ja üldse, noormees!

Viimane rituaal

See siin ei ole ju Eesti, päris kindlasti.

See on mingi eksitus. Vaade tundmatule planeedile, peaaegu läbipaistmatu klaasseina tagune, okse ja pask söögilaul, miski, mida ei saa kirjeldada. Suure maantee hääl mitme kilomeetri tagant kuulduna, ritsikate sumin, vaevukuuldav tekst tööst, armastusest, bensiinist ja rahast, kokku ikka mitte midagi.

(paus)

Kirjeldage Eestit, palun.

Kirjeldage Eestit, palun.

Eesriie

Randveres, 5.-14. augustil 2003.

ILMAR LAABAN

Laul suurest Stalinist

Oo Stalin, sina kõigis mõõtmeis suur,
töörahvast kõigis mais ja võotmeis kiidet,
küll kumendab su hiila armatuur –
su riik! Nüüd Eestigi saand sinna liidet.

Oo Leninilt sa võtme pärandanu,
ta elutööd kuis mõista, jätkata;
kel järel tõe ja õiguse on janu,
sel sinu manu tuleb matkata.

Eal enam äraandja, jälk trotskist
ei saa meid meelitada eksiteile:
kes tõeline, kes võlts on kommunist,
eks sinu sõna seda ütle meile.

Oo Stalin, Stalin, Stalin, Stalin, Stalin!
Ei tea, kas küllaldane sõnus verv,
kui väriseva käsi nii sind maalin,
ei tea, kas väärrib sind mu joon, mu värv?

Me sammu võtab päeval juhatada
su päike trooniv taeva sinilael;
oh kuhu rappa upuks öös me rada,
kui meil' ei siraks sinu Põhjanael –

Stalin?

Lev Davidovitš Trotski

Viimaks ometi oled sa kärvand! Su korjus
haiseb jõledalt, pigista nina kasvõi
kinni: aastate vältel su pealaele korjus
aina põlastust, vihkamist, põhjendet sõimu –
raipel see kõik lehaks löi.
Koer, tõbras, reeturlik koer,
nüüd kus jätnud sa jäädavalt elavi hõimu
kõik su patud üles loen.

Lapsest peale sul ainsamaks mureks olnd müüa
maha kapitalistidele revolutsioon;
müüsid, müüsid, et vaevalt said aega sa süüa,
kõrge koht endal, täis käsilasi parteigi –
pühi puhtaks oma koon,
tühjaks jääb ikka su mold!
Kõik su käes ütleb üles, läeb rikki ja streigib:
olid saamatu ja loll.

Punaväge küll laostasid innu ja hooga –
tulemata jäi ometi valgete võit;
muretsesid, et töödistsipliini ei loodaks
et bandiit ainult elada saaks ning et kahjur,
räuskasid ja lärmi löid,
kuulutasid võimatuks
ühel maal sotsialismi – tehased, kõrgahjud
tõusid, sinust sõimatud.

Suure Lenini mõtete selget kristalli
sinu sõnade röga küll solkinud siis –
seadis jalule Stalin tõe meile nii kalli,
mida otsivaist noolist üks märki vaid tabab,
stalinlik vaid mõtteviis!
Maapaos veel su kolju loob
ilgeid mõrvatöö plaane – ta enese rabab
ausa viha kirkahoop.

Isa! pelgama **kuradit** kord õpetasid
oma poega, kui valitses tsaar veel ja papp –
Trotskit nimeta nüüd, kui ta õe juukseid sasib
või muud koerust teeb, et õpiks vihkama reetjaid
varakult süda ja sapp,
kasvaks elusihiks turm
neile, hingel kel – neil ussel, neil mürgikeetjail! –
Kirovi ja Gorki surm.

Kaks venda

Naturalist on ühel nimeks
kes hindab ainult koorukest
ja paneb iva nõudmist imeks,
 sest ta umsesse jahu-
 pähe iial ei mahu,
et jutt moraalita on tühi kest.

Sulg temal järjest ringi veetud
tuhande pisiasja poolt;
et dialektiline meetod
 looks säääl korda ja selgust,
 see tas äratab pelgust,
ei selleks või ta kulutada hoolt.

Ei julge võtta seisukohta
ta kuski, aina kirjeldus;
tal sõnu iga asja kohta
 aga mida just vaja,
 see jääb vahele haja-
meelsusest ja siis magab eiteakus.

Ta lobab Freudist ega tea, et
vaid üks kompleks, vaid üks neuroos
võib häirida me hinge seadet:

et kapitali ikkest
on säääl pärit kõik rikked
ja kaovad kurnajate sooga koos.

Tunned sa seda vennast?
On sulle tuttav see õige raja
kaotand poeetide liik?
Ta ju ise ei tunne ennast,
ei tea, et teda ei vaja
Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik.

*

Naturalist on süütu poisu,
kui *formalistist* tuleb jutt:
võib segi lüüa see su oiui,
kui tend lugema juhtund,
katsed mõistmiseks luhtund,
ja vägisi sul kerkib kurku nutt ...

Tal väga segane on sisu
ja veelgi segasem on vorm;
ta jutust mõtet välja kisu
kas või küüntega, aga
pää midagi ei jaga,
sest tema vorm on treitud, kruvit "form".

Pfui! kujutada roppu tõelust?
Härri ei kümble solgivees,
vaid ilutseb ju ainult mõeldus
ja kujuteldus ja veel
sellises, mida ka veel
ei oska kujutella igamees.

(Ei keegi loomulikult eita,
et luules ilulgi on koht;

ent muu kõik üle parda heita
 ja vormi kultiveeri,
 selmet õpetust veeri –
nii loodud teos on üldsusele toht.)

Tunned sa seda vennast?
On sulle tuttav see õige raja
kaotand poeetide liik?
Ta ju ise ei tunne ennast,
ei tea, et teda ei vaja
Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik.

*

Just nagu katel sõimab pada,
nii teisel pinnuks silmas üks:
neil asja üksteist materdada
 küll on paigatud särgist,
 viltusest mütsimärgist –
ei märka kumbki, et tal puudub püks.

On öelnud Majakovski: tähtis
ei “kuidas” ega “mis”, vaid “miks” –
ei nad tea oma riiuähmis,
 et püüe vastandada
 kaht võrdset eksirada
on muutund ammu õõnsaks kometiks.

Et *sotsialistlikust realismist*
peab võrsuma me uus kultuur,
ei sellega neil ole pistmist
 (oma tarkus on isand,
 muu kõik tühine lisand!);
neilt kurte kõrvu leiab Stalin Suur.

Nii vähe nende teostest kasu,

et see ei vääri mainimist;
neid üldse lugeda ei tasu:
 loe neid kümneid või sadu,
 loe läbi terve ladu –
ei sinust saa veel parem kommunist.

Tunned sa neid vendi?
On sulle tuttav see õige raja
kaotand poeetide liik?
Nad ju ise ei tunne endid,
ei tea, et neid ei vaja
Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik.

Eesti sürrealismipatriarhi Ilmar Laabani (1921–2000) siin esitatavad tekstid võivad paista tema klassikupositsioonile kohatud. Ootustele nad ehk ei vasta, kajastavad aga hästi nii autori ideoloogiahuvisid kui ka – mõnigi kord tülikate tulemusteni viinud – mängurlust ja epateerivust. Mõõda ei pääse neist tekstidest sellegi tõttu, et neid eirates jääb Laabani staatus pagulaskonnas tõenäoselt arusaamatuks.

Nüüdse valiku punaparoodilised värsid tutvustavad vaid üht poolt Laabani poliitilisest pilapanegüürikast. Ta sini-must-valge autoritaarsuse ja vaikiva ajastu vaimu vastu suunatud tekstid “Hymn vabadusele”, “Ood Eesti Vabariigi püsimise XXI aastapäevaks”, “Võidupüha õhtulaul” ja “Ditüramb Eesti Vabariigi XXII aastapäevaks”, mis olid 1939.–1940. aastal ilmunud ajakirjas *Eesti Noorus*, on suhteliselt äsja taasavaldatud mahukas valikkogus “Oma luulet ja võõrast” (1990). Seevastu “punase aasta” toodangut esindab seal vaid “Ood 1. maiks” (algselt ilmunud *Nõukogude Kultuuri* 1941. aasta aprillinumbris). Seega jätkus pilapanegüürika loomine ka riigikorra muutudes, sest Laabani meel-suse seisukohalt olulisimates punktides (autoritaarsus ja indiviidi eiramine) ju muutusi polnud toimunud.

Siinsed, varem trükkis ilmunud tekstid pärinevad Ilmar Laabani arhiivist, mis alates 2000. aasta novembrist asub Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis. (Lisaks asub Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus Laabani raamatukogu tervikuna, mis oma võõrkeelse – prantsuse ja saksa – modernismiklassikat sisaldava kirjanduse tõttu võiks laiemat huvi pakkuda.)

Mida tuleks teada Laabani poliitilise pilapanegüürika aja- ja eluloolisest kontekstist? Ehkki Laabani poliitiline aktiivsus ja pilaluule kirjutamine langeb peamiselt ta noorus- aega, pole tegu pelgalt poisikesetempudega. Ent nagu paljudel juhtudel, moodustab

lapsepõlv seegi kord arvestatava tausta. Pole iseenesest midagi erikummalist selles, kui kõrgkeskklassist pärit noor (aga seda Laaban ju oli – tänu tema isa positsioonile kõrgema postiametnikuna) eelistab maailmavaatelist vasakpoolsust või kaldub anarhismi. 1930. aastate lõpul oli Laaban üks gümnaasiumiõpilaste vaidlusklubi Elbumus (Johannes Aaviku järgi ‘taassünd’) ideoloog. Laabani kauase sõbra ja mõttekaaslase (Tallinna Reaalkoolis, Tartu Ülikoolis ja sõjajärgses Stockholmis) ning kaaselbujä Ilmar Mikiveri sõnul hoidis seda õpilasühendust koos ühine tõdemus, et “see vana maailmalogu on alla käimas ja ta tuleb päästa. Tema päävaenlasteks on totalitaarsed režiimid. Nende vastu tuleb luua ülemaailmne nooruse ühisrinne, sest ainult noorus suudab maailma päästa katastroofist, millega teda ähvardavad Hitler, Mussolini ja Stalin. (...) Et ühendada eesti noorus demokraatia ideaalide teenistusse (...), selleks – leidsime – ei olnud meie teadmised veel küllaldased. Niisiis algas palavikuline eneseharimisprogrammide väljatöötamine”.¹ Läks lahti intensiivne ennast ja “omasid” hariv tegevus süstemaatilise lugemise ning referaatide pidamise teel. Laabani n-õ vaimugümnaastika üheks avaldumiseks olid sealsed käsitlused kaasaegsest kirjandusest/kunstist/muusikast/ideoloogiast. Hiljem oli Laaban seotud sürrealismi anarho-sotsiaalse haruga, tunnustades enim föderalismist ja sündikalismi. (Viimati mainitud mõisted ilmuvad Laabani päevikuisse praktilise filosoofia õpingute aegu Stockholmi ülikoolis.)

Mis puutub Laabani suhtumisse juunipöördesse, siis tundub siinkohal olevat mõistlik kasutada *Mana* toimetaja Hellar Grabbi värskeid, *Loomingus* ilmumisel (2004, nr 2) olevaid mälestusi. Sellesisulise küsimuse peale vastanud Laaban, et ta tervitas vana autoritaarkorra varisemist. Imestunud pärimisele, kas Eesti iseseisvuse kadumine siis ei häirinud, tuli vastuseks: “Kui valimistel keelati vastaskandidaadid ja kui võeti vastu otsus ühineda Nõukogude Liiduga – vaat, see mulle enam ei meeldinud.”

24. juunil 1941. aastal allkirjastas TRÜ rektor Hans Kruus käskkirja, mille kohaselt üliõpilane Ilmar Laaban “on süüdi häbiväärse teo kordasaatmises, mis avaldus kontr-revolutsioonilise kirjanduse levimiseks kaasaaitamises”, mille tõttu teda karistati “valju noomitusega ühes hoiatusega”² See tähendas, et järgmise kui tahes pisikese reeglite-rikkumise järel oleks Laaban eksmatrikuleeritud. Mis oli säärase karistamise ajendiks? Kirjas siinkirjutajale arvas Ilmar Mikiver, et pahanduse põhjustas Lev Trotski raamat maailmarevolutsioonist. Trotski oli tõepoolest (ainuüksi luule põhjal otsustadeski) Laabani jaoks oluline mõtleja ja tutvus vastava kirjasõnaga pärines juba Tallinna-päevilt.³

Samas tundub usutavana, et Laaban oli lihtsalt normiservadel balansseeriv mängur, kelle eneseusaldus küündis veendumuseni, et ta kuldsuu, heasoovlikkus ja veel miski

¹ I. Mikiver, Mis oli “Elbumus”? *Akadeemia* 1991, nr 10, lk 2123–2124.

² Eesti Ajalooarhiiv, fond 2100, nimistu 1, säilik 6870.

³ E. Jansen, Mälestuskilde “Elbumusest”. (Koos I. Laabani täiendustega). *Vikerkaar* 1991, nr 10, lk 77.

kelle eneseusaldus küündis veendumuseni, et ta kuldsuu, heasoovlikkus ja veel miski kõige hullemast ikka päästavad. Juba oht saada gümnaasiumist välja visatud polnud suutnud seda hoiakut kõigutada.⁴

Luuletuse “Lev Davidovitš Trotski” puhul oleks ehk sobilik meenutada sedagi, et Trotski mõrvas 20. augustil 1940. aastal Coyocánis México lähedal N. Liidu agent Ramón Mercader.

Laabani punase pilapanegüürika tõttu on teda mõnelgi korral ka otseses ideoloogilises punasuses süüdistatud (ja tõenäoselt süüdistatakse edaspidigi). Mõjub ju kas või siinne ballaadlik “Kaks sõpra” esmapilgul tõesti üksnes nõmeda punapropagandana. Teksti saatev ironia aga avaneb üsna ruttu, kui arvestame, et vormiliselt asetuvad selle taustale Marie Underi “Kaks kitse” ja eriti Betti Alveri “Kaks saarlast”, ning vaatleme, missugune funktsioon on seal nõukogulikel trafarettväljenditel (juba esimese Nõukogude okupatsiooni aegseist propagandabrošüürest tuttavalt paarikul “formalist-naturalist”, sõna “dialektiline” kasutamisel eelnenut nullistavas ja naeruvääristavas rollis jne). Nii “Laulus suurest Stalinist”, “Kahes vennas” kui ka “Oodis 1. maile” ironiseerib Laaban ilmselgelt “kõigis mõõdteis suure” Stalini eneseupituse üle. Väljend “Stalin Suur” assotsieerub üheselt “Peeter Suurega”, rõhutades nii Stalini tegelikku väikse- ja Peetri suurekasvulisust (ühendab mõlemat meest muidugi ambitsioon raiuda aknaid).

Jaan Malin

⁴ Sealsamas, lk 78–79.

PAUL CELAN

Saksa keelest tõlkinud Aare Pilv

Marianne

Leeditud on sinu juuksed, su palged on peegliklaasist.
Silmast silma kandub pilv otsekui Soodom Paabeli järel:
katki ta näpitseb torni otsekui lehistu, määratseb väävlitihnikus.

Välk siis tabab sind suu juurde – too kuristik viulijäänustega.
Lumistel hammastel keegi veab poognat: oh kaunimalt pilliroog kõlas!

Kullake, sinagi pilliroog oled ning meie kõik oleme vihm;
võrratu vein on su ihu, ning kümnekesi me sõõmame;
vilja sees paat on su süda, me sõuame öödpidi;
kruusike sinist, hüpled sa kergelt me ümber, me magame...

Telgi ees rivistub sadakond, joobnult sind kanname hauda.
Nüüd kõliseb maailma põrandal ulmade ränkraske taaler.

Corona

Sügis sööb oma lehe mu pihust: me oleme sõbrad.
Lüdime pähklistest välja aja ning õpetame ta käima:
aeg pöördub tagasi kesta.

Peeglis on pühapäev,
unes on magamist,
suu räägib tõtt.

Mu silm laskub armastatu soo poole:
me vaatame üksteisele otsa,

lausume üksteisele tumedat,
armastame üksteist nagu moon ja mälestus,
magame nagu vein teokarpides,
nagu meri kuu verekiires.

Me seisame põimunult aknal, nad näevad meid tänavalt:
on aeg, et teataks.
On aeg kivil nõustuda õitsema,
rahutusel südant lüüa.
On aeg, et oleks aeg.

On aeg.

PIMESTU juba täna:
ka igavik on silmi täis –
nendes
upub see, mis aitas pildid
teele, mida mööda nad tulid,
nendes
vaibub see, mis sindki keelest
ainsa viipega ära võttis,
ja millel lasid juhtuda nagu
paari sõna tantsul selgest
sügisest ja siidist ja eimiskist.

KASTE. Ja ma heitsin su kõrvale, sina, keset prügi,
lõdine kuu
loopis meid vastusega,

me murenesime laiali
ja pudenesime jälle ühte:

Issand murdis leiba,
leib murdis Issandat.

LIIGAASTASAJAD, liig-
sekundid, liig-
sünnid, novemberdavad, liig-
surmad,

kärgmõhkedesse varutud,
bits
on chips,

menoraaluuletus Berliinist,

(Asüleerimata,
arhiveerimata,
hooldamata?
Elus?),

lugemisjaamad hilissõnas,
säästuleegipunktid
taevas,

kammirindejooned tule all,

tunded, pakase-
värtendatud,

külmstart –
hemoglobiiniga.

KAEVUKAEVAJA tuules:

keegi hakkab viiulit mängima, allapäeva, kõrtsis,
keegi pea peal seisma sõnas Küllalt,
keegi ristsijalu rippuma väraval, tapuväänude kõrval.

See aasta
ei mühise mööda,
ta paiskab detsembri tagasi, novembri,
ta kaevab oma haavad ümber,
ta avaneb sulle, noor
haua-
kaev,
kaheteistsuine.

HOORALIK TEINEKORD. Ja igavik
verimustalt ümberpaabeldatud.

Mäördunud
su savistest lokkidest
mu usk.

Kaks sõrme, käekauget,
sõuavad soise
vande poole.

Largo

Samameelne sina, nõmmelkäijast ligidane:

üle-
surma-
suurustena lebame
kõrvuti, aja-
tu sügislill kihab
su hingavate laugude all,

muusträstapaar ripub
me kõrval, meie
ühiste, seal ülal kaasa-
rändavate valgete

meta-
staaside
all.

*

Kõik unekujud, kristallist,
mis sa omandasid
keelevarjus,

nende juurde
juhin oma vere,

need pildiread, neid
pean ma peitma
oma tunnetuse
piluveenides –,

minu lein, ma näen,
jookseb su poole üle.

PAUL CELANI (1920–1970) eluloost on juttu olnud ka Ain Kaalepi tehtud tõlgete saatesõnas *Vikerkaares* 2001, nr 8/9, sestap ei hakka ma seda siin üle kordama. Võiks siiski teha veel mõne pisilisanduse, näiteks et Celan debüteeris rumeeniakeelsete luuletustega Bukaresti ajakirjas *Agora* 1945. aastal või et oma esimese, 1947. aastal Wienis ilmunud luulekogu “Der Sand aus den Urnen” lasi ta rohkete trükivigade tõttu makulariseerida (kogu ilmus küll hiljem uuesti raamatu “Mohn und Gedächtnis” ühe osana). Paul Celani kuuluvus on pealtnäha keeruline: tema päritolumaa Bukoviina asub slaavi ja rumeenia (pisut ehk isegi ungari) kultuurialade piirimail, on kaua kuulunud Austria-Ungarile, kuid mõnda aega on sinnani ulatunud ka Osmani impeerium; Celan ise oli saksakeelne juut, kes elas suure osa oma elust Pariisis, kuid suhtles põhiliselt Lääne-Saksa kirjandusruumiga; kõige selle juures pidas ta end siiski austerlaseks (midagi sarnast Kafkaga, kes oli saksakeelne austria juut tšehhide Prahast). Celani keeletundlikkuse juuri võib otsida ka tema varastest kokkupuudetest jidiši keelega, mille ajalugu (seega ka alamsaksa keele ajalugu) ta hiljem põhjalikumalt uuris. Samuti ei pruugi olla vähetähtis asjaolu, et Bukoviina juutide saksakeelne enklav hävitati saksakeelsete okupantide poolt, mis sundis Celani otsima “oma” saksa keelt, mis poleks ühine tema perekonna tapjatega.

Olgu siin ära toodud Paul Celani luulekogude nimestik:

(Der Sand aus den Urnen, 1947)

Mohn und Gedächtnis, 1952

Von Schwelle zu Schwelle, 1955

Sprachgitter, 1959

Niemandsrose, 1963

Atemwende, 1967

Fadensonnen, 1968

Lichtzwang, 1970

Schneepart, 1971

Zeitgehöft, 1976

Kolm viimast raamatut on ilmunud postuumselt, kusjuures “Zeitgehöft” pole enam Celani enda koostatud, vaid pandud kokku temast maha jäänud tekstidest. Celani kirjastajaks olnud Suhrkamp'i kirjastus on pärast ta surma avaldanud veelgi mitmesuguseid kogumikke – “Ausgewählte Gedichte” (1972), “Gedichte in zwei Bänden” (1975; sellest on kümmekond kordustrukki) ning “Gesammelte Werke in fünf Bänden” (1983; 2 esimest köidet sisaldavad luulet, 3. köide faksiimileid, proosat ja kõnesid, viimased köited luuletõlkeid).

Paul Celani luulet on nimetatud klassikalise modernismi kõrgpunktiks ja täideviimiseks luules. Celani luulet puudutanud mõjud hõlmavad üsna laia ala. Tema noorusluules on selgemini tuntavad saksa sümbolismi ja neoromantismi jooned (Trakl, George, Rilke), aga ka sürrealismi mõjud. Algusperioodi luules on märgatavam ka juuditteema, isäranis seoses viimase sõja ning juudivaenamisega (eriti esil on see Celani kõige krestomaatilisemas tekstis “Surmafuuga”), see aga ei kao tegelikult ka hilisluules. Noorusluule muusikaline rütm, daktüülilise rütmimpulsiga vabavärs muutub hiljem hüplevamaks, fragmentaarsemaks; Celani luule otsekui vabaneks järkjärgult kõigest poeetiliselt liiasest ja liiguks desillusioneeriva pretsiisuse poole; samas süveneb Celanis hoiak, et luule on õigupoolest võrdväärne hingetõmbe või käepigis-

tusega. Luule on Celanile koht, kus käib võitlus kunsti tehnilise instrumentaliseerumise vastu, tema luulekeel pole “kunst kunsti pärast”, vaid keele tegelikkuse otsing, seda on iseloomustatud kui igapäeva- ja poeetilise keele ümberpööramist, lühendamist ja ümberrühmitamist. “Tumeda” või “hämara” kõne paradokside kaudu otsib see luule keele uusi võimalusi.

Tuntud on Celani ütlus: “Luule – see on keele saatuslik ainukordsus.” Tolles ainukordsuses seisnevat tõsidust ja tõde püüabki Celani luule järgida. Kindlasti on oluline ka Celani huvi Heideggeri keelefilosoofiliste vaadete vastu.

Läbi kogu Celani luule korduvad teatud kinnisõnad, mis aga ei kinnistu sümboliteks, vaid on liikuva tähendusega “tõlked ilma originaalita” – *kivi, silm, süda, käsi, õis, puu, leht, meri, maa, jää, valgus, täht, öö*. Peale selle on Celani luulele iseloomulik teatud kindlate keeleliste võtete kasutamine – loomingu algupoolt iseloomustavad genitiivmetafoorid (nt *Schwarzere Milch der Frühe* ‘aoja must piim’) ja oksüümoroniid (*Glockenstuhl deines Schweigens* ‘sinu vaikimise kellakapp’), mis ajapikku asenduvad sõnaliikide segilöömise (*Später der Rosen* ‘rooside hiljem’, kus “hiljem” on nimisõna), arvukate ainukordsete neologismide (*Weisskiesstotterer* ‘valgekrusakokutaja’) ja keeruliste sõnamängudega (*Eins und Unendlich, / vernichtet, / ichten*, kus viimane sõna on verbistatud vorm sõnast *ich*, näides samas verbi *vernichten* ‘hävitama, tühistama’ positiivse vastandpaarilisena, nii et eestikeelne ligilähedane tõlge võiks olla: ‘Üks ja lõpmatu, / minetatud, / minanesid resp minalesid’).

Originaalloominguga samamahuline on Celani tõlketekstide hulk. Ta on saksa keelde tõlkinud prantsuse sümboliste (Rimbaud, Valéry, Mallarmé), sürrealiste (Char, Éluard, Breton), vene poeete (Blok ja Mandelštam – viimasele pühendas Celan oma kogu “Niemandrose”), Shakespeare’i, Dickinsoni, Ungaretti jt.

*

Senine eestikeelne Celani-bibliograafia saab alguse 1950. aastail, kuid põhiosa jääb viimasesse kümnendisse. Ilmar Laaban tõlkis Celani luulet rootsi keelde juba 1940. aastate lõpus (umbes samast ajast on teada ka Celani pühendusluuletus Laabanile – siinkirjutaja pole seda ise näinud, kuid toetub Jaan Malini teadetele). 1957. aasta *Mana* 1. ja 2. numbris ilmus Ilmar Laabani kirjutatud essee “Paul Celanist ja saksa uuemast luulest”, mille uustrükk on leitav ka Laabani artiklikogus “Marsyase nahk”. *Manas* saadavad kirjutist ka tõlked viiest Celani luuletusest (mida kahjuks pole taastrukitud). 1976. aastal ilmus Celani luuletus “Kannud” (*Die Krüge*) Ain Kaalepi tõlkekogumikus “Peegelmaastikud”.

TPeDI ajalehe 1988. aasta 4. numbris ilmus kolm Celani luuletust Ülle Rannuti tõlkes. Tõsisem Celani-tutvustaja Eestis on olnud Aadu Hurt. 1989. aasta *Vikerkaares* nr 9 ilmus temalt neli luuletõlget koos originaalidega (sh ka kuulus “Surmafuuga”), millele oli lisatud lühike saatesõna. Järgnes kümme teksti 1991. aasta *Loomingu* 6. numbris; neile oli tõlgete mõistmise hõlbustamiseks lisatud ka väike Aaviku-sõnastik ning lühike seletus tõlkepõhimõtetest – nimelt ajas Hurt nende tõlgetega lisaks Celani tutvustamisele ka isiklikku eesti (luule)keele arendamise asja. Viimaks koosneb Celani-tõlgetest ka Hurda 1997. aastal ilmunud luulekogu “Kivi leiva asemel” keskmine osa. Veel on Celani-tõlkeid ilmunud *Vikerkaares* 2000, nr 7 (üks luuletus

Rainer Katteli tõlkes) ja juba mainitud suurem valik *Vikerkaares* 2001, nr 8/9 (Ain Kaalepi tõlkes). Celani esindustekstiks on peetud “Surmafuugat” (Celan ise keelas hiljem selle avaldamise antoloogiates, püüdes tõrjuda luuletuse ületähtsustamist ning osutades selle liigsele otseütlevusele), mis eesti keeles on nüüdseks olemas nii Ülle Rannuti, Aadu Hurda kui Ain Kaalepi tõlkes – nii et huvitavat võrdlusainet jätkub.

*

Siinsesse tõlkevalikusse on võetud tekste Paul Celani luulekogudest “Mohn und Gedächtnis” (“Marianne”, “Corona”), “Atemwende” (“Pimestu”), “Fadensonnen” (“Kaste”), “Lichtzwang” (“Liigaastasajad”), “Schneepart” (“Kaevukaevaja”, “Hooralik teinekord”, “Largo”) ja “Zeitgehöft” (“Kõik unekujud...”). Osa tõlgetest on valminud 1997. aastal, need on üle vaadatud (arvestades ka Ain Kaalepi tollaseid märkusi) ja osa tekste juurde tõlgitud 2002. aastal võrguajakirja *Ninniku* jaoks, konsulteerides ka Michael Hamburgeri ingliskeelseid tõlkeid (1980 New Yorgis välja antud kakskeelsest valimikust pealkirjaga “Poems”) ning võttes arvesse Kalju Kruusa ja Hasso Krulli märkusi.

A.P.

TRIIN SOOMETS

*

hauakaevaja pehmed käed äratavad mind
ämmaemanda karedad käed kussutavad mind
õhk paneb mu läkastama

konjak kihiseb kaltsiumist
kyyned varisevad kivipõrandale
nyyd olen kaitsetu
imelised hetked

*

kassid roidavad mööda
silmad pärani kinni
kasukas kurguni lahti
kassid roidavad mööda

puu moonutab ööd
okste valusas pihis
pimedus keerutab tähti
kassid roidavad mööda
seletatavas sihis

*

miski ei pane purju ei yllata
maailmasilma kurjus leebub
hetki kaunisse vormi pillata
oli mu ainus needus

yhegi sillata, peatumiskohata
kohtuda korraks kõiges
silmi ja sooni puhata
nyyd on mu õudne õigus

*

koer peab jutlust kuldhambad irevil
kollektiivne palve paneb taeva vabisema
igayks saab pealuu ja kyljekondi
liha meie lihast
imelised hetked

*

tuleviku detailne kirjeldus igal õielehel
vaatab maasikaõis sygavikku enda kohal
sõnnikuste kätega silitab juuni mulda
kuumus virvendab värvilisi pilte
nälkjad valvavad oma hetke
nagu mina

*

kass kirjutas mu nime asfaldile
kustutas ära
otsa ei vaadanud
kadus hämarusse
mina teda otsima ei hakka

*

koer tõstab jalga jumala nägu peas
koeramask korralikult puu najal
hallides silmades õrnus

*

kusagilt kodu ei leia
hämarus leiutab lõkse
laseb läbi ja ringi käia
tegelikkust ja tekste

käsib vaadata enda näkku
kysib meeletuid makse
kusagilt kodu ei leia
koiduni oma maailmajakku
keelab käsikaudu kõrvalteid käia

*

korra järele kisendav kaos
tulvab sinu poole
mõranevad tornid mõranev taevas
iga kiriku kell näitab ise aega
puud puurivad ladvad maasse ja kohisevad ärkvele surnud
kes kiirustavad otse oma lemmikkõrtsi
kõik on veel olemas

BERK VAHER

TARKADE RAAMAT

Alguses oli Sõna.

Selle kustutasin ma muidugi kohe maha. Aga ikkagi just niimoodi ma alustasin.

Või kui täpne olla, siis kombekalt tiitellehega:

TARKADE RAAMAT

Johann Ulas

Nime kirjutasin veel harjumusest, mitte kiusust – et Teo Fistel raamatu enda nime all avaldab, ma esiti ei mõelnud. Üleüldse ei mõelnud ma suurt midagi. Pidasin toda nõudmist Teo järjekordseks kapriisiks, mille absurduseseest too kuramuse kuivik ise ka paari päevaga aru saab.

Eks ma olin ka piisavalt edev, et olla säärasest sunnitööst meelitatud. Panna kirja Tarkade Raamat – oma teadmiste kvintessents, milles Fistel nägi inimteadmiste kvintessentsi? Iga haritlane unistab alateadlikult sellesest ikkest – milleks muidu sulguda vabatahtlikult arhiividesse, kapselduda raamatukogudesse, üksi nelja seinaga vahele; kas või vaid nii, et kaheks seinaks on avatud raamatu pooled ja kaheks nende peegeldus ajus? Milleks muidu nukkuda, kui mitte uneldes, et iseenda ümber rajatud klooster teeb kesikust ingli ja tõugust liblika?

Nõnda asendus esialgne pahameel vangistuse üle peagi vallatu õhinaga – mida tekitab mõni kaunitar, kes peab teid kellekski kuulsaks. Teades, et sel õndsas eksimisel pole määratud kesta, hakkate kõnelema kõiksugu tobedusi (tunnetades iga tühisemagi sõna kaalu) ja – võite eneselegi ootamatult öelda midagi tavatult tarka. Midagi, mis säästab kaunitari pettumusest, andes talle usu, et kuigi te pole *see*, peaksite siiski olema kuulud.

Ja “Tarkade Raamat” oligi ju Anthea hind. Anthea oli mind pidanud

targemaks kui oma meest ja seda ei võinud Teo taluda. Ma pidin selle eest maksma; ja veel nii, et Teo saaks võtta kogu mu tarkuse, ronida selle otsa ja küündida minust veel kröömi jagu kõrgemale – omaenda ülistatud nime jagu kõrgemale. Tema oli vabariigi Suur Erudiit, intellektuaalne arvamussliider, tuhandete tudengite guru, kellelt säherdust raamatut ammugi oodati – selle abil pidi ta tagasi võitma ka Anthea.

Teo oli tegutsenud tavatu kirega. Ühel pühapäevahommikul (õigemini ennelõunal, olin poole ööni pidu pannud, ilmselt Teo poolt pildituna koju tassitud ja maganud kui Jumal) avastasin, et ma ei saa oma uksest välja – lukk oli ära vahetatud; et mu telefon on kadunud; ning et Netscape ja Explorer on mu arvutist kustutatud. Küll aga oli ekraani keskele tekkinud ikoon AVA.doc – avasin ja lugesin:

Johann!

Nõrgem inimene süüdistaks Sind sõpruse reetmises. Mina olen olnud küllalt tark, et Sinu tegelikke taotlusi algusest peale taibata. Sinu süü seisneb muus.

Tean ka, et Anthea jaoks oled minust parem meelitaja, tantsija, armastaja... Uskugu – see kõik pole mulle tähtis. Need ei ole mulle olulised kategooriad. Aga see, et ta peab Sind minust targemaks...

Sa tead, et see pole nii. Ja ikkagi Sa valetad talle – täies teadmises, et just see on talle oluline. Suure riistaga libekeelseid kepsutajaid ja lartistajaid on tuhandeid; kõige targemaid saab olla vaid üks. Tema ihaldab kõige targemat. Selles pürgimuses oled Sa oma kergemeelsuse tõttu minust maha jäänud, kuid muljetavaldaval kombel mitte nii kaugel, et Sa oma suhtlemisioskusi kuritarvitades olukorda vastupidiseks ei suudaks valetada.

Selle eest ma Sind karistangi – selle arestiga, mille tulemuseks peab olema Tarkade Raamat, mis võtab kokku kõik Su teadmised. Sellega pead Sa andma oma hooplemistele katte ja lunastama oma süü minu ees.

Su meiliaadressilt tuleb Su sõpradele ja kolleegidele teade, et oled sõitnud Sorbonne'i Ülikooli raamatukokku uurimistööd tegema. Sul on kaheks nädalaks toiduvarusid; nii palju on Sul ka aega kirjutamiseks. Kahe nädala pärast tulen ma raamatu disketile järele. Kui Sa pole oma ülesandega toime tulnud, tapan ma Su, hoolimata tagajär-

gedest, mis sellega kaasnevad. Tühise varga ja kiitleja elul pole mu silmis väärtust, eriti kui ta on kippunud minule kuuluva kallale.

*Jõudu tööle,
Teo*

Mööngem, et millegi nii jaburaga hakkama saamiseks ei piisa harilikust armukadedusest ja skisoidsusest – on vaja ka erakordselt rasket pohmakat. Paar päeva oli perses – ja nii kiirel ajal! See tegigi mind tige-daks – kaht nädalat ei suutnud ma loomulikult tõsiselt võtta, tapmisest rääkimata. Nii need asjad lihtsalt ei käi, nii lihtsalt. Aga nagu ootamatu haiguse puhul, nii ka nüüd tundsin samas kergendust, et saan veidi omaette olla ja tõepoolest tegelda lugemise-kirjutamisega nii süvenenult, nagu ma oma elutempo juures ammu polnud võinud. Ning pärast pikka dušši ja kanget kohvi tekkiski juba ülemeelik hasart.

Esimene lause oli kummati kõige raskem. Niivõrd kõikehõlmavat teost sobiks ju alustada ükskõik millega – ning samas oleks mis tahes konkreetne algus järgneva suhtes piirajaks. Too “Alguses oli Sõna” ei jäänud ainsaks trükitud-kustutatud hakatuseks: laused tekkisid tähendusplahvatustest, paisusid, tuhmusid ja hääbusid üksildaste viljatute universumitena. Ent ma jätkasin; nagu tookord, kui mul veel kasutatud telefon oli, üks naistuttav klahvid kogemata lukku lükkas ning ma kogu õhtu neid lahti muukisin, lootmata edule, vaid lihtsalt nautides oma võimet erinevaid neljakohalisi numbraid genereerida. (Mõned tundusid mulle eriti efektsed – meeles on 9417 ja 8008; seesam jäi neist ometi avamata.)

Esimene tüdimuslaine kandis mind raamaturiuli juurde ja ma asusin ettejuhtuvaid kõiteid lehitsema. Mõistagi ei inspireerinud juhuslikult silmajäädvaid laused mind enamaks kui paariks magedavõitu anekdoodiks, mis ehk kõlvanuks vaid väikeseks vinjetiks raamatu tagakaanele. Ent algus pidi olema dramaatiline – õige algus on juba pool lõppu! (Tutvus Anthega oli aga alanud just paarist magedast anekdoodist ja seegi tegi Teole meelehärmi: tema harv huumor lähtus eranditult kas Augustinusest või integraalarvutusest.)

Mõtlesin juba õhtale minna ja teha endale veidi Teo jäetud paki-kartu-liputru (tema arvates ilmsesti anekdoodimehele paras delikatess), kui

avastasin ühe antikvaarse saksakeelse aiandustraktaadi, mille omandamise üksikasju ei suutnud ma kuidagi meenutada. Tõenäoliselt olin tahtnud osta hoopis midagi muud. Tiitellehel seisis veidi värisevas kalligraafilises kirjas anonüümne pühendus:

*Elasime nõnda tasa, õige vagal viisil
Keset argipäeva halle hangesid
Teadmatagi vaprast teost toona paradiisis
kui siis äkisti need lehed langesid...*

Lugesin oma silmi uskumata veel toda viimast rida: *kui siis äkisti need lehed langesid...* Mu meelde uhkas äratundmine, et midagi taolist olin kunagi põhikoolis kirjutanud oma silmarõõmu salmikusse! Ei midagi piibellikku, selge see – harilik sügisluuletus, kus sisaldus arglik vihje “sinule ja minule” ja vist ka suudlusele ja mille riimid olid küllap veel lamedamad; kuid viimane rida oli peaaegu kindlasti seesama... või kindlasti peaaegu seesama (vaevalt ma küll “äkisti” kirjutasin, ju ikka “korraga”).

Mu piinlikkustundes oli ometi alles mingi ammune kõhevil vaimustus – see kajas vastu praegusele märterlikule meeleolule. Ruttasin tagasi arvuti juurde ja kirjutasin:

Kõik kirjaga täidetud lehed on viigilehed – häbi inimese tiirasuse ja tahtenõrkuse pärast. Sellest algab tarkus.

Ah sellest siis hakkavadki algama tuhandete homsete silmarõõmude salmikud? Nii pole sellel tööil ju vigagi.

Kolm ööd ja päeva paiskasin ekraanile mõttepööriseid filosoofiast ja teoloogiast, politoloogiast ja kulturoloogiast, psühholoogiast ja matemaatikast – tukastades vaid mõneks tunniks, kaanides liitrite viisi kohvi ning tarvitades toiduvarust vaid juustu- ja vorstileibu, millele polnud mahti võidki lisada. Ma polnud enam katkise hommikumantliga kirjaori, kes värisevikäsi jõukamate äraõeldust sõnu kerjas, vaid ma ise programmeerisin maailma enda ümber, liigutasin ise tõevoogusid ja jagasin ollatahtjaile käsklusi.

Kõik viimaste aastate tõdemused ja tähelepanekud, mis siia-sinna normeeritud tähemärkidega kolumnideks olid kärbatanud, löid vohama, kasvatasid küüned ja hambad ning paaritusid üksteisega, sigitades orgiasse üha uusi draakoneid. Kirjutasin – ei, ma pildusin välke, kuni sõnad ekraanil sulasid, keema läksid ning iga klahvilöögiga mulle tulivalusasti silma pritsisid kui tina Vanapaganale. Viimaks oli vaid lõõmav pimedus...

Ärgates avastasin, et olen poolteist päeva maha maganud; väljas niri-ses taevahalli naabermajadele. Kõht oli lämmatavalt tühi ja kõrvad vaiku täis. Sõin, pesin ja jõllitasin aknast välja, tihkamata kirjapandut puutuda. Kuid ükskord pidin ikka vaatama – ja võpatus löi sooled kurku.

Draakonid olid hangunud tõntside jäsemetega laiskloomadeks, kes ei vaevunud üksteiseni küünitama. Mu ees oli lehekülgede kaupa mõtteta ja seoseta lausejuppe.

Põlvitasin külmalt helendava arvuti ees, silmad pisarais ja suu putru täis. Kõigel sellel oli ju ometi sisu!? Kus on mu rabavad üldistused, kõikehõlmavad struktuurid, interdistsiplinaarsed allhoovused ja üle aegade kestvad mõttemustrid!?

Kas ma tõesti jätsin need seivimata?

Keskööni ainult õgisin, vahetevahel oksendades. Kompuutri lülisin välja ja katsin tekiga kinni, selle nägemine ajas öökima. Aknal värsket õhku hingates kaalusin allahüppamist. Ent kolmas korrus ei taga mingit kindlat tulemust. Appi karjuda ka ei tahtnud, ega sellest nangunii tolku poleks olnud. Uhkus ja trots olid alles, kuid sõnad olid otsas.

Võtsin luisu ja asusin leivanuga teritama – mitte enam enda tarbeks, vaid Teo vastuvõtuks. Nagu tema toda kirja jättes, nii mina nüüd ei hoolinud tagajärgedest. Noaga ühele poole saanud, rullisin esikust vaiba kokku ja tõstsin riided nagist tuppä – kes teab, millal ma neid jälle kanda võisin, aga neid ära veristada ka ei tihanud. Kujutlesin vahedat tera läveleatunu maksa tungimas – ei, kõrri – ei, silma... Ei, parem ikka maksa, nii saaksin kõige kauem imetleda toda lauslulli ilmet, mille ootamatu surm ka kõige targema näole toob.

Ainuke probleem oli, et pidin veel rohkem kui nädala ootama. Mida selle ajaga pääle hakata? Arvutitööd ei võinud ma enam taluda, lugemine viis kah mõtted sellele, telekavaatamist kurnatud silmad kaua ei taluks, koristada jõuaksin ehk päevakese, remontida pole ka midagi nii

pakiliselt vaja... Igav hakkab, ja see nüristab. Aga mu raev pidi haljaks jääma.

Haarasin pastaka ja esimese ettejuhtuva paberilehe ning kirjutasin: *Mu raev peab haljaks jääma.*

Nõme. Aga kirgas.

Anthea.

Milles tema süüdi on? Aga too kiilakas pervert pole sellist kirjutamist väärt, pigem siis räägin juba Antheast.

Ma pole Sulle kunagi öelnud, et Sind esmakordselt nähes kutsusin Sind Piibeleheneitsiks.

Jah? Millal see veel oli???

Kui ma pägalik olin ja teistega mängisin, tuli üks joodik, pikk ja to-taka hobusenäoga,

...kuigi hobune pidi ju kõige targem loom olema?...

ja me narritasime teda, aga tema istus äkki maha ja jutustas loo Piibeleheneitsist. Siis tõusis püsti ja kakerdas minema. Aga jutustas täiesti selgelt.

Kui ma vanematekoju sõidan ja õuel üht puud näen, tuleb see mulle taas meelde. Aga Sind nähes tuli ka. Ma ei tea, miks. Ju ma toda neitsit siis nõnda ette kujutasin. Mis neitsi Sa tookordki enam... Siis rääkisid ka kõikisugu lugusid, mida Sa ei oodanud. Sina naersid, nagu poleks kunagi elus naernud – naersid oma naeru üle üllatudes ja pisut ehmudeski... justkui oleksid süütust kaotamas. Mööbel me ümber kaotas piirjooned, imbus vaikselt õhku ja sai muusikaks – me tantsisime, kuni riided kulusid ja maailm keerdus me jalge all kummuli, nii et veeresime üle ääre...

Ja nii edasi, üha ja üha. Taas lehekülgede viisi – kuid enam põdemata seoste ja seostuste pärast, kirjutajate ja lugejate pärast. Siin ei pidanud ma kellelegi midagi tõestama – ehk ainult endale oma olemasolu. Varsti ei vajanud seegi enam tõestamist.

Kolm päeva enne tähtaega istusin taas arvuti taha, meeled vastavastatud seostest pakitsemas. Kõik aistingud ja uned, hellitused ja mälestused, mis olid end mulle ilmutanud, kirjutasid mu enda käega mu vaimu ümber,

andsid sellele mingi seni teadvustamata mõõtme, elustasid ka “Tarkade Raamatu” kuivi ja kiretuid konstruktsioone. Korruga leidis iga pusletükk õige pesa, sest ma tajusin tervikpilti. Ei – ma nägin tõelist maastikku, mille abitu karikatuur see väljapressitud meistritöö oli. Ma nägin omaenda maailmataju käänakuid ja kärestikke, arusaamise allikaid, omaenda silmade piiri – kroonilise igatsuse igatsetud kroonikat.

Ülim, mida “Tarkade Raamat” nüüd saavutada võis, oli mu tähelepanu juhtimine tõelise maastiku varjatumatesse kaugustesse ja sügavustesse. Iga lennukas paralleel, iga vastavus, kõnekas paradoks kehutas mind tagasi paberilehtede juurde, loitsima esile kõike seda, millele polnud valmivas raamatus kohta – millele polnud enam kohta ka minus – polnud kohta kuskil mujal kui neil lehtedel.

Pastakad said üksteise järel tühjaks. Pliiatsisööed kulusid sentimeetris-tekks juppideks, mis mu sõrmede vahelt pudenesid ja tolmustesse nurkadesse veeresid. Kogu too mõttetu igikelts mu riuleil, kes-teab-miks välja prinditud ja lugematuks kuhjunud paberilasu tärkas oma puhtas pooles eedenlikuks flooraks, millelt hõljus õietolmu õilistama toda kalki monoliiti, mis mind maksanokkijat ootama sundis. Ja mis märkamatu oli viimaks valminud.

Möelnult kõige selle üle, teate juba, mida järgmiseks küsida.

Nii lõpetasin “Tarkade Raamatu” – klaari eikuhugi – kuid mitte veel oma tööd. Midagi oli veel puudu, tolle küsimuse vastus oli puudu – küsimata küsimuse vastamatu vastus – ma roomasin põrandal, otsides pisimat pliiatsijuppi – leidsin murdunud kõndi, asusin seda teritama... Kuid pabulaks narritud puu lõhenes mu kärsitutest kätest ja raevhaljas tera sööstis sõrme.

Siis verega vedasin viimsele puhtale lehele –

LOLLIDE RAAMAT

Mind äratas võtme krigin. Ajasin end jalgele ja toppisin paberilehed kiiruga kappi; vaevu sain ukсед kinni, kui Teo juba tuppa astus. Vahtisime teineteist veidi aega; tema jahe ja upsakas hoiak leevenes tõrksaks koh-

metuseks, kui ta nägi, kuis mulle naer pääle tikub. Kaks nädalat olid teinud oma töö – ei olnud temast enam mingit tapjat, ehkki vaevalt ta ka päriselt valmis raamatut lootis saada. Ehk vaid armetuid pudemeid, millele alles tema hiilguse peab andma. Ent ta kogus end kiiresti.

“Eks sa vaata üle,” ütlesin, kui ta juba arvuti taha istus.

Muidugi ei pidanud ta raamatut kohe otsast lõpuni läbi lugema – piisas sirvimisest, et aimu saada. Aga lugema ta siiski jäi ega saanud end enam lahti. Mul polnudki enam naerutuju ega ka raevu. Kui vaatasin ta näole aegamööda valguvat segu solvumisest, rahuldusest, imestusest ja kadedusest, tundsin vaid pääliskaudset haletsust, nagu tänaval kerjajale almust poetades. Tema aga klammerdus teksti kui tänulik ja leppimatu kerjus annetaja jalge ümber ja see hakkas juba piinlikuks muutuma.

“Kuidas Antheal läheb,” pärisin, et teda liikvele raputada. See mõjus: kalk, kõrk ja võidukas Teo Fistel oli hetkega tagasi.

“*Minu naisel?* Hästi läheb, hakkab üle saama.”

“Kellest üle saama?”

“Tema teab, et sa jätsid ta maha ja jood kodus nagu loom kõiksugu solki ja keerad mingile oligofreenikust litsile taha.”

Õige jah, ma pidin ju Teole noa maksa lööma. Selline see vaimuini-mese mälu on. Alati abstraktsetest pisiasjadest eksitatud. “Mine perse. Ta ei usu seda.”

“Ta usub, et too temale töötatud raamat saab mul kohe valmis. Minu Tarkade Raamat temale. Temale kirjutatud raamat kõigile. See, mida ta kogu aeg on igatsenud. Muu teda enam ei huvita. Raamat ilmub tema sünnipäevaks ja siis on ta tõeliselt õnnelik. Minu naisena. Selle nimel tasus sul ju ennast ohverdada küll või kuidas.”

Tjah. Vaidle nüüd. Et see on alatu, pole ilus... Kärata, et on ikka loll naine sul. Ei ole ju. Tark naine on.

Teo klõpsutas tiitellehe ette, asendas minu nime enda omaga ja lisas pühenduse Antheale. Seivis muudatused, kustutas minu arvutist koo-pia, võttis oma disketi ning kõndis hüvasti jätmata minema, poetades mu mobiili saapakapile ja jättes võtmed ukse ette.

“Ole siis ise ka terve,” pomisesin talle järele.

Õue, õue, õue! Meili vaatama, ajalehti ostma, pubisse sööma, plikasid püüdma, lihtsalt jalutama, olgu ilm milline tahes! Eemale siit majast, eemale sellest jamast, õue! tuikas mu pääs, kui riideid vahetasin. Õue!

nagu pägalikuna haiguse järel, kohe kõhuli lumme või jalgupidi oja, mis sest, et kärada saan või uuesti külmetan, ometigi õue –

Ühtäkki märkasin kampsunil punaseid plekke. Juba peaaegu paranenud haav sõrmes oli mu õhinast valla puhkenud ja verd nõrgus mööda kätt alla. See lõi meeltesse nagu nood sulavad sõnad ekraanilt, tuba mu ümber tuhmus ja varises tuhaks...

Kui silmad avasin, nägin Antheat. Ta istus mu kõrval ega vaadanud mind.

Ta luges kapist pudenevaid pabereid.

Tajudes mu toibumist, hakkas Anthea väga vaikselt kõnelema: “Ei saanud seda nii jätta... loll olen, aga... meil oli ju ikkagi parasjagu nii mõnus olla, et pidin sinuga vähemalt ise jumalaga jätma... Nüüd, kus ma saan tolle raamatu... me ju enam ei näe, nii ma mõtlesin... Uks oli lahti, sina siruli maas, arvasin kohe, et Teol oli õigus... nagu tal ikka on... oleksin juba äärepäält minema jooksnud... kui siis...”

...äkisti need lehed langesid.

fs – kes ta on ja kust ta tuleb

olen eesti luuletaja
tulen Lasnamäelt
mis on Lasnamäe?
see on meie pealinna
idapoolne elurajoon
seal on hallid majad
viiekordsed ja yheksakordsed
mõned veel kõrgemad
on ka supermarketeid
ja palju koerasitta
et Lasnamäele jõuda
tuleb sõita mööda sirget
paekivipanka puuritud teed
kahel pool bussiaknaid

hall kivimassiiv
suurem osa elanikest
Lasnamäel polegi eestlased
kui see ytleb midagi
mina näiteks ei tea
mis rahvusest lapsed
mängisid õhtuti põrandal
raudteeäärses majas
mu eelmise kodu vastas
trellidega akende taga
millel polnud kardinaid ees
kes need eestlased yldse on?
see on väike rahvas
kirglik nagu itaallased
aga sissepoole
väljast see ei paista

tunded nagu tuleleegid
põletavad sisikonda
lauldakse ainult siis
kui ollakse karjas koos
või juba nõnda purjus
et keegi enam viisi ei pea
ja see on mõistagi hirmus
mine parem loomaaeda
kuula hyääne ja hunte
nemad on kindlalt puuris
meil on yle hulga aja
suurem vabadus
kes teab kui kauaks
siis kui eestlane armub
kõik läheb seespool sassi
heal juhul päästab
tavaline depressioon
juuakse palju viina
mõnikord piiritust
tehakse enesetappe
mõni poob ennast yles
teine lõigub veene
need jäävad tihti ellu
yks ei jäänud
vedas
aga tema oligi erand
legend juba eluajal
kui on raha ja relvaluba
siis võib osta pyssi
yldiselt ollakse vaid
niisama omaette
loetakse raamatuid
mõni kuulab öö otsa
lauljat kes poos end yles
teine uurib lõunamaa rahva
muistset pyhakirja

kogub endasse kurjust
ja hakkab rääkima segast juttu
mõni kirjutab kompleksid yles
siis on pärast kergem
keegi teine niikuinii
seda hiljem ei loe
või kui loeb siis vaid see
kellel on omal kompleksid
piinavalt hinge peal
neid ta siis seal põeb
neid ta siis sealt loeb
meil on mõttelugu
mujalt kokku loetud
soomeugri-saksa keeles
pandud kokku ja kirja
aga ajalugu
see on lihast ja luust
verest higist soolast ja viinast
soojast saksa spermast
Siberi kylmunud mullast
ja Läänemere lainetest
kuhu langevad pommid
ennekõike ikkagi verest
ikka ja jälle saadakse lyya
orjatakse vaikides teisi
et sellest kõigest rääkida
peaks olema keegi teine
liiga palju verd
ja teravaid emotsioone
meie oleme vait
räägime olevikust
enamasti ju jäädakse ellu
kuni tuleb loomulik surm
loomulik surm on see
kui sind ei tapeta ära
kui sa ennast ise ei tapa

kui sa ei jää auto alla
või ei juhtu muud õnnetust
mis on õnn ja mis on õnnetus
see on muidugi hämar
kumb see on kui sa synnid siia
lõikavasse kylma
põhjamaisesse pimedusse
mereäärsesse niiskusesse
hingama sisse tööstusjääke
jooma myrgist murerohtu
mis soojendab kylmunud keha
ja aitab unustada
teeb su meeldivalt lolliks
vahel sellest välja ei saagi
eks ka mina teinekord võtan
aga mu isa
enam ei joo
varem ikka võttis
pani kohe kõvasti
vene meestega kärakat
läks koos nendega jahile
seal keegi näitas
siin oli kunagi kyla
viimase sõja alguses
tuli hävituspataljon
ja tappis kõik maha
naised ja lapsed noored ja vanad
naistel lõigati rinnad kyljest
ja nii edasi teate kyll
pataljoni komandör
elas aastaid samas kandis
talle öeldi seltsimees
kylma ja pimedada taeva all
on inimesed vennad ja õed
ise tead mis juhtub siis
kui sa ei taha olla

räägime olevikust
viin ei ole veel lõppenud
meie elame edasi
vangla tätoveeringuga
lahke vene mees
võtab vastu raha
tõstab letile pudeleid
tublid edukad eesti mehed
ilma tätoveeringuta
sest nemad olid sellel poolel
kus varjati oma verd
kaenla alla ei märgitud
myyvad nyyd meile valitsusteenust
kellel jääb raha yle
ostab neilt endale tervist
või isegi kultuuri
ent eluteenus on kallis
maailmaturul tõusevad hinnad
eneseväarikus
kuulub luksuspaketti
nyyd ma lõpetan selle jutu
mul on vene verd ka
aga eesti kultuurikontekst
ikka sissepoole
parem olla vait
või rääkida nagu eurooplane
sellest mis seltskonda huvitab
ilusaid naisi meil ikka on
aga mitte palju
mõni yksik lööb hinge kinni
kui sa Eestisse tuled
siis enne kui sellist kohtad
joodetakse sind täis
ja siis sa eksid udus
või kleepuvas lumelörtsis
kui ykskord temani jõuad

on möödunud palju aastaid
kliima on meil ju niiske
pime kylm ja tuuline
valget aega on vähe
sellepärast tulebki
teha majale väiksed aknad
mis sealt väljast ikka
tuleb nii väga head
ja seinad peavad olema paksud
teeme tugevaid maju
meie rikkus on paekivi
raske näotu ja hall
oleme visad ja töökad
kui ikka veel aru ei saanud
siis ma kordan yle
kange alkohol ja kultuur
nemad hoiavad elus
muidu me kylmuks surnuks
või läheks päris hulluks
kirglikud nagu me oleme

* * *

töötasin arhiivis
jõudsin pimedas tööle
kedagi teist veel polnud
tuld ei pannud põlema
paksude seintega pimedas ruumis
selja taga rauast riiulid
seisin käed vaheliti
vaatasin aknast välja
kitsas sisehoov
parlamendihoone
korraga parema käe sõrmed
tundsids midagi sooja

ehmusin
siis sain aru
see oli mu vasak kylg
peast käis läbi mõte
veider ja raskesti usutav
olen olemas

mustad puud mustas vees

mida teed praegu Sina
mida Sa näed
ja tunned
mis teil seal yldse toimub

märg lumi kuhjub kokku
arutult vihiseb niiske tuul
kurjade pilvede all
kõrgete majade vahel
yle mänguväljakute
hyljatud liivakastide
värviliste ronimisredelite
lasteaedade taga

või sulatab salalik soojus
pimeduse varjus
järjekindlalt viimsegi lume
mustad raagus puud
seisavad mustas vees
musta taeva all
vaikus rōskes pargis
muusikakoolis on tunnid lõppenud
viil enam ei kääksu
pasun enam ei plärtsu
loomaiahääli
akendest enam ei kosta

silla peal tudengipaar
jõest õhkuvas jäises aurus
vaatab kuhjuvaid jääpanku
tunda siin kylma on ilusam
kui soovida head ööd
yhiselamu koridori
praetud sibula haisus

pargis pole veel liputajat
alles ta jõudis haiglast koju
vana ema vaatamast
praegu ta keedab teed
ja lõigub leivale odavat vorsti

minu käsi teises linnas
kirjutab paberile
yhe nimetähe
ma ei tea mis teil toimub seal
mida need lapsed teevad
kelle ema tapeti
eelmisel aastal enne jõulu
oma maja ees
mida teeb üks teine laps
kellel on minu silmad
ja mida teed Sina

mida ma Sinust yldse tean
nii nagu seisev jääkylm vesi
mustade tyvede ymber
vaikus inimeste vahel
teineteist ei kuulata
või ei usuta kuuldut
või ollakse lihtsalt vait
aastast aastasse
kahepoolne kiring
kahepoolne igatsus

kahepoolne nukrus
kahekordne üksindus

* * *

on päev. on kylm. on öö.
raske valge lumega varjatud
trööstitu vaesus
ja irvitav rikkus
yksnes teelt mida mööda sõidan
on kistud kaitsev kiht
pikk looklev haav
viib mu synnilinna
aastate tagant naaseb
alandus ja armastus
kylmutatud tunded
valgeks kylmunud
raagus puud
kahel pool teed
viisteist kraadi kylma
veel viisteist kilomeetrit
neliteist
kolmteist
kaksteist
hirm on kylmast tugevam

* * *

tead ju kyll
nad nimetavad seda kevadeks
õhtud mis viivad masendusse
aeg millal ei taha olla
surm on kusagil lähedal
raagus puud

kylma taeva taustal
ja päeval jälle päike
peenike hall tolmu
lendab juhmis ja jõulises tuules
tuules mis sihikindel ja alatu
kui vangis treenitud pätt
tyhi alasti kylmunud maa
puud ei anna varju
valgus pimestab
sitt on sulanud välja
päike teeb närviliseks
piinab silmad punaseks
nöörib kõri kinni
pane sydame peksma
selle kätte sa jääd
sellest sa enne ei pääse
kui taevas okstest trellide taga
värvub punaseks
ja siis on korraga öö
kylm löikab jalalt
kõik hetkega tardub
ja jälle hommik
ja päev
trööstitul tyhermaal
päike tuul ja tolmu
peksavad jälle näkku
oimetuks ja pimedaks
iga-aastane looduslik piin
alanduse ja valu päevad
kriipiva nukruse õhtud
lootusetuse ööd

õhk on väga värske

* * *

päiksest paistes päevad
ja lämmatavad ööd
on märkamatult möödunud
ritsikate rytmimasin
enam ei tööta täistuuridel
magamistoa akna all
staadioni ja maantee vahel
mis viib siit
Venemaale
road to Russia you know
yhel öhtul kolksatas sygis
raske halli taevatykina
kandiliste majade peale
kaselt kukkus kollaseid lehti
ja aknad tõmmati kinni
koos leige hommikupäiksega
tuleb hoovi ilus
sale must naine
suvel peidetud lastega
kolm lyhikest traatjat saba
kiired jalad ja kikkis kõrvad
loodusluuletaja
seisab veel uniselt köögiaknal
kuid tunneb juba jõudu
leitsaku aeg on möödas
ilu jahib hoovi peal linde
eile öhtul oli
väljas jälle kylm
tuttav ja selge tunne
maailm on omal kohal

* * *

mida sa teed kui on öö
naine magab sygavalt
kyllap ka kõik sõbrad
ka need kes kusagil kaugel
Šotimaal Simon
Walesis Andrew
Eric Mani saarel
kõik need teised Inglismaal
ja Saksamaal ja Rootsis
vist ka Lucien Aafrikas
kyllap nad magavad praegu
või teevad midagi muud
aga nii sygavas öös
enam nad sulle ei vasta
kes loeks siis su sõnu
kes kuuleks su häält
kes on sel tunnil lähemal
ja ärkvel nagu sina
kyllap siin samas linnas
võibolla vägagi ligi
mõni surmavalt haige
valudes kestnud mis aastaid
ja piinavad aastaid veel
muutes armastuse
haletsuseks ja tööks
mõni kodutu vene poiss
tatises söögiurkas
otsimas peavarju
või rikast pederasti
mõni eesti tydruk
keda ema ja isa
sunnivad hooratööle
pekstes taburetiga
ja lõikudes käsivarsi

sina sõidad hommikul
roheline bussiga tööle
võibolla enne seda
saad viisteist minutit undki
nemad jäävad öösse
kõik jätkub endistviisi
sest mida sa teed kui on öö
keegi ei kuule su häält
keegi ei loe sinu sõnu

PEETER SAUTER

NUGA

See nuga? Ei, see.

See on ju hammastega? Mis siis, need on nii väiksed hambad.

Sile oleks ikka parem. Ei taha mingeid hambajälgi kõhu peale.

Peab õige nuga olema. Ja õige mees.

Sobrasin mööda nugadesahtlit.

Sinise peaga kartulikooremisnuga oleks hea. Hea jäik, lühike ja terav. Kardulaskalpell. Või veel parem, parim selleks oleks töönuga, Stanley nuga, aga see on garaazis. Ma tean täpselt, kus ta on, garaaziriivil kruus-tangide kõrval.

“Kuidas elu on?” küsisin.

“Fucking hea,” vastasin. “Nii fucking hea, meisterdetektiiv Blomkvist, et pane või nöör kaela. Pärisfuckingpatt ja mängufuckingpatt.”

Ei ole seda nuga. Türa. Jah, türa, see on muidugi ka mõte. Liiga palju häid mõtteid. Liiga palju toredaid inimesi.

Kus see siis on?

Kraanikausi kõrval topsikus? Ei, ei, ei, ei. Kui vaja on, siis sind ei ole. Kus sa olid, meil oli koosolek. Kurat, kui vaja on, siis sind kunagi ei ole. Hea küll, ma võin siis nüüd ka ära minna.

Fucking pliidi taha kukkunud. Nüüd, kus sind vaja on, oled sa fucking pliidi taga. Võtaks mõne teise noa. Ei võta. Kui jäi, et see nuga, siis olgu see nuga.

Vaatasin siia-sinna, et millega teda välja koukida. Hari liiga pikk. Krabasin kapiuksu lahti, lükkasin kinni, ei, seal siukest pulka pole. Käed olid kuidagi valged. Riidepuu. Läksin kiirel sammul tупpa. Jah, seal kapis oli neid ridamisi. Krahmasin, peotäis vastikuid plastmassriidepuid pudenes maha. Jätsin nad sinna.

Nii, riidepuu peos, astusin noa vastu välja. Andis koukida. Sain kätte. Must, raisk. Saastane. Sajandite saastaga koos. Pesin kraani all. Kurat, et nüüd näppu ei lõikaks. Näppu, haa, haa, üks ole jah. Kus on, kus on...

Kapis on... Nii, siin, küünelakieemaldaja. See on fucking hea lahusti. Vatt. Nühkisin noa puhtaks. Plastmass tõmbus valgeks. Algul eemaldame küünelaki, siis küüned.

Tõmbasin pluusi seljast. Ja särgi. Läksin peegli ette.

Ma ei tahtnud oma kahvatut nägu vahtida. Fucking Jesus, fucking imitatio Cristi. Läksin akna juurde, seal oli valgust.

Huh, hingasin välja. Tõmbasin noaga üle oma lõtaka rasvunud rinna. Vastik valu. See on liiga terav nuga, nagu žiletiga lõikamise valu. Natuke verd tuli. Ei, raisk, kõvemini. Tõmbasin kõvemini. Aeglaselt, painavalt aeglaselt. Tuli rohkem verd. Vastik valu. Nüri noaga oleks parem. Tõmba, tõmba veel, nüri mees terava noaga.

Võtsin noa vasakusse kätte. Tõmbasin paremalt vasakule. Raisk, nii. Peaks vere ära pühkima. Millega? Ei, mitte rätikuga. See raisk läheb veriseks. Kiirustasin kempsu ja katsusin rinna kummis hoida, et veri maha ei tilguks. Ise vahtisin allapoole, et kas tilgub.

Kurat, see jookseb ju nii püksi.

Lasin kükakile, ilma et oleksin ette kummardunud, ikka et ei tilguks. Lahmasin rullist mitu ringi vetsupaberit. Tupsutasin rinda. Valus, raisk. Noh, kas hakkas parem. Kas hakkas nüüd parem? Pühkisin verd ja krimpsutasin nägu. Virutasin paberituusti potti, tõmbasin vett. Verd immitses ikka. Pühkisin verd käega laiali. Mõnes kohas hakkas veri hüübima. Märkasin, et valge kempsuuks on ka verega koos. Kuradi naeruväärne. Tagasi kööki. Seisin kraanikausi ääres. Kas ma suudaksin suruda parema käega selle noa läbi vasaku kämbla. Panin noatera peaopessa. Vajutasin. Ei, nii ei suru sa midagi. Kõvemini pead vajutama. Sitta sa suudad. Virutasin noa kraanikaussi. Vaatasin, verd tilkus pükstele. "Kurat, kõik kohad on seda kuradi verd täis."

"Mis sa teed siin? Mis sul juhtus?" Välisõhku tuli korruga ukse poolt.

Vahtisin kraanikaussi: "Midagi, kõik on korras."

"Mis juhtus? Lõhkusid mingi klaasi ära või? Või peegli? Nii palju on verd."

"Ei ole midagi. Ma teen kohe puhtaks."

"Mis siis ikkagi juhtus?"

"Ei midagi. Aadrit lasin."

Ja plika kordas täpselt sinu intonatsiooniga, kuradi papagoi: "Ja mis siis ikkagi juhtus, issi?"

“Mitte kuradi midagi ei juhtunud, kaduge siit minema, ma teen kohe korda.”

“Tahtsid endal veenid läbi lõigata või mis?” olid sa ikka kahtlev.

“Tahtsid endal veenid läbi lõigata või mis, issi?”

“Jah, rasvase kõhu pealt tahtsin endal veenid läbi lõigata. Kurat, jätke mind rahule. Ma koristan kõik ära.”

Tundsin, et te seisite ukstel. Vahtsite. Ma vahtisin kraanikaussi. Tundsin, kuidas veri mööda kõhtu alla voolas. Ma ei tahtnud kõhtu vaadata. Kas Kristusele kõhtu torgatud haav oli vasakul või paremal? Paremal. A Kristuse leegitsev süda oli ju vasemal? Ja tuli sealt välja helepunane või tumepunane veri? Kui tume oleks olnud, siis ta oleks pärast seda ristilt maha võetud, siis oleks küpse olnud. Kas võeti või?

“Sa oskad ikka alati õigel ajal tulla. Võite äkki nüüd minna?”

“Lähme,” ütlesid sa.

“Lähme,” ütles plika ja ma kuulsin, kuidas ta ütles seda alt üles vaadates, nagu oleks vaadanud mu peale ülevalt alla nagu kohtunik.

“Süüdi. Süüdi alpustes, edevuses ja muus ilguses. Aga see on liiga vähe. Näruselt vähe. Selle pealt ei tee midagi. Nada. Upsakas ja ülbe nagu Jeesus ja jumalateotaja. Aga seda on liiga vähe. Liiga vähe. Seda on igaühel. See on peenraha. Selle pinnalt ei tee midagi.”

“Sa ei tule veel magama?”

“Ei. Mis? Mis sa küsisid?”

“Sa ei tule veel magama?”

“Ei.”

“Jood muudkui.”

“Natukene.”

“Mis lahti on? Kõht valutab?”

“Ei. Midagi. Süütunnet ei ole. Nuga oli terav. Aga tunne on nüri. Nüri tunne. Ja nüri võitlus. Lohet pole, kellele vastu lõugu anda. Aint sina oled.”

“Mis jutt see on.”

“Ma ei tea. Täis inimese jutt. Täiskasvanud täis inimese jutt. Ma ei saa tööd teha.”

“Pead sa seda tööd siis tegema?”

“Muidu on halb.”

“Ja kui teed, siis on hea.”

“Ma ei tea, võibolla.”

“Ja miks sa ei saa teha?”

“Liiga hea on. Liiga hea on olla. Liiga korras on. Elu.”

“On siis halb, et hästi on?”

“Ma ei tea.”

“Ei eruta?”

“Ei.”

“See on ju lollus.”

“Ma tean.”

“Tule siis magama. Ära haise siin. Tule haise siis juba voodis.”

“Ma istun veel natuke.”

“Kui kaua?”

“Ma ei tea.”

Sa tulid laua juurde. Võtsid mu klaasi. Nuusutasid, väristasid õlgu. Panid klaasi lauale: “Ei saagi aru, on mul mees või ei ole.”

“Türa, misasja?” vaatasin ma üles, “mis sa sellega öelda tahad?”

Ta keerar ringi ja läks. Ja tõmbas ukse kinni. Vaikselt.

Võtsin klaasi, nuusutasin. Viin. Kah mul asi. Kallasin kurku. Panin klaasi lauale. Võtsin lauajala juurest pudeli ja valasin veel sortsu. Ei, viga ei ole ju midagi, kõik on hästi. Viiga eeei oole miidagiii. Eeelu aaga läähheb eedadaasiii. Kõõik oon häästi.

“Kuule!”

“Mis on?” tuli vaikselt teisest toast.

“Särk on kõhu külge kinni kleepunud. Tule pane mulle side.”

“Ära karju, sa ajad plika üles. Ma ei viitsi praegu.”

“Maga siis edasi,” sosistasin. “Ma keeran gaasi lahti. Natukene. Tasa-kesi.” Naersin.

“Mis sa räägid seal? Ma ei kuule.”

“Ei midagi, mul tuli hea mõte. Loominguline.”

“Räägi vaiksemalt. Jood, siis lõugad nii et.”

“Sa ei kuule ju sittagi. Ma joon, kuni valu kõhus liigutama hakkab. Kuni ma oma valu üles leian ja temaga tutvust teen. Kuskil peab see valukraan ju olema, mille saab lahti keerata.”

“Joo pea haigeks, siis on loominguline nii et aitab.”

“Jää magama.”

“Kus sa lähed nüüd?”

Kolistasin mööda tuba. “Kuhugi ei lähe. Korraaks lähen tööle.”

“Nüüd? Nii?”

“Mul on üks asi seal pooleli.”

“Ise tead. Kui sind vangi pannakse, siis on süüd nii et aitab. Siis oled rahul, jah.”

“Vangi. Miks mind siis vangi pannakse? Süükoorem on just siis, kui vangi ei panda. Vangipanek võtab ju süü ära. Vanglas võib süüdistajaid sõimata. Aga muidu käid ringi ja tead, et oled süüdi.”

“Ja loominguline.”

“Ah jäta.”

“Ise tead, ise tead.”

Mul oli jope juba seljas, aga saapaid ei saand kuidagi jalga. Saapad olid tõrksad. Ja need paelad. Pikad, mõttetud ja vedelad nagu elulugu. Sain paelaotsa pihku, kangutasin kogu jõust. Sa raisk. Pooleks. Virutasin paelatüki nurka. Ei hakanud paelu ümber sättima. Koukisin pooliku paela lahti, kangutasin pikemaks, tõmbasin vihaga sõlme ja ajasin selja sirgu.

Tuikusin trepist alla. Mis elu see on. Jood ennast täis ja lähed öösel kodust välja hulkuma ja naine ei tule selle pealegi, et võiksid minna mõne teise naise juurde. Mis elu see on, ah? Aga vaata kui lähen. Jah, ainult et kelle juurde? Kus need võõrad naised on? Ei tea. Kõik nad on võõrad ja kurat nendega.

Panin garaažis tule põlema.

Ilus. Ilus sa oled, vana kaabakas. Aga varsti lähed sa müüki. Kas värvi-parandusi on näha. Lasin kükakile ja libistasin käega üle auto, seda vaevu puudutades. Ja vaatasin eri nurkade alt. Mitte munnigi, mitte halli munnigi pole näha. Jumalik töö. Nad on auto priimalt üles löönud. Ja ära värvinud. Vanadest autodest uue tegemise professorid. Kaabakad. Pärlmutterroheline läigib. Kunstiteos. Ma võiks selle näitusele välja panna, aga mitte rida soditud lõuendeid. Räsitud pann, aga mitte miski ei reeda seda. Homme vahatan ta raisa üle ja läheb müüki. Karbid, koputasin, segu täis valatud, kõlisevad nagu uued. Aga täna annan veel ketsi.

Lasin õige sutsu mootori soojemaks ja tõmbasin garaažist välja, nii et ratas kaapis.

Mul oli ükskõik, kuhu sõita, tegelikult. Aga ma ei osanudki kuhugi

JAAN TOOMIK
Magav pea
Õli, lõuend. 110x120 cm
2003

JAAN TOOMIK
Mees kajakaga
Õli, lõuend. 150x120 cm
2003

sõita. Ja sõitsingi töö poole. Mööda politseivabu tagatänavaid. Nii et kumm kiunus.

Sa ei saa ka valetada, rääkisin iseendale. Mingit kuritööd teadlikult sooritada. Suuremat kuritööd kui sa ise. See oleks vale, see ei aitaks. See oleks tehtud, võlts ja vale, ja ainuke süü, mis sellest tuleks, oleks see, et sa olid loll ja sooritasid vale kuriteo. Mitte enda kuriteo. Ja karistuseks on lihtsalt masendus sellest, et sa oled loll. Mis oli sul juba ennegi. Kõik peab olema aus. Kõik valed peavad olema ausad, muidu pole nad midagi väärt.

Hiilisin mööda tagatänavat peateeäärse ristini, kus pollarid põõsas seisavad, võtsin tuled maha ja sõitsin üsna lähedale. Selja tagant. Seal nad unelesid. Unelesid oma suurest kuriteost võibolla. Millestki suuremast kui altkäemaks.

Kui vajutaks pöörded üles ja tõmbaks neist täistuledes uhkelt mööda ja nad endale taha ja veaks neid sireeni unnates ja vilkurite plinkides läbi linna – poisid saaksid kihutada kõiki liikluseeskirju eirates – ja jätaks nad siis kuhugi tänavarägastikku maha üksi undama? Mängiks kassi ja hiirt? Ei. See on lollus. Auto läheb homme müüki. Aga enne mahamüümist võiks ju üle kontrollida, mida ta suudab. Ei, ei ole vaja.

Tagurdasin vaikselt pollarite selja tagant minema. Sõitsin tasapisi, etevaatlikult, kummide kurvis vingudes, töö juurde.

Arvutis oli mul pilt, mille töötlemine pooleli. Tegin seda tunnikese. Puhastasin, tõstsingi ümber, värvisin pisut, sulatasin, joonistasin juurde ja viskasin kõik tehtu minema, sest see oli nõme ja poose. Istusin natuke ja vahtisin niisama ekraani. Mõne aja eest olin arvutist välja visanud kõik mängud. See ei aidanud palju. Internetibrauserit hoidusin avamast ja meiliprogrammi kah. Ega seegi palju ei aidanud.

Tolmune vana arvuti, ekraan helendamas pimedas ruumis, määrdunud laud, rasvaste sõrmede muditud ja korduvalt kohviga üle kallatud klaviatuur, pime tühi öine vaikne kontor, kus päeval käib mõttetu sehkendamine, piinlemine, vedelemine, vaevlemine vedelemise pärast. Miks ma ei tee sellest pilte, aga teen mingitest punamütsikestest ja kurba-dest jeesustest? Ei tea.

Vaatasin helendavat ekraani ja samas kogu ruumi. Kuulasin arvuti pinnistamist vaikusel. Varsti on hommik. Tõusen kodus. Vähe maganud, pa-

hur. Töövõimetu. Vean ennast siiasamasse tagasi. A kuhu mujale?

Kusele. Soristasin. Ja kuulsin jälle pininat. Arvutipinin jäi kõrvadesse. Ei, see on kärbes. Vaatasin üles. Seal ta lendas laisalt ringi. Saatsin teda pilguga. Ja nägin, et olin nats üle serva lasknud.

Lasin potikaane mürtsudes alla, võtsin paberirulli, silm kärbsel, roni-
sin potile. Kas potikaas on nii tugev, et ma läbi ei vaju, vist on. Pinises.
Virutasin talle. Ta lendas lae all. Virutasin veel ja veel. Ei ulatanud hästi.
Virutasin veel ja jalg libises potilt ja ma räntsatasin põrandale. Põlve lõin
ära. Lahtirullinud paber vedeles põrandal ja mu mahakustud loigus.
Kärbes pinises, ma korjasin paberit ja pühkisin muda potikaanelt. Püh-
kisin kuse põrandalt. Viskasin paberi potti, lasin vee peale ja potikaane
alla kukkuda. Istusin korraks potikaanele, lasin ennast vastu seina lõ-
sakile, vaatasin kärbest. Tiirles, pinises nagu kõvaketas. Kärbes, mina. Ei
jaksanud, ei viitsinud enam kuhugi minna. Hoidsin sopaseid käsi endast
eemal, silm vajus kinni. Lasin ennast pooleks minutiks niimoodi...

Ärkasin vaikuses, sest pidin põrandale kukkuma. Sain käe ette. Jälle
pinises ja keerles, mürts oli ta üles ajanud.

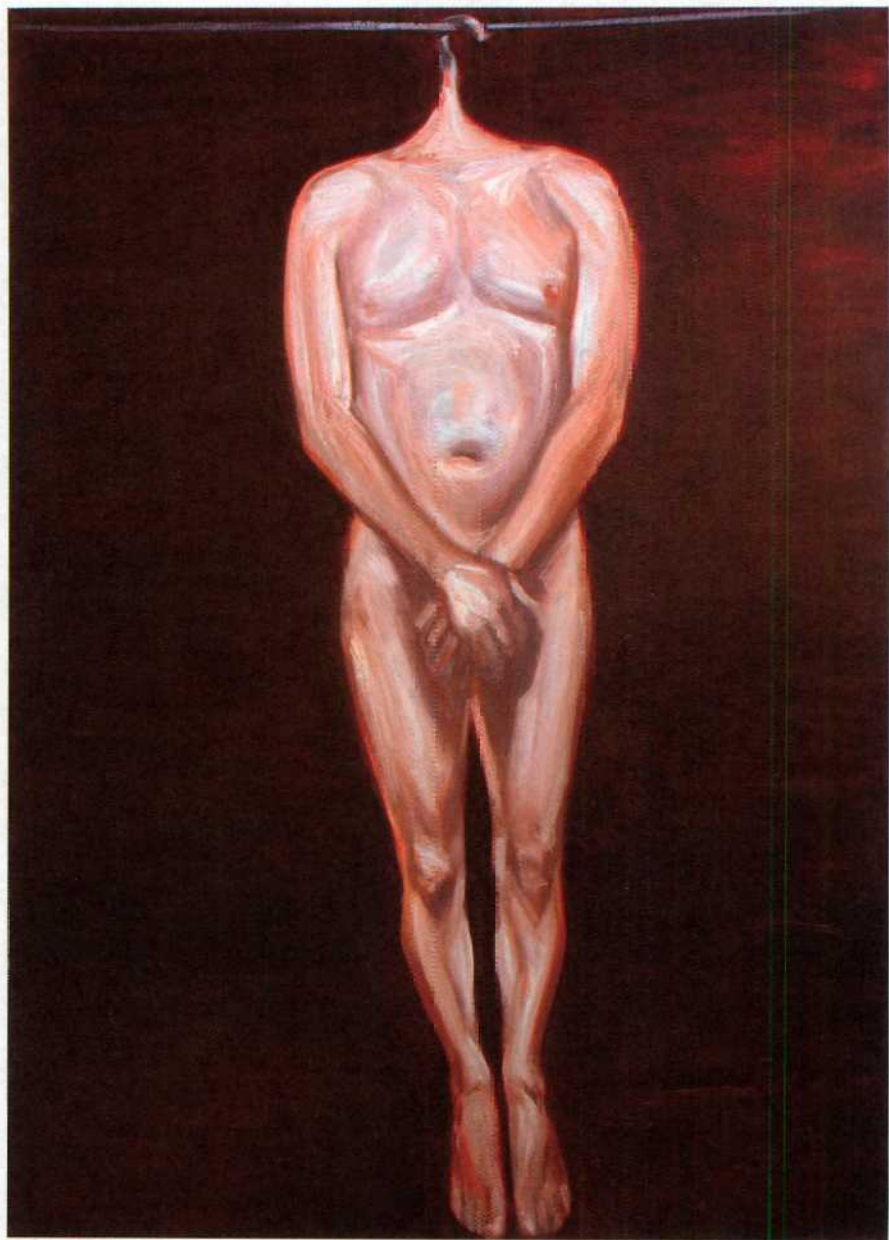
Läksin ja pesin pikalt käsi.

Astusin töölaua juurde. Tõmbasin jaki selga. Kas vaadata korraks
enne minekut meile? Ei. Kui ma arvutit puutun, lööb pime ekraan hele-
daks ja arvuti pinisema. Imelik. Vaatasin ringi. Kontoritäis arvuteid oli
vait. Ei midagi, ei kuidagi. Niisiis, kuidas edeneb juurdlus, meisterdetek-
tiiv Blomkvist? Hästi, iga päev üha paremini ja paremini, oleme tõe-
le juba väga lähedal. Millele? Sellest pole kombeks rääkida, noor sõber.
Sitta te mulle valetate, meisterdetektiiv, teil pole millestki rääkida, kuhu-
gi jõuda, hämate.

Mõttetud mõtted.

Lükkasin käega hiirt. Arvuti lõi helendama ja pinisema. Läksin ja lasin
kontoriukse kinni kukkuda.

Läksin läbi pimedada õue. Vaiksed tukkuvad autod. Prügikastis liigutas
miski robinal. Astusin kasti juurde, vaatasin, prügikastide nurgas oli pi-
me. On seal inimene? Kass? Kastinurk oli nüüd vait. Mul oli raske selga
keerata ja minema marssida. Võtsin maast kivi ja viskasin kastide taha.
Kivi potsatas millegi pehme vastu, aga mingit heli ei tulnud. Ootasin veel
paar hetke. Pöörasin ringi ja läksin. Mõttetust töökohast mõttetult mi-
nema.

JAAN TOOMIK
Sünnipäev III
Õli, lõuend. 195x140 cm
2003

JAAN TOOMIK
Pead
Õli, lõuend. 195x165 cm
2003

Käed värisesid. Istusin, käed roolil, ja vaatasin, kuidas nad võbisesid. Mingi naer või värin tõusis sees. Mühatasin nina ette. Said, mis tahtsid. Oled nüüd rahul? Oled nüüd süüdi? On nüüd hea? Garaažiuks mu selja taga oli lahti ja ma vaatasin korraks peeglisse. Ega sealt kedagi järele ei tule? Ei, taga oli pimedus. "Mu taga on pimedus ja mu ees on garaažisein," deklameerisin. Tõmbasin käsipiduri kõrinal peale. Käsi liikus kangelt. "Miks sa niimoodi tegid? Miks?" Lasin pea roolile vajuda. Süda tagus. Jumal tänatud, et nii läks. Kes? Jumal? No perse. Oh, jumal tänatud, et nii läks. Oli sul vaja minna. Ta ju ütles, et ära mine. Ise tead, mis teed, ise tead. Issand, süüde oli alles sees, ma tossan garaaži täis. Keerasin süüte välja. Pimedus.

Libistasin ennast välja ja lükkasin ukse kinni ja läksin ja tõmbasin garaažiukse kiiresti kinni ja lükkasin tuled põlema.

Läksin auto ette. Latern terve. Mõlki pole. Kuidas ei ole. Kuulda oli ju.

Võtsin kandelambi ja uurisin. Mitte midagi polnud näha. Mitte üht mõlki. Mitte midagi. Ei ühtki kriimu. Lasin ennast kükakile ja mõtlesin. Ma olin küll purjus, aga... ma ei saanud aru. Kuidas mitte midagi ei ole näha? Ei tea, lõin mõttes käega.

Läksin tupp. Kõikusin kergelt, peaaegu kaine juba. Imelik, kaineks ei lõõnudki siuke asi? Käed taskus justkui ei värisenud enam. Olin rõõmus. Olin õnnelik. Olin rahul. Olin puhtalt välja tulnud. Mõttetust lollist olukorrast, kuhu ma mõttetult olin roninud.

Nii, kõik on korras, kõik on korras, kõik on korras. Luba endale midagi. Juustusai? Tõmbasin kapi lahti. Siin on ju õlut. Avasin pudeli õlut. Keerasin kõrvitsapurgilt kaane maha, kallasin lödinal kõrvitsaid suhu, kulistasin õlut peale.

Trampisin duši alla, keerasin vee jooksma, hõõrusin mõnuga valusaid haavu kõhul ja rinnal ja kuivatasin ennast ja vaatasin peeglist vastikut keha ja olin rahul.

Köögis leidsin, et lauajala kõrval pudelis on ligi pool veel alles. Kallasin justkui kiusuks ja jumala narrimiseks selle endale kõrisse. Vastik oli ja alla läks. Seisin natuke ja vahtisin aknast pimedusse. Mis siis oli olnud. Mitte midagi. Viskasin tühja viinapudeli kolinal prügikasti ja kangutasin külmutuskapist veel kõrvitsaid peale.

Paotasin toast. Ei pannud tuld põlema. Tõstsin vaikselt tekiserva ja pugedin su kõrvale. Sa nohisesid vaikselt. Panin korraks silmad kinni ja

tundsin, kuidas millegipärast sees keeras, aga ikka oli hea olla. Näitasin pimedala poole rusikat: "Aga ikka on hea olla!" Pea käis ringi. Keerasin ennast ettevaatlikult sinu poole ja silitasin natuke selga ja lükkasin käe sulle jalgade vahele. Sa ei liigutanud jalgu laiemale, olid nagu surnu. Ma olin kindel, et tegelikult oled sa üleval, nagunii ärkasid, kui ma tulin. Sa oled lihtsalt tõre ja ei tee nimme minust välja.

Surusin kätt edasi sulle jalgade vahele. Kuigi sa pigistasid jalgu kokku. "Jäta järele nüüd, pead sa selline olema, ära ole nagu laip, kah mul pipardaja väljas. Sa ei tea, kui hästi mul praegu läks. Mul vedas nagu ma ei tea..."

Korruga hüppasid sa istuli, aga mitte minu käe alt, kaugemalt.

Sisistasid: "Sa ei ole minu kallal. Sa oled meie plika kallal. Ise ka aru saad või? Saad ka aru ise, mis sa teed!"

Olin liikumatu ja vait mitu sekundit. Vahtisin sind läbi pimeduse. Su nägu kumas läbi pimeduse ja sa olid ka liikumatu ja vait. Tüdruk nohises meie vahel magada.

"Sa olid tüdruku kallal," ütlesid sa nüüd rahulikult ja külmalt, sa olid tõesti täiesti ärkvel. "Tegid sa seda meelega? Et oma süü üles leida?"

"Ei." Tõmbasin käe ettevaatlikult, aga jõuga ja nii, et sõrmeotsad ei liiguks, ainult biitsepsi jõuga ära. Ootas paar sekundit. Tõusin vaikselt voodist ja läksin tagasi vaatamata toast välja. Tõmbasin jaki peale, läksin trepile. Vaatsin natuke aega pimedat õue, siis panin silmad kinni ja seisin nii. Tegin silmad lahti ja vaatasin jälle pimedat õue. Läksin tuppa tagasi, võtsin riulilt suitsud, tulin uuesti õue. Panin suitsu ette.

Kuulsin selja tagant, et sa tulid uksele. Ootas hetke, sirutasin suitsupaki sinu poole, sa ei võtnud, tõmbasin suitsupaki tagasi.

"Miks sa nii tegid?"

"Ma ei saanud aru. Ma ei saanud pimedas aru. Purjus ka."

"Oled sa ikka kindel, et sa ei saanud aru."

"Kurat, ära näri mu kallal, mul on endal ka vastik, et ma nii tegin, ma ei tea, mis ma teeks, et see olemata oleks, aga ma ei saa."

"Sa ju otsid oma süüd. Sa löikad, asja ees, teist taga, endale rinna peale noaga arme. Kust mina pean teadma, mida sa meelega teed ja mida kogemata. Ise sa räägid, et midagi ei tehta kogemata. Kõik on meelega, tead sa seda ise või ei. Kas oli hea ja magus ennast katki lõigata?"

"Sa lõpetad, sa lõpetad, raisk, või ma võtan praegu noa ja lõikan sinu

JAAN TOOMIK
Mees, naine ja luik
Õli, lõuend. 145x200 cm
2003

JAAN TOOMIK
Nooruk
Õli, lõuend. 150x130 cm
2003

rinnad ka ribadeks.”

“Lõika.”

Tagusin suitsukoni vastu seina surnuks ja toppisin taskusse: “Aitab, läheme ära magama. Tõsta plika teise voodisse. Miks ta üldse meie voodis magab?”

“Mul läks uni ära. Kas sul viina on veel?”

“Ei.”

“Mitte tilkagi?”

“Ma ütlesin sulle.”

“Sul oli ju poolteist pudelit.”

“Kurat, ma ju ütlesin sulle.”

“Mul on külmutuskapis pudel õlut, endale ostsin,” läksid sa külmutuskapi juurde.

“Ma jõin selle ära,” ütlesin vaikselt, aga sa vist ei kuulnud.

Sa tõmbasid ukse lahti ja vaatasid kapis ringi: “Kus see siis on. Ma panin selle ju siia. Kuule, ega sina ei...” Sa tõstsid pea ja nägid, kuidas ma sind vaatan, ja nägid tühja õllepudelit mu ees laual. Ma ootasin, mida sa ütled. Sa olid vait.

Istusid laua äärde taburetile, käed jalgade vahel, pea rinnal.

“Kuule, mis on,” ütlesin ma ja nägin, et sul kukuvad pisarad juuste vahelt paljastele kätele ja jalgadele. “Kuule, mis sul on, kuule, ära nutsa.”

Sa tõstsid käe ja lükkasid käeseljaga üle näo ja nuuksusid: “Ma tõin selle õlle enda jaoks. Ma tahtsin selle homme ära juua. Ma ei saa siia majja ühtegi õlut tuua, kõik jood sina kohe ära.”

“Vabandust, palun vabandust,” ma põlvitasin su kõrvale põrandale. “Kallis, palun anna andeks, ma ei tahtnud sulle haiget teha. Anna palun andeks. Tahad, ma lähen praegu ja toon sulle uue õlle.”

“Ma tahan seda oma õlut, mis ma endale ostsin,” nutsid sa edasi.

“Ma panen kohe riided selga ja sõidan ööpoodi. Ära nutsa, kallis,” võtsin ma su ümber kinni. Silitasin su selga.

“Mul on vastik, kui sa mind puudutad,” käratasid sa nuuksumata. Ja nuuksusid siis edasi.

Ma põrkasin tagasi. “Ma toon sulle uue õlle,” pomisesin uuesti.

“Ära mine, ära mine kuhugi, sa oled purjus,” sa panid käe mulle ümber kaela ja tõmbasid mu enda vastu.

“Mis siis, et ma purjus olen.”

“Ma ei taha enam, ma ei taha enam.”

“Tulipunast vihmavarju.”

“Ole vait. Ma ei taha, et sa purjus peaga sõidad. Ära kiusa saatust.” Sa panid teise käe ka mulle kaela ümber.

“Mis kuradi saatust,” pomisesin ma. “Ma oleks enne ühe alla ajanud.”

Sa pörkasid tahapoole ja vaatasid märjal pilgul mulle otsa: “Aga ei ajanud? Ausalt?”

“Ta tuigerdas minu meelest meelega mul ees, täiesti purjus, ei seisnud püstigi ja vehkis midagi ja hääletas oma arust või ma ei tea, mis ta tahtis, ja ma mõtlesin, et ma müksan teda õrnalt. Õpetuseks. Ma ei mõelnud siis mingile süüle. Ma vihastasin, et mis ta nii tembutab, see on ohtlik. Aga siis ta raisk hüppas ja...”

“Ja siis...”

“Midagi ei juhtunud. Ma sain eest ära tõmmata. Autol pole kriimugi. Mingi müts käis. Ta tahtis autot vist hammustada.”

“Võibolla oli marutõbine.”

“Võibolla.”

“Hea, et midagi ei juhtunud.”

“Kiirust peaaegu polnudki. Ja ma vihastasin jubedalt. Ma ei oleks muidu teinud.”

“Aga ära mine mulle õlut tooma.”

“Ma ei lähe siis, kui sa ei taha.”

“Ei taha.”

Ma lükkasin käed sulle öösärki alla, võtsin palja keha ümbert kinni. Sa silitasid mul pead. Ma tõmbasin õrnalt su taburetilt põrandale pikali.

“Äkki ta sai ikkagi kukkudes haiget,” ütlesid sa mu pead silitades. “Kas ta jäi sinna lamama?”

“Vist jäi.” Ma silitasin sind.

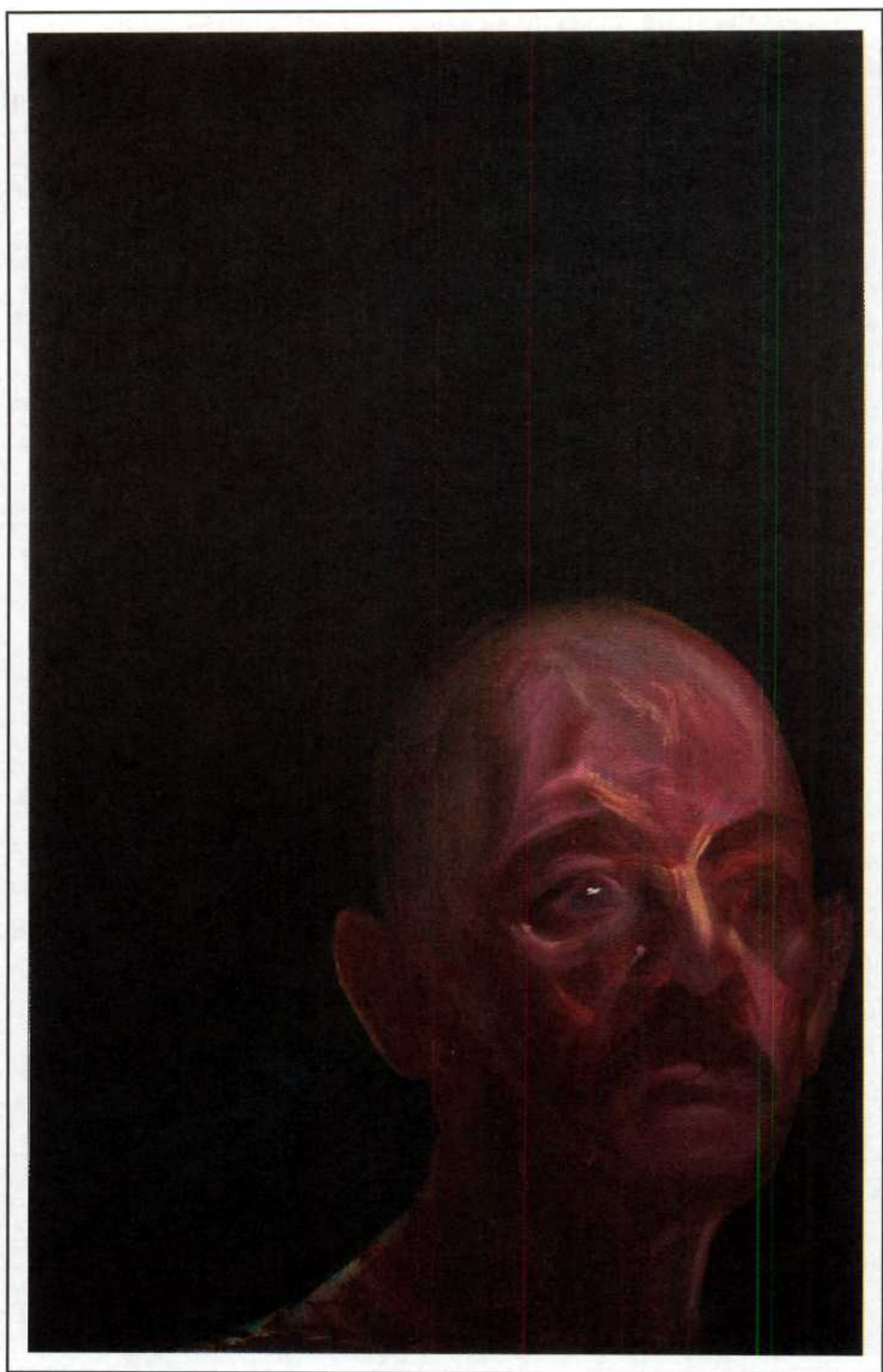
“Sa ei läinud vaatama. Ei pidanud kinni.”

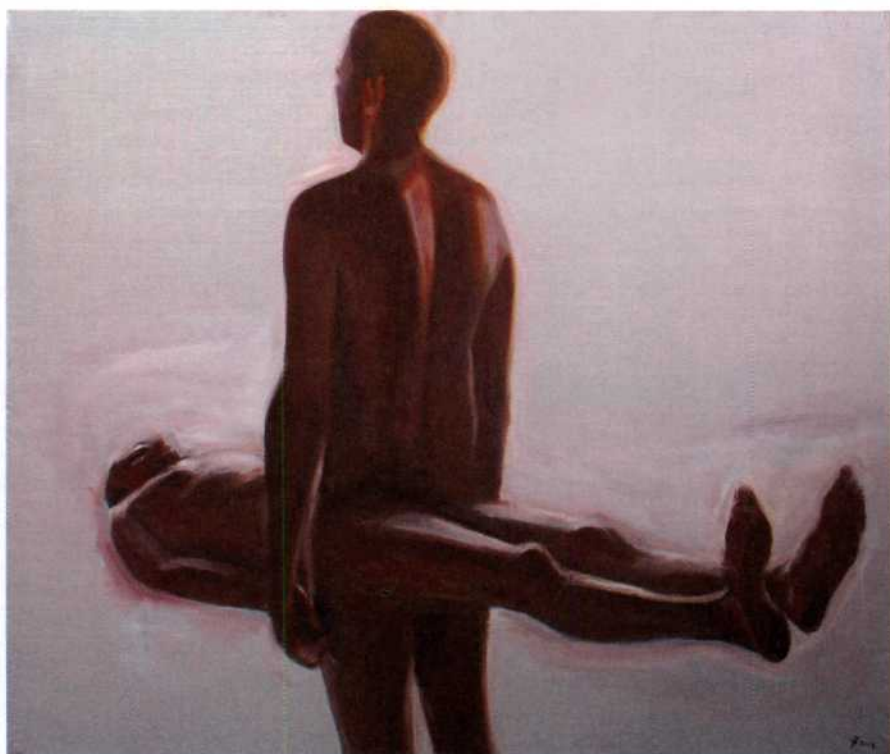
“Ei. Ma ei tea. Ma vist kartsin.”

“Mida sa kartsid? Et ta on surnud?”

“Ma mõtlesin, et äkki ta kargab püsti ja kargab mulle hammastega kõrri, tal olid hambad nii irvis.” Ma sikutasin sul öösärki üle pea.

Sa kergitasid ennast ja sirutasid käed välja ja ma tõmbasin sul särki üle pea. Sul oli kananahk.

JAAN TOOMIK
Sünnipäev II
Õli, lõuend. 160x200 cm
2003

Vasakul:
JAAN TOOMIK
Jaan Paavle portree
Õli, lõuend. 200x130 cm
2003

“Sul on külm?”

“Jah, ja põrand on kõva.”

“Kas ma panen kohe sisse?”

“Pane.”

Panin.

“Kas sa arvasid, et ta on alien,” küsisid sa.

“Arvasin ma jah.”

“Kui sa kartsid, et ta kargab sulle hammastega kõrri. Nagu see alien seal filmis.”

“Ma arvasin, et ta on hull, ta oli nii purjus.”

“Ma tean, kes see oli.”

“Kes?”

“Ingel.”

“Jah?”

“Sa tahtsid süüdi olla ja siis ta tuli sulle appi ja oli nagu joodik ja kat-sus su auto alla jääda.”

“Aga mina ei lasknud ennast aidata ja ei ajanud teda alla.”

“Sa oleksid ikka pidanud vaatama, mis temaga juhtus.”

“Aga autol ei ole mingit märki, mitte kriimugi. Kuigi ma kuulsin mat-su.”

“Siis ta oligi alien. Libahunt. Ingel. Ufolane. Saatan. Kas ongi kõik?”

“Mul on kõik jah.”

“Ah, hea oli. Kas said oma süü kätte, nagu tahtsid?”

“Ei, ei saand.”

“Aga oleks ta alla jäänd. Surma saand.”

“Siis oleks vastik küll, aga see pole lahendus.”

Päike paistis. Hommik oli süütu ja ilus. Pea valutas, aga ainult õige pisut.

Ajasin auto välja päeva kätte ja vaatasin parema esinurga sent sendilt veel kord üle. Ei ühtki kriimu, ei väiksemat mólki, ei mingit musta kar-vakest kuskil prao vahel või valget sullekest. Kas ma kujutasin seda mat-su ette? Ei. Ei tea.

Olin mõttes. Leidsin garaažiriulilt vahapurgi. Läksin töölauast möö-da ja tõmbasin käega üle kruustangide. Logisesid. Laua küljest lahti või? Imelik. Kogu aeg tuugalt kinni old. Keerasin kruustangid laua külge kin-ni nii kõvasti, kui jõudsin. Kaltsu? Pehmet kaltsu?

Tuustisin riulit pidi, piilusin purkide ja pottide taha. Netu. Vahtisin seinääri pidi, kus vedeles kola. Ei, seal pole, või kui, siis mingi õlikalts. Vahapurk käes, läksin toa poole.

“Mis kaltsu?”

“Tavalist. Pehmet. Flanelli või. Auto vahatamiseks.”

“Auto läheb müüki?” Sa otsisid mingi koti ja mingi nutsaku välja.

“Iss, mis sa teed?”

“Ei midagi.”

“Ma tulen sulle appi, iss.”

“Ära tule, ma saan ise.”

“Ma tahan ka autot vahatada. Ma oskan küll.”

“Miks sa ei võta teda,” sikutasid sa mingi varrukatega asja kotist lage-dale. Pruuni dressipluusi: “Issand, vaata, kas ta oli tõesti nii väike.”

“Issi, ma tahan ka tulla.”

“Püüa. Las ta tuleb siis sulle appi.”

“Selle võib ära lõhkuda või.” Vaatasin dressi oma käes. Meil on paar pilti, kus plika on selle pluusiga peal. Võtsin varrukatest kinni ja tõmbasin. Dress oli tugev. Pistsin dressisaba hammaste vahele ja kiskusin ham-mastega ja mõlema käega ja saingi ta kärinal katki. “Hm,” hoidsin käega suust.

“Tõmbasid hamba suust välja.”

“Peaaegu.”

“Aga mina tulen sulle appi, iss.”

Plika tuli mulle järele.

“Kas ta seal ennast ära võib määrida,” hüüdsid sa järele.

“Kindlasti,” hüüdsin vastu.

“Te ju aint vahatate.”

Andsin plikale kaltsu ja lasin sinna tõrtsu vaha peale. Võtsin ta kää ja kaltsu ja näitasin talle, kuidas käsi peab liikuma: “Vaata, et sa teda ära ei kriimusta. Tee õrnalt.”

“Ei kriimusta.”

“Ära nii hirmus jõuga nühi, tee õrnemalt.”

Plika tegigi.

“Väga kenasti teed. Lase edasi.”

Auto oli iludus. Retro, aga ilus. Ja liikus hästi. Ehkki ma teadsin, mis seisus ta on. Kuidas teda oli üles löödud ja mis jupid kohe-kohe pidid

vahetusse minema. Ikka oli kahju teda müüa. Äkki ei müükski. Ma olen teda sitta moodi orjanud ja hoidnud.

Võtsin tagumise tiiva ette. Lükkasin kaltsuga mööda pärlmutrit, ja ehkki ta oli täiesti sile, tundsin, mis mu käe all oli. Kui paks plekk, kui paks pahtel. Fucking piece of shit, mis näeb välja nagu fucking piece of art. Teadsin mahalihvitud keevitusi ja pahteldatud kohti peast.

Kas minna sinna tagasi? Sinna, kus ma sellele peaaegu otsa sõitsin. Vaataks, kuidas see täpselt oli. Mis siis tegelikult sai juhtuda? Ega seal mingit märki maas nangunii ei ole. Miks ma seda teen? Tahan oma Raskolnikovi üles leida. Loll lugu. Ega ei leia.

Pagan, mul on toas veel seda lisandit. Pärlmutri jaoks.

“Väga hea. Oota nüüd nats. Tee väike suitsutund. Ma tulen kohe tagasi.”

“Kuhu sa lähed?”

“Ma käin korra toas.” Nägin, et plika tahtis mu sabas joosta ja mulle ei meeldi, kui ta mul niimoodi täpselt sabas jookseb, täitsa vastu kandu. “Ole sa siin, ma tulen kohe tagasi.”

Otsisin kõögiriulilt. Mingid maitseained. Mingid nutsakad. A siia ma ta ju panin?

“Peaparandust otsid või?”

“Kas on kuskil või?”

“Ei ole. Pohmakas?”

“Mitte eriti. Okei on. Kõik on jumala okei. Liigagi. Kuule, ma panin siia selle pudeli. Nende maitseainetopside kõrvale.”

“Mingi autoasja või? Autopildiga või?”

“Jah. Punase Porsche autoga, siuke sädemepilt kapoti peal ja.”

“Kraanikausi all. Kraanikausi all mopiämbri taga on su autopede automääre.”

“Kus, siin või? Siin on ju igasugu saasta täis. Jälk. Põrandamopp haiseb mingi lebra järgi. Kes autot tuleb ostma, arvab, et ma olen ta kümme korda täis oksendanud. Kus see siin üldse on? Ma ei näe.”

“Näe, siin toru taga. Võta ja pedereeri palju tahad. Ma ei taha igasugu keemiat toidukappi.”

Vaatasin seda pudelit. Oligi tuhme põrandapesupritsmeid täis. Okei, sisule ei tee see midagi. Võtsin nõudepesulapi.

“Issand, ei võta nõudelappi selle jaoks. Täitsa ära pöörand.”

Sikutasin paberkäterätikust tüki. Hoidsin kahe näpuga räpast pudelikest ja pühkisin paberiga. See kriimustab aint selle pudeli ära, aga sitta kah. Kohe lööme autoparsa läikima nagu jõulupuu.

Välja astudes keerasin pudelil korgi maha ja nuusutasin. Tegelikult lõhnab see hästi. Täitsa uue auto lõhn on siin tegelikult. Teadsin, et olin tõesti tobe, ja muigasin enda üle, aga olin ikka. Mõnuga.

“Iss, vaata, siit tõusebki suitsu. Vaata, mis ma sulle tegin. Kas on ilus?”

“Sa raisk!” Seisin ja vaatasin. Plika seisis, kalts käes, vaatas mulle otsa, naeratas.

Ja enam ei naeratanud.

Virutasin lisandipudeli vastu garaažiseina. See plartsatas.

Jõuetu viha.

Astusin sammu plika poole, vaatasin auto tiiba. Türa.

“Issi,” karjatas plika.

“Sa raisk, ma ütlesin sulle,” sisistasin, “kuidas...”

“Ma tahtsin ainult suitsupilve teha, see on ainult kriit, see tuleb maha.”

“See ei tule maha, kõik on kriibitud,” röögatasin ja astusin veel sammu auto poole. “Sa vana raisk!”

“Issi,” plika astus sammu tagasi.

Astusin kangetel jalgadel ta juurde ja rabasin ta paremast randmest: “Selle käega, selle käega tegid jah?”

“Jaaaa,” karjus plika.

Astusin garaaži poole, kruustangide juurde. Plika lohises taga, siis võttis jalad alla ja tegi nibinal mõned sammud. Vastu ei hakanud, aga siis läksid ta jalad lõdvaks ja ta lohises nagu kalts mul järel.

“Selle käega tegid jah?”

“Jaaaa.”

“Selle käega?”

“Aaa. Aaa. Aaa.” Nüüd plika kiljus ja hingeldas. Paanikas.

Mu parem käsi hoidis nagu tangidega. Hambad tangis. Keerasin parema käega kruustange lahti, käsi värises. “Ah et selle käega, siis see on paha käsi, siis meil ei ole enam vaja seda kätt, eks ole?”

Sain väriseva parema käega kruustangid lahti keeratud, surusin plika käe kruustangide vahele ja keerasin kinni.

“Aaa. Emme. Emmee. Aiaa.”

Keerasin kruustange jõuga kinni ja rohkem kinni. Keset kämmalt. Miski praksatas.

Plika jäi vait ja. Ta nägu oli valge ja ta vaatas pärani silmadega mulle otsa.

Tahtsin võtta kruustangide kõrvalt: “Kus on mu Stanley nuga,” röökis. “Kurat ja türa, kus on mu Stanley nuga, sa vana raisk, kes kisub minu asju. Kus on nuga.” Vahtisin ringi sinna-tänna. Pole, pole, pole. Töönuga polnud kuskil. Pilg libises üle plika. See ei karjund enam, vaju aeglaselt nagu kott põrandale. Käsi jäi kruustangide juurest imelikult nurga alla. Ma olin käe pea horisontaalselt kinni keerand, täpselt peo keskelt, pihk minu poole, sõrmed harali. Valge käsivars jooksis otse allapoole ja mööda valget käsivart ilus helepunane verenire.

Hingeldasin ja vaatasin teda. Ja vaatasin ikka veel ringi ja pomisesin, aga vaikselt: “Kus see terav Stanley nuga on.”

“Lõika jah käsi maha, sellest saad oma kunstiteose küll,” ütles külm ja rahulik võõras hääl. Vaatasin ukse poole. Seal sa seisid, hästi sirge. Sa astusid aeglaselt ja väga sujuvalt, nagu mööda vett, sinnapoole, kus plika nagu kaltsuhunnik maas vedeles, aga sa ei jõudnud temani. Su jalad hakkasid kuhugi allapoole minema, nagu oleksid mööda treppi keldrisse läinud, kuigi garaaži all ei ole keldrit, ja paar sammu enne plikat vajusid sa mustale põrandale külili.

“Misasja te kõik siin minestate,” pomisesin, seisin, vaatasin sinna-tänna, patsutasin millegipärast oma küljetaskut: “Mis mina sinna teha saan, et te olete sellised, ma ei tea.” Korruga ma nägin seda, halli peaga vaibalõikamisnuga, Stanley nuga, minu nuga: “Äh, siin ta on ju,” sahmasin riiulilt noa. Seisin, nuga käes, vaatasin noatera. Tera oli väljas viie jaotuse võrra. “Nii pikalt ei tohi tera välja lükata,” rääkisin ei tea kellele, “see murdub ju ära,” tõmbasin tera sissepoole, aga siis lükkasin uuesti välja, veel pikemalt, kuue jaotuse pikkuselt: “Ah, las ta siis olla.” Keegi oli vist noaga pliatsit lõiganud, teral olid mustad jutid peal. “Kes see jälle on noa võtnud, lõiganud, nürinud ja puhtaks pole viitsinud teha.” Pühkisin noa vastu pükse ettevaatlikult puhtaks, mõlemalt poolt, ilusti, vaatasin, et sisse ei lõikaks. Läks täitsa puhtaks. Ilusaks haljaks.

“Tahat pisut haljast,” ütlesin iseendale ja muigasin. Aga kohe jälle läksin tõsiseks.

Nuga paremas käes, astusin kruustangide juurde, aga ma ei vaadanud

alla plika poole, vaatasin millegipärast läbi garaažiukse õue. Seal õues polnud kedagi. Auto seisis, tiib ära soditud ja kraabitud, ilus puhas kesk-päevane päike paistis ja need kohad, kust ma olin jõudnud vahaga üle käia, lausa särasid. Ühtki inimest polnud kuskil näha ja vaikne oli ka nagu mingis filmis, kus asja püütakse salapäraseks ajada.

Ma ei vaadanud tüdruku poole, aga läksin vaikselt edasi, kuni tundsin, et varbaotsad on vastu teda. Parem käsi surus Stanley nuga, vasaku-ga tõmbasin kogu jõust kruustangikangi lahti. Miski lätsatas mu jalgadele ja ma tõmbasin jalad ettevaatlikult alt ära. Nuga käes, astusin garaažist välja, lükkasin garaažiukse koomale, aga kinni ei pannud.

Autovõtmed? Katsusin vasaku käega vasakut rinnataskut. Polnud. Vana süütelukk, see peaks selle noaga ka minema. Kui tera sisse läheb.

Istusin sisse. Käed-jalad liikusid pisut kangelt, katsusin nii sujuv olla, kui sain. Ma pean ennast sujuvaks sõitma – mõtlesin.

Tõmbasin noatera lühemaks, neljajärguseks ja surusin ta õrnalt ja ettevaatlikult süütelukku – läks, ja keerasin. Hea pill, mootor läks paugust käima.

Mootor töötas, mul olid käed roolil, istusin ja vaatasin garaažiust. Uks oli pisut irtakil. Vaatasin pisut aega ust ja siis panin tagurpidikäigu sisse. Pilg kindlalt garaažiuksel, võtsin kaapides kohalt. Ma ei vaadanud taha-vaatepeeglist ega küljepeeglist, tagurdasin pimedalt ja hooga otse tänavale, olen seda harjutanud. Õnneks oli tänav tühi.

Seisin veel mõne hetke. Ma ei teadnud, kuhu sõidan. Tahtsin ainult korraks kuhugi ära. Käed roolil ei värisenud üldse, sõrmed olid imelikud valged vorstid. Aga ma vaatasin neid kui võõraid. Ilmselt on nad külmad, laibakäed – mõtlesin, aga ei teind midagi, et järele uurida, on nad ikka külmad või ei.

Kuhu ma sõidan?

Pollarid on sel kellaajal, kui nad üldse kuskil on, siis seal ja seal.

Panin käigu sisse ja sõitsin lihtsalt edasi. Mul oli üsna kindel ja hoole-tu tunne. Aga vist olin ikka mingis seisus, sest paar korda sain üsna napilt prügikastidest ja laternapostidest mööda väänatud. See ei läinud mulle korda.

Üritasin muretut vilet ajada. Suu oli kuiv ja vile ei tahtnud kuidagi välja tulla, pisut siiski tuli. Vilistasin oh my darling Clementine, ei saanud õieti viisile pihta, aga lasin visalt ja vigaselt edasi.

“See on kõik sellest, et te olete vaadanud liiga palju ameerika filme,” lugesin vahepeal endale sõnu peale. Mu hääli oli ka võõravõitu. “Kuradi mees,” rääkisin monotoonselt, “kuradi mees, sina tulid mu auto kallale närima, sa tahtsid teda jalaga lüüa, tahtsid ju. Ma tean. Kus sa raisk oled?” võtsin kummide vingudes tuttava parema kurvi ja siis kohe vasa-ku ja jätkasin: “Mis ma sust tahan, ei taha ma sust sitast suurt midagi. Pühiks autopõse su sita vastu puhtaks, paitaks sind parema põsega ja siis vasemaga.”

Mis?!

Pollarid?

Siin? Siin neid küll ei tohi olla. Mida kuradit nad siin teevad? Miks nad pidasid, kiirus või? Aga neil pole stalkerit käeski. Või on teine mats põõsas? Neil pole sitta case'i.

Keerasin akna alla, vaatasin, olin wait.

“Liikluspolitsei, mis kiirusega te sõidate.”

“Ei tea, kas teie teate?”

“Keerake süüde välja, tulge korraks autost välja.”

Pidin ütlema – “Miks?”, ei öelnud. Vaatasin hetke otse ette. Tegin, nagu ta tahtis.

“Tulge siia poole.” Läksime ümber auto. “Mis teil selle parema tiivaga on juhtunud. Sõitsite kuhugi vastu?”

“Ei sõitnud.” Nägin, et ta vaatab mu paremat kätt ja panin käe taskusse.

Ta vaatas ikka mu parema käe poole. Ma vaatasin tuimalt talle otsa. Ta oli wait. Siis ma ei pidanud vastu ja vaatasin ka alla oma parema tasku poole. Noaots oli tulnud läbi tasku.

“Kas te eile öösel sõitsite ka selle autoga ringi?”

“Kuskohas?”

“Kas te ükskõik kus sõitsite selle autoga eile öösel ringi?”

Mul oli raske rääkida: “Ükskõik kus? Ükskõik? Ei, ma ei tea.”

“Teil on nuga käes,” ütles ta järsku.

“Ei ole,” vastasin kähku.

Ta vaatas hetke, ma ootasin.

“Hästi, sõitke edasi,” ütles ta korraga.

“Hästi,” ütlesin. Aga seisin ja vaatasin teda. Tundsin, et nüüd pean midagi tegema, aga mida? Mis ma nüüd teen, mida?

“Mis ma nüüd peaksin tegema?” küsisin talt korraga.

Ta mõtles. See ei olnud talle ka lihtne. Ta surus läbi hammaste: “Võtke käsi aeglaselt taskust ja laske nuga maha kukkuda.”

“Jah?”

Ma tahtsin ja ei tahtnud seda. Ma proovisin siis, aga ei saanud. Kogelasin: “Ma... ei saa.”

Surusin nuga üha tugevamini ja tundsin, kuidas käsi tuksus.

Me olime vait. Me mõlemad tahtsime sellest kuidagi edasi saada, aga ei teadnud, kuidas. Me tundsime, et mina olen hull või hullus seisus, aga tema ei ole. Aga me polnud veel kindlad, kumb on tugevam.

Võtsin ennast kokku. Rääkisin aeglaselt, neelatasin vahepeal: “Kas ma ületasin kiirust?” Nuga, nuga tuksus mu käes samal ajal.

Ja see nuga oli tal silmas.

Pollar ei vaadanud notera ja mina ei vaadanud noatera, aga meie tähelepanu oli keskendatud ikkagi noaterale. Käsi oli taskus, näha polnud midagi, tunda oli. Käe liikumine oleks olnud tajutav. Käsi oli väliselt liikumatu, aga sees kihises.

Seisime, ei vaadanud, kramplikult ei vaadanud sennapoole, kus kätt näha polnud. Püüdsin kätt paigal hoida. Käsi oli kuum ja kiskus krampi.

“Ei,” ütles pollar lõpuks, “ei ületanud.”

“Ma ei teind midagi valesti?”

“Ei.”

“Väga kahju,” ütlesin automaatselt, “Miks te siis...”

Nüüd ma oleksin võinud minna. Vist. Vaikselt. Aga korraga irvitas keegi mu sees. Minu näkku tolle kellegi irve mu seest ei jõudnud.

“Siis te ei tahagi mind karistada?”

“Ei,” oli ta ettevaatlik.

“Aga kes mind siis karistab?” ülbasin edasi.

“Ei tea,” kartis ta. Oi, kuidas kartis. Ja kartis kartmist näidata.

“Kas karu?” Noa jõud hakkas minu poole kalduma.

“Mis?”

“Karu. Kas karu karistab mind?”

“Kes on karu?” oli ta jube ebakindel, aga püüdis olla karm.

“Loom.”

Mu pilk oli vist intensiivne. Sest pollar venitas raskelt: “Ei.”

“Mis ei?” küsisin ma millegipärast sosinal ja väga küsivalt. Aga nõud-

likult. Lausa vinguva sosinaga. Nõudsin, et tema selle välja sülitaks.

“Ei karista.” Pollari hääleke oli peaaegu hääletu. Mitte sosin. Ta maigutas suud, nagu üritaks rääkima õppida ja häält tuli väga vähe.

“Keeses?” sosistasin ma õelalt ja õrnalt.

“Karu,” vastas ta ainult huultega. Kohusetundlikult nagu reamees.

“Väga hea. Väga hea.”

Korraks tundsin impulssi minna autoukseni, istuda sisse ja kaduda sellest stseenist, sellest kaadrist. Tundsin väsimust.

Aga ma ei saanud talle selga pöörata. Mitte et ta oleks tingimata midagi teinud. Aga ta oleks võinud liiga raskelt tunda, et ta peab midagi tegema, kui tast vähegi meest on, nüüd peab! ja siis ehk oleks midagi teindki ja kes teab, mis siis oleks saand. Meie vahel oli see nuga.

Ja pollar ei saand ka mulle selga pöörata ja uttu tõmmata, kuigi oleks vist tahtnud.

Pentsik. Mul oli tugev, hea ja vaba olla ja sedapidi oleks ma võinud seal veel lõputult seista ja ülbata, kiiret ei kuhugi. Teisipidi olin sutt väsinud. Oleks võinud pärast pikka ülbamist lihtsalt maha istuda või visata noa maha ja paluda ennast kinni võtta. Ja seda justkui ei tahtnud. Justkui siiski ei tahtnud. Kinni minna. Või tahtsin ja ei tahtnud ka.

Me olime nagu armunud, kes kohtamisel midagi teha ei oska.

“Ma pean ateljeesse minema,” ütlesin ma korraga ja naeratasin. “Näitus tuleb, aga mul pole veel pilte.”

“Jah, muidugi.”

“Ma ei tea enam, millest pilte teha, saate aru.”

“Jaa, saan aru,” ja ta tajus midagi minu poolt tulemas, mingit vihalainet – kuigi ma ei olnud veel midagi öelnud – ja parandas ennast, “või ei, päriselt ei saa.” Ja neelatas ja lisas: “Mul käib õde kunstikoolis.”

“Jah?”

“Jaa.”

“Vaata see on tubli.”

“Jaa.” See kõlas alandlikult nagu mää.

“Kunstikool on hea koht.”

Oleksin tahtnud lähemale astuda ja teda põsele patsutada ja võibolla möödaminnes talle noaga põsele väikse tätoveeringu joonistada. Liilia-õie. Õiekese.

“Ah, ilus õhtu.” Tõmbasin õhku kopsu ja keerasin muretult selja ja

läksin autoukse poole ja olin täitsa kindel, et sell ei sööta mulle järele.

Ma ei tea, miks, aga pinge oli korruga lahtunud.

“Kes aias, kes aias, mesilane aias,” laulsin vaikselt, aga see polnud enam mürgine laulmine, laulsin nagu lapsuke, ainult õige pisikese muigega suunurgas:

“Mis nimi, mis nimi...” Ja ei osanud edasi laulda. Mis ta nimi olla sai.

Pidin juba veel kord kiuslikult pollari poole pöörama ja ta nime küsima, aga jätsin sinnapaika.

Olin loll ja julm ja lapsik nagu Malcolm McDowell. Önneseenes või Clockwork orange’is.

Ma ei vaadanud pollari poole, kui auto käivitasin, aga ta püsis mul silmanurgas. Ta ei liikunud paigalt. Võtsin vaikselt kohalt. Ja liikusin vaikselt edasi. Pollar tahavaatepeeglis supsas kuhugi põõsasse ja ma teadsin, et varsti tuleb mulle sappa terve parv tighedaid mesilasi. Ah, need pea kaotanud mesimummud.

Lasin vaikselt, vaikselt edasi.

Seal nad olid. Peeglis. Sumisesid lähemale. Mm. Lausa lust. Vingusid ja vilkusid, nii mis andis.

Vajutasin ketsi põhja.

Hea oli olla, pinged olid välja jooksnud.

Juhtisin autot väga väikeste liigutustega. Miniliigutustega. Ainult näpu ja varbaotstega. Ja huuled ajasid vaikset vilet.

Mul polnud pikka pidu. Küllap nad näevad vaeva, et meeskonda suurendada. Et teesulu luba saada. Ja sulgejaid. Näis, kas hakkavad oma tongipüssiga ka mängima.

Tõmbasin ennast käsipiduriga kannakasse. Lohisesin pisut. Seisin.

Sealt nad tulid – otse minu poole.

Võtsin kaapides paigalt ja sõitsin neile otse vastu. Otse, otse, otse.

Tee oli ei kitsas, ei lai.

Kui ma sõitsin täpselt keskel, jäi mõlemale poole väga napp autoruum, auto, mis must mööda tahtis saada, pidi kahe rattaga teelt välja ronima.

Ahaa, nende kiirus vähenes. Minu oma suurenes.

Triibuline masin lendas otse vastu. Ja mina hoidsin rooli otse vastu. Kümnesse.

Sulgesin silmad. Ja tõstsin jala õrnalt gaasilt, valmis tegema uut liigu-

tust. Kui ma midagi tajun, kui ma midagi kuulen. Hoidsin silmi jõuga kinni. Vaid viivu. Väga...pika...viivu, ja tegin silmad lahti – tee mu ees oli tühi ja ma andsin gaasi. Tuju hea.

“Hmm. Huvitav, kuhu nad küll nii siva kadusid?” ümisesin ja vajutasin uuesti gaasi, aga peeglistse ei vaadanud. Hoidsin, et ei vaataks. Sõitsin edasi. Muretult ja kergelt.

Nüüd tuli teha mõned kiired haagid. Ja ma tegin. Läbi kitsaste tänavate, läbi metsatuka.

Panin auto peitu. Võpsikusse. Tõmbasin tuled maha. No evidence, no murder. No crime, no punishment. Nothing. Nada.

Astusin autost välja. Kauge sireen. Ja läks veel kaugemale. Vaikne mets.

Kahlasin läbi pika rohu.

“Ema.”

“Ah sina oled.”

“Ma tegin pahandust, kas sa vitsu annad?”

“Jälle sa hakkad. Mine parem ära. Ära tule kiusama.”

“Sa ei lase mind sissegi. Võta kett ukse eest ära, lase sisse, noh...”

“Ei, mis see sul käes on, nuga, hull oled või. Käsi verine. Mis sa teinud oled?”

“Mitte midagi. Ma ei saa kätt noa küljest lahti. Sõrmed ei tule ümbert ära. Ma jooksin. Nuga läks kogemata paar korda vastu jalga. Jooksu pealt. Lase sisse. Ma pean jalale sideme tegema.”

Ema piilus uksepraost, võttis keti eest ja lasi ukse laiemale. “See jalg näeb sul kole välja. Issand, püksid narmendavad. Puha verekorbas. Mis suga on.”

“Ma jooksin. Läbi metsa. Kiiresti. Ma ei pannud tähelegi. Natuke tundsin, et jalg sai haiget. Ma ei saanud kätt noa küljest lahti. Lased mind sisse?”

Ema hoidis ühe käega kitlit eest kinni ja teise käega lükkas ukse laiemale, väga kahtlev oli see uksepragu.

“Tule.”

MATT BARKER

NÕDRAMEELNE

Leo, mu mees – päris mees ta nüüd ei olnud, lihtsalt elukaaslane – hukkus traagilistel asjaoludel. Ta oli Saaremaal külas oma vanemal õel. Läks mootorpaadiga sõitma – mitte kalale, vaid niisama lõbusõitu tegema, meri ei olnud jääs –, laine ajas paadi teistpidi ning tal ei õnnestunudki välja ujuda. Kaks päeva hiljem leiti ta surnukeha õe talu kandis rannast, tursunud ja hall nagu talvine meri, mis ta tapnud oli.

Puud praksusid vaikselt ahjus, kui ma võileiba sõin ja rüüpasin õllet, et und saada. Tuba oli pime, ma polnud tuld süüdanud. Vaid küünal põles lahkunu mälestuseks. Nukker oli olla. Mul pole elus vedanud. Mu esimene mees oli viinanina. Aga teenis hästi. Ta oli bussijuht. Sellest on nüüd kümmekond aastat, kui verevähk ta hauda viis. Lapsi meil ei olnud. Võib-olla temal kuskil ilma peal olidki. Minul avastati emakakaela vähk, kui ma sain kaksikümmend kaheksa.

Süütasin tikust paberossi ja üritasin mõelda muudele asjadele. Mitte surmale, mis mind igal sammul jälitas kui tumm needus. Jõulud. Aastavahetus. Siis on peagi pensipäev. Mul oli tuberkuloos kaks aastat tagasi. Nüüd sain vähemasti pensioni, nii tuhat krooni kuus. Eesti riik on helde. Puuküttega ühetoalises uberikus tuleb välja. Tegelikult kuulub mulle ka kogu ülejäänud maja, aga seal laiutab noorpaar kahe lapsega. Päev enne, jõululaupäeval, ähvardasid nad mu ära tappa, kui ma veel kord palun neil üüri maksta. Äkki olekski niimoodi parem? Ei teagi kohe!

Džigitt, meie kõuts, magas vaikselt kušetil, paotades aeg-ajalt silmi, et mind kontrollida. Jah, mis temast saab, kui ma ennast üles poon? Läheb ilmselt hulkuma, prügikastidest toitu otsima. Ega ta praegugi paremini ei ela. Vahest toon talle nüüdki prügikastist naabrite ära visatud kalanahkasid ja -luid. Teinekord aga saab hiire, kes lõksust leivakoorukest võtma tuleb. Viimasel ajal pole enam täiskasvanud hiirt saanudki, kõik ainult pojakesed-rumalukesed. Nad on nii kerged, et lausa ime, kui lõks nad kinni püüab, ja siis olen ikka mina see timukas, kes nende elukesele

lõpu peab panema – nad ju nii tillukesed, et vedru vahele jääb vaid näiteks keha alumine pool. Siis nad roomavad mööda kööki ringi, verine jutt suust või veel midagi. Surm igal sammul. Eks ma kunagi põlen põrgus omadega.

Olin õlle vaikselt lõpuni joonud ning hakkasin juba unne vajuma, kui köögist kostis korraga kohmitsemist. Korter oli lukus, seal ei saanud kedagi olla. Harjumus ust lukku keerata tekkis pärast seda, kui mingid hulgused ronisid esialgu minu puukuuri ja tegid seal lõkke üles, ning viimaks tükkisid mulle kojugi. Jajah, ma olin hakanud kõike kartma. Ma tahan surra rahun. Ma ei taha uppuda, olla maha löödud või ära vägistatud.

Mõtlesin, et ehk on see naabriperemees ja küsisin tasakesi:

“Kes seal on?”

Silmanurgast märkasin, et kõuts magab täiesti häirimatult edasi – ning mul jooksid külmavärinad üle keha. Mõistsin korraga, et midagi väga jubedat on toimumas ning võimalik, et uut päikesetõusu polegi mulle enam antud näha. Köögis oli keegi.

“Kes seal on?”

Mu hääl värises. Seest läks õõnsaks. Ma ei taha surra. Kas või ihuüksinda, kuid mul on mõtet edasi elada!

Sel hetkel köögiuks avanes ning ma karjatasin, kattes suu väriseva käega. Pimedusest vaatasid mind surnu tuhmid silmad. See oli Leo, kahemeetrine hiiglane, nagu ta elupuhuselt oli. Ta lausus:

“Tere, kullatibuke. Ma tõi sulle jõulukingi.”

Ma olen harimata inimene, võib öelda. Läksin noorena karja, sest nii oli meie peres tavaks, ning koolis õppisin senikaua, kuni sain lõpuks mehele. Isa meil õega ei olnud. Muidugi oli ta tegelikult olemas ning vahest nägin ma teda linnaski, kuid eales ei teretanud ta meid. Ema suri vähki kaks aastat pärast mu õe pulmi. Õde ütles alati, et elas vaid selleks, et saada kiiresti mehele, eemale emast ja vaesusest, milles me olime sunnitud kasvama. Ta ei söö ühtegi putru, musta leiba ega sibulakastet. Ma tean, miks. Vähemalt temal vedas. Sai korralikule mehele, sai lapse. Lahutas, võttis järgmise mehe, sai veel ühe lapse. Nüüd, vanast peast, ilmselt jälle lahutab – uus mees on kah olemas. Tal on korralik haridus ning töötab ta kunstiõpetuse õpetajana. Kolmetoaline korter, mehel kallis auto. Ka

käib ta vaimuarsti juures – ei tea, kas nii on neil tavaks või on tal tõesti mingid probleemid. Me peaaegu ei suhtle. Ta nimetab mind pööblik. Võiksin öelda, et olen nii harimatu, et ei teagi, mida see tähendab, kuid tegelikult tean küll. Kui ma ei eksi, siis pole ma ammu enam nii kõrgel positsioonil, et olla kutsutud pööblik, pigem siis tema.

Olen harimata inimene ja tean, et olen vaene, kuigi abielus o'les olin kogu aeg kodune. Meil oli maja – seesama, mida ma jagan nüüd tülikate naabritega, kes ei taha mulle üürigi maksta – ning tolle aja kohta kallis auto. Mis aga kõige tähtsam, ma arvan, et olen kogenud elus armastust. Armastasin oma meest ka siis, kui tal tuli verevähk, ta jäi voodisse ja läks viimaks peast segi ning suri krambitades. Kiirabi tuli tookord vaid selleks, et ta surnukuuri viia.

“Pange talle peegel suu juurde,” ütlesid nad, kui ma helistasin, “ja vaadake, kas veel hingab.”

Vaatasin, hingas veel veidi. Siis enam ei hinganud. Oli samamoodi – jõuluaeg. Ükski telefon ei vastanud. Õde oli kuhugi ära sõitnud. Siis tal veel mobiili ei olnud. Siis oli mul veel lauatelefon olemas.

“Viige ta surnukuuri,” öeldi kiirabist, “seal võetakse ööpäevaringselt vastu.”

Midagi nad rääkisid veel, kuid lõpuks siiski tulid ja viisid ta minema. Muidugi oli see kole aeg. Ma nutsin kaua, kõik pühad muudkui nutsin.

Leod pole ma kunagi armastanud, kuid ilma temata poleks ma samuti hakkama saanud. Ma ei ole lits, nagu ütleb mu õde, ega lirva, nagu ütleb Leo. Olen lihtsalt õnnetu inimene. Leo on kah kõva viinanina ning on juhtunud, et ta on minu peale kätt tõstnud. Ma ei ole tal kunagi keelanud sõpradega minu juures olla, sest kusagil mujal neil olla ei ole. Olen teda kasinud, talle süüa teinud ja korterit kütnud, et ta purjuspäi magades külma ei saaks. Ja ikkagi on ta mind vahest kolkinud. Kõigil on närvid. Ta on kah inimene. Aga ta ütleb alati, kui on voodis ja heas tujus: “Heida minu juurde, kallis,” või siis: “Musikene, tule teki alla sooja.”

Nüüd on ka Leo surnud. Ma sain sellest täie selgusega aru, kui ärkasin hommikul varavalges ega leidnud teda enda kõrvalt. Õhtul pugesi-me koos teki alla ja ma isegi ei peljanud teda, kuigi ta oli surnu kombel külm ning ta juuksed olid veel värskelt märjad, nagu oleks ta võluvael otse veest minu juurde hõljunud. Tunnistan ausalt, ma isegi ei mõelnud kõiksugu kurjade jõudude septsustele, ma ei mõelnud sellele, kas ma

isegi veel elus olen – peaasi, et ta on minu kõrval, ütleb: “Kallike,” ja võtab mind oma jahedasse niiskesse embusse.

Nüüd oli ta kadunud. Mul koguni ununes küsida, mis kingituse ta mulle siis tõi – kuigi ta pole mulle kunagi midagi kinkinud peale ühe meeste odekolonni, mille ta ka ise lõpuks ära kaanis –, kuid ma arvan teadvat, mis see oli. Tema enda tulek oligi mulle parimaks kingituseks.

Lootus, et naabrid jõuludeks kuhugi ära sõidavad, purunes üpris pea. Kui ma puukuuris asjatasin – mis ma asjatasin, nii ütlesid nemad, võtsin lihtsalt puid ahju kütteks ja vestlesin omaette, kujutledes, et Leo on minuga –, tuli nende perenaine heast peast minu juurde, söimas mind parmuks ja ütles, et lapsed ei julge minu pärast kodunt väljagi tulla. Nad tahtvat lumememme ehitada, aga mina lammutavat selle niikuinii maha. Ma ei teinud teda kuulmagi, seepeale ta vihastas, hõikas oma meest, et too tuleks ja kaitseks teda minu eest, kuid too ei tulnud, sest oli ilmselt pummelungi peal ja tige, nagu ta siis tavaliselt on. Ma kuulsin pärast veel, kuidas nad kodus tülitsevad ning nende lapsed nutsid valjult.

Käisin poes leiva ja õlle järel. Kui ma tagasi tulin, hõikas perenaine mulle, et kutsub politsei, mispeale ma vastasin, et kutsun neile ise politsei. Seepeale tuli välja peremees, ähvardas mind rusikaga, nimetas litsiks, idikaks ja parmuks ning lubas omakorda mulle endale politsei kutsuda, kui ma nende perekonda puutuda julgen. Neil on seal korralik remont tehtud ja ma tean, et nad loodavad mult üldse kogu maja kätte saada. Nemad mind pööblikks ei nimeta, isegi mitte asotsiaaliks. Lihtsalt parmuks. Miks ma siis ei peaks tõesti jooma? Koer on koer ainult koera elu pärast. Välja neid majast kah ei tõsta, mees tuleb ja tapab mu seepeale ära.

Aga täna on mul kõik tõttõelda poogens. Hommikul ärgates avastasin, et Leo on läinud. Aga – mitte jäädavalt. Ma usun imedesse ning praegu oli minu elus imeline aeg. Nii suur kui oli mu näiline kaotus, niisama suur oli ka minuga sündiv ime. Polnud ta kadunud ühtigi. Oli täitsa olemas. Aga mitte nii, nagu on tavaliselt hukkunud – surmkurbades mälestustes. Ei. Ta oli hommikuks muutunud veeloiguks minu koiikul. Märjad olid nii linad, tekk kui ka tema padi. Esialgu ma veidi imestasin – päris alguses, veel pimedas ärgates, arvasin, et olin näinud vaid väga ilusat unenägu sellest, et miski, mida me peame lõplikuks, polegi

hoopis nii lõplik –, kuid siis kuulsin tema häält, mis rääkis minuga padja seest. Ta ütles vaikselt, päris kohe sosinal:

“Kallis musike, ära räägi kellelegi, et ma sinu juurde tuln ja et meil ilus öö oli.” Me olime nimelt armatsenud. “Ära tee kedagi nägemagi. Ole nii nagu tavaliselt. Osta endale süüa ja juua ja oota õhtut, siis ma tuln tagasi.”

“Kas sa lubad?”

“Aga loomulikult, mu arm.”

Tunnistan, ma polnud nii ilusaid sõnu – ühekorraga – kuulnud juba aastaid. Muidugi ma uskusin ta juttu. See oli justkui uppuja – nonäe, jälle uppumine! –, ühesõnaga nagu uppuja haaramine ölekõrrest. Ma ei tahtnud jääda ihuüksi selles elus. Vanust oli mul juba omajagu, ei olnud ma ka enam ilus ega ihaldatav naine. Heal juhul oleksingi jäänud naabrimehet käsutada, ilmselt ka tümitada.

Leo pidas sõna, mis küll üldiselt polnud tema nägu – aga eks surm tee inimestega imesid. Istusin parasjagu taas küünlavalgel, jõin sooja teeda, kuulasin puude praginat ahjus, kujutledes, et see on hoopis Leo hääl, kes minuga vestleb, ning korraga märkasin, kuidas voodis toimub mingi liikumine. Esiteks ärkas Džigitt üles ja ajas karva turri – eks kass aimas lahkunu kohalolekut –, siis korraga tõusis padjalt pea.

Astusin kohe ligi, endal rõõmupisarad silmis, ning nägin, kuidas niisked kohad linadel vähehaaval vormi võtavad. Esiteks tekkis pea, siis kael, edasi kere ning kõige lõpuks jäsemed. Leo oli ihualasti, veel enam-vähem läbipaistev, nii et ma võisin läbi ta keha meie sooja tekki näha, kui ta juba lausus:

“Tule minu peale, mu arm.”

Me ühtisime ning mind isegi ei häirinud naabrite mõnitavad hääled – näe, mida teevad, idikad ja jotad! –, mida ma võisin läbi seinat kuulda. Natuke ainult häiris see, et süda, mida ma veel tükk aega Leo läbipaistvas kehas nägin, ei tuksatanud kordagi, ning ma mõtlesin, kas ta üldse armastabki mind või lihtsalt teeskleb, et mulle mitte piina valmistada. Kuid viimaks tahkus ta lõplikult ära, kadus häiriv süda ning tema kivistunud suguelund paugutas nagu raskekahurväe võimsaim suurtükk.

Nii nagu lõpeb kõik, lõppesid ka jõulud. Võiks muidugi öelda, et mul ongi pidevad pühad, kuna olen kodune. Käin poes, söön, kütan ahju,

toidan Džigitti, võtan ühe õlle ja poen vaikselt kotile – selline on minu päev. Tülid naabritega, keda õigupoolest peaksin nimetama oma üürnikeks, käivad iga päev asja juurde.

Lõpp algas sellest, et hommikuks polnud Leo täielikult veeldunud. Alles oli jäänud pea, kuigi kere oli nagu kord ja kohus laiali valgunud. Ja pea pöördus otsemaid minu poole:

“Too mulle poest kuus õllet, naine.”

“Mul on raha peaaegu otsas, pensini ei vea välja.”

“Ära kaaguta, lirva, lippa, kuidas jalad võtavad, muidu tulen üles ja panen sulle korralduse näo peale kirja.”

Ta räägib alati väga huvitavalt. Tegelikult on ta kõrgelt haritud inime- ne, kunstnik või midagi sellist. Nagu ta oskab ilusaid asju rääkida, oskab ta ka koledaid asju väga peenelt välja öelda.

Mis mul muud üle jäi, kui et pidin poodi minema. Tal on kah keeru- line elu seljataga. Tööd ei ole ta kunagi teha saanud, ainult tibakene – leivatehases autojuhina, kui ma ei eksi. Ta ei räägi sellest palju. Ka ei rää- gi ta kunagi eriti sellest, et elas kuni viimase ajani oma emaga, kes teda toitis ja kasis. Siis suri ema maha, korter läks jagamisele, tema sai mingit raha, millest tal kauaks ei jätkunud, ning siis me tutvusime klaastaara kokkuostus. Mul oli hea süda, kutsusin ta seniks enda juurde, kuni ta elu korda seab, ning sedasi ta mulle jäigi. Ka on ta minust seitse aastat noo- rem. Võiks öelda, et ma olen talle ema eest – kui me vahest ei suhestuks. Aga ilusaid sõnu ütleb ta alati väga kaunilt.

Jõudsin siis õlledega tagasi ning kallasin need ükshaaval tema käsul talle suhu. Pikapeale läks ta vormi tagasi ning mind tabas arusaamine, et kõik ilus ongi lõppenud. Uksele koputati ning enne, kui ma avama jõud- sin minna, olid esikus juba kaks tema sõpra. Samuti mingid intelligen- did, üks kunstnik ja teine vist kirjanik või midagi. Jook oli neil plastpu- deliga kaasas, ilmselt monopolka. Nad võtsid taburettidel istet ning kuk- kusid jooma ja räuskama nagu tavaliselt. Õnneks ei pannud Leo tähele, et ma nutan elutoas patja, muidu oleksin ilmselt tappagi saanud. Nii üürrike see õnn tavaliselt ongi. Lõpuks sai neil jook otsa – aeg oli nii umbes lõuna paiku – otsas oli ka mu viimane söök – vorstijupp seal ja leivakannikas – ning nad läksid midagi ütlemata küla peale.

Möödus mõni aeg, ma jõudsin vaid rahutult tukastada, kui saabus mu lihane õde. Miks ta täpselt tuli, ma nüüd ei mäleta, igatahes tema

pere jäi autosse ootama, sest minu juurde ei kõlvanud neil tulla. Ega ma teda ennastki siin sageli näinud. Vaatas mu elamise kriitiliselt üle, küsis midagi tühjade õllepudelite kohta ning ma siis suures meelehärmis ladusin kõik välja, mis oli sündinud. Ainult meie intiimsused jätsin iseenda teada. Ta ei saa neist niikuinii ealeski aru – kui ta üldse suudabki uskuda, et mul on olnud õnne armastada. Ja seda nüüd juba teist korda. Jah, teist korda oli armastus mu ellu tulnud, nii uskumatu kui see ka ei peaks näima.

Tegelikult, kui ma täpsemalt meenutan, rääkis ta midagi sellest, et kaotate mul sõnaõiguse käest võtta, teha vaimse tervise ekspertiisi ning paigutada mu hooldekodusse, kus mu koht peaks olema. Ja veel enne, tegelikult, palus ta mul kirjutada alla paberile, millega ma annan kõik oma maja õigused temale. Jah, nii see täpselt oligi. Ma olin tegelikult isegi ühe õlle võtnud, sellepärast ei mäleta üksikasju. Igatahes ta ütles, et tema vaimuarsti arvates on mul tõenäoliselt alkoholne nõdrameelsus.

Ja ma veel nutsin õnnepisaraid, jutustades talle, kui ilusad jõulud mul äsja olid! Küll ma olin ikka rumal! Äkki ma tõepoolest olin nõdrameelne, uskudes lähedasest inimesest head?

Kõik lõpeb, kõik kaob. Nagu meie kadunud emakese ühelt koltunud passipildilt lugeda võib: “Kõik kaop, ka mälestus.” Ta oli kirjaoskamatu nagu minagi. See pilt on mulle eriti südamelähedane, kuigi ta näeb sellel välja palju kurjem, kui ta tegelikult oli.

Mulle kutsuti kiirabi ning mind paigutati vaimuhaiglasse. Seal oli noor edev meesarst venepärase nime ja mõnitava jutuga. Ta küll otseselt ei irvitanud minu õnne ja õnnetuse üle, kuid tõestas mulle nädal aega järjest, et surnud inimene ei saa tulla külla, muutuda “porilombiks keset voodit” – nii ta ütleski! –, siis uuesti tahkuda, rääkida minuga padja seest ja kõigele lõpuks ka astuda minuga vahekorda. Ta rääkis pikalt ja laialt oma haridusest, meditsiinilistest tõsiasjadest, religioosetest nägemustest, hüsteeriast, alkoholsetest meeletetetest ja veel paljust muust, mida mul enam meeles ei ole. Minu arvates oli ta ise haige inimene. Ta ei saanud asjadest üldse aru. Lõpuks tõestas ta mulle meditsiiniliselt, et ka tülid naabritega olid mul tingitud alkoholist – eriti toonitas ta hääli, mida olin kuulnud läbi vineerseina. Ja muidugi mõista polnud mingid

kodutud minu puukuuris lõket teinud – ka see olla meelete. Nii peen härra, kõrgelt haritud jõukas tohter pole ilmselt kunagi Supilinna sattunudki ega elu sees ühtegi külmetavat hulgust näinud, kahtlustan mina.

Ta ei saanudki aru, mida ma talle selgitada üritan – et ma olin kogunud ennenägematut õnne, tundnud ennast armastatuna ning saanud pakkuda armastust lähedasele inimesele, kellega jagan saatust. Teda huvitas ainult “porilomp” minu voodis ja läbi seina kostvad mõnitavad hääled. Ning isegi prillid ei suutnud varjata ülbet irvet tema niisketes veisesilmades.

Lõpuks sundis ta mind helistama Saaremaale – ise pidevalt tänitades, miks ma seda varem ei teinud, seega, kust ma üldse tean, et Leo on uppunud? Helistasin. Rääkisin Leo õega. Selgus, et ta vist nagu polegi uppunud ega mingil muul moel surma saanud.

“Noh, mis te nüüd siis kostate?” päris arstihärra kohe. “Nõustute minuga, et nägite meelete?”

Nõustusin. Mis mul muud üle jäigi. Kõik pöördus korrapealt pahupidi. Tõdesin, et ilmselt on Leo tõepoolest elus. Kas ta on mestis naabritega või mu oma õega – maja pärast muidugi, maja oli kogu tekkinud todega olukorra võtmeks – või arstidega, sellel polnud enam vähimatki tähtsust. Ma mõistsin täie selgusega, et mind tahetakse visata tänavale või paigutada hooldekodusse ning mulle mängiti selle tarvis väga kaval vingerpuss. See selleks. Arvate, et mind see kuidagi kõigutas? Mitte hetkekski! Arvate, et ma kardan nende võltsekspertiisi tulemust? Vaevalt küll!

Nimetagu mind parmuks, nimetagu mind nõdrameelseks või kuidas härrad-prouad soovivad. Kogu selle asja juures morjendas mind ainult teadmine, et ma olin olnud õnnelik, ja ma teadsin täpselt, mil moel see sündinud oli. Tohter küsis: kuidas ikka surnud mees sai teile külla tulla, nii et te isegi ei mõelnud, et see on võimatu? Ei, hetkekski ei tekkinud mul kahtlust selles, mida ma näen! Tulnuks talle endale ta surnud naine külla – jumal hoidku muidugi selle eest, isegi, kui ma oleksin vihane, ei sooviks ma ta naisele surma, kuigi... tal ehk ei olegi naist –, vaat oleks talle endale ta kadunud kaasa külla tulnud, oleks ta siis temas hetkekski kahelnud? Vaevalt küll! Kui ta läheb poodi ja ostab õllet – no olgu, tema ilmselt ostab kallist konjakit või lõunamaist veini –, kas tal tekib hetkekski kõhklus, et see, mida ta näeb ja mida katsub, et see pole kõik ehtne,

vaid üks vaevatud mõistuse vili? Aga muidugi mitte! Oma silm on ju ometi kuningas!

Muidugi ma ei laskunud temaga neil teemadel vaidlusse. Rahuldasin ta ambitsioonid, heitsin talle vaikselt alla, nagu olen alati meestele alla heitnud, jäin kõigega nõusse. Ütlesin, jah, olen parm, olen lits, olen idioot. Ning ming kirjutati koju. Leo juurde.

Leo oli tsükklis. Nii nagu nad tol päeval sõpradega alustasid, nii nad olid kogu see nädal aega joonudki. Kõike, mis põleb, nagu nad ise ütlevad. Viin on nende jaoks lahja jook, sobilik peaparanduseks, ühesõnaga – lapsemäng. Minu edasine talitamine oli täiesti kaalutletud ja loogiline. Ma teadsin täpselt, mida tahan ja kuidas seda saada. Tahtsin ma ainult ühte – olla õnnelik. Veel kord. Viivukski.

Mul oli kodus veidi rotimürki, mida ma polnud kasutanud juba aastaid. Kahtlesin, kas see üldse toimibki, veel enam nii suurele ja tugevale mehele, nagu on Leo. Aga ma segasin selle siiski samagonni sisse, mille ostsin lähimast monopolist, ning jootsin talle hommikul sisse, enne kui ta jõudis sõprade juurde minna – muidu on jälle paariks päevaks kadunud nagu tina tuhka, ja siis veel tullakse mulle endale järele ning tõstetakse elamisest välja.

Ta suri kaua, palju kauem, kui ma oleksin tahtnud. Sõimles, oksendas verd, hakkas viimaks krabbitama, tegi ennast igatpidi täis ja kukkus kloseti juures trepist alla. Õnneks polnud naabreid tol hetkel kodus...

See kõik toimus kolm päeva tagasi. Vahepeal käisid ta sõbrad siin, siis ka mu oma õde, kuid ma ei lasknud kedagi sisse. Juba kolmandat päeva olen ma magamata, valvates Leod nii öösel kui päeval, et ta liigutaks sõrmegi, veelduks või aurustuks, peaasi, et ütleks ühegi ilusa sõna, mis mul sees kõik kuumalt tuksuma paneks. Kütan talle ahju, teen süüa, soendan tasahilju ta jäist keha voodis teki all, kus me veel mõni aeg tagasi olime nii õnnelikud – kuid ta ei vasta mu soojusele, mu tungivatele ihadele, mu õnnenäljale. Ta ei tee midagi, üldse mitte midagi. Vaid lamab ja vahib lakke, isegi oma haisvat suud ei pane enam kinni, justkui mõnitades mind ja mu tagasihoidlikku soovi kordki veel olla õnnelik – kogeda seda erilist õnne, mida kõigile meist polegi antud.

“Leo? Kas kuuled mind, mu arm? Kallis... Musikene...”

Üritan teda erutada, kuid edutult, vastuseta. Ta on kangekaelne, ta on alati selline olnud. Eks ta ole minu peale natuke kuri kah, et ma temaga

niimoodi tegin.

Aga – ma olen kannatlik. Ma ootan veel. Ühe lühikese õnneviivu nimel olen valmis kas või elu lõpuni ootama. Ma usun – ja usun siiralt –, et ilma kannatlikkuse ja kannatusteta polegi võimalik tõelist õnne mõista.

Jah, ma olen harimata, nõdrameelne ja parm, aga ma nutan ning mu kuumad pisarad tilguvad ta külmale kangestunud laubale, hallikaskametele põskedele.

“Leo, kullake, armsake, kas sa tõesti oled minu peale nii pahane? Palun, musike, tillu-tilluke, vaata mulle otsa, vaid üheks viivuks võta oma väike rumal värvuke sooja tiiva alla, veel viimast korda, kallid, palun...”

EHA KOMISSAROV

**KOMMENTAARID TOOMIKU MAALIDELE
NÄITUS "SÜNNIPÄEV", GALERII VAAL, 2003.**

Pisut enne näitust rääkis Toomik uutest maalidest kui kavatsusest teha naljaka mõjuga töid. Lühidalt, ta on tüdinud teda saatvast süngevõitu kuulsusest.

Miski ei hävita nalja paremini kui nalja äraseletamine.

Naljaga brutaalsele olemusele tasub alati panustada, ise teate, kuidas ootamatu situatsioonikoomika teid jalust rabab.

Toomiku näituse tähtteosed "Sünnipäev" I ja II tegelevad seletamatuil asjaoludel Toomiku keha tabanud moonetega. Sündmust kirjeldatakse toimunud fakti vormis ja *performance*'i-põhiselt. Kummagi töö puhul käivitub kehamuundumine keha genitaalsest tsoonist. Esimeses töös lõhestab vaataja poole pööratud täisfiguuri teine, temaga ristuv keha. Siin on tähelepanu suunatud situatsiooni tragikoomilisele küljele – esitades käimasoleva kehamuundumise ebatavalist hoogu, sunnitakse vaatajat kaasa elama tasakaalu eest võitleva keha pingutustele. Mees peab püsti jääma, kaksikkehal pole maiseid tugipunkte ja valdajal on uue kehaga silmanähtavalt probleeme.

Suurepärase aine paroodiaks, kui poleks ainult seda õudset kehavaeva!

Teises töös ja juba uutes kujundites

näeb teise muundumise resultaati – käpakile laskunud Toomiku keha on saanud täienduse teise sarnase pea näol, mis kasvab välja tema istmikust. Uus kahepäine mees peaks olema sootu, sest genitaalide orgastiline Telos on muundunud peaks.

Selles töös ei jäta faktiks muudetud kehamoondus enam naljalt ruumi naljast kõneleval autorile.

Naljale viitamine avaldub nüüd tema tegelikus, pagevas ja selgitusi tõrjuvas funktsioonis. Uut keha pole võimalik käsitada vaatajale tuttavate kehakogemuste kaudu ning lugu käändub vägisi rünnakuteks kogemuste piiratuse vastu.

Kõneledes piiratusest teevad pildid sellest hetkest piiritu, kuid siiski kindlas suunas liikumalükatud interpretatsiooni, mis võtaks enda kanda piirikogemuse edestamise vaevad. See on tuttav kõik Toomiku videoloomingust, nüüd on sellele leitud maalikeel ja maalikohane vaatenurk – need on üsna kummastavad. Kui naljakus kõrvale jätta, ei tasu Toomiku pilte vaadata nende koloriidi, pintsli töö ega vormi pärast, selleks on nad liiga realistlikud. Tugevad, kuid sealjuures ka isikupärad. Kõitvad on nad eelkõige neid suunava režii pärast ja selle režii realiseerumise tõttu kujundiks, millest rääkimiseks pole keelt.

Me ei saa kehamoondamise protseduuri

objektipõhiselt käsitleda, võime seda hõlmata üksnes kui suhete väljendajat ja seda juhul, kui loodame, et piirikogemuste näol kirjeldatule saavad osaks tuttavad tähendused. Kui rääkida suhetest, siis kelle omadest on jutt?

Kehamõiste ümberpööratavust märgistab psühhooside kulgemine, mida sageli polegi antud töö kujundikeeles väljendatud. Kas mängus on märgistaja katastroofid või lähevad käiku vastuvõtja tõrjutud hirmud?

OK, see on koomiline, juhul kui lugu on piisavalt ebausutav, et mitte tekitada samastumishirmu.

Kas ebanormaalsed kogemused võivad sisaldada diskursiivset mõistetavust, kui nad toimuvad reaalse keele piiril? Nagu videoski, loeb Toomik ka siin tähendusi ridade vahelt, muudab ja põgeneb tähenduste normaliseerimise püüdluste eest, paljastab ja varjab samaaegselt. Selle asemel et kirjeldada läbielatud kogemusi, teeb Toomik ilmselge katse läheneda kogemusele, mida pole võimalik läbi elada. Tema avastus seal lõuendil on koletu, sest selle järgi sisaldab keha võimaluse ettearvamatuiks muutusteks, mida omakorda võime suhestada ainult keelatu või lubatuga. Sellelaadne eneseloome on kultuuris tainitav võrdväärset intsestiga ja pole võimalik ette kujutada suurejoonelisemat vastuhakku konventsioonile, kultuurile ja võimule kui eneseloome ihade kogemusepõhjaliseks visiooniks vormimine. Siin on ennast vabastatud Jumalast ja lihaliikest eellastest, süünd on saanud vaba tahte aktiks ja teostub esivanematest sõltumatuna. Hirmude ja vastuhaku keskpunkt, karistava Isakuju (ähvardused piiriületajale) ja

piiriületaja ihade konflikt on ületatud uuel, vägilaslikul moel. Sellel kahepäisel olendil seal Toomiku maalil ei saaks ju eellasi olla?

Suhetes kehaga välistab inimene anomaaliate võimaluse, see on reegel, mida lubame rikkuda üksnes filmikunstil. Oleme pagendanud hirmud ebardite eest kinolinalle ja telepurki, kus liit nendega on just sedasorti mäng, mis meie käitumise aluseks olevat tervikut ei ohusta.

Kui filmioperaatori pilt jaguneb lugematuks arvuks fragmentideks, loob maagilise auraga unikaalne kunstiteos maali näol teistlaadi suhtetasandi, mille sümbolisatsioon on koondunud üheks tervikkaadriks ja peab protsessipõhist *performance*'it jäädvustama kõike kokkuvõtva kujundiga.

Kas selline asi on üldse võimalik? Toomik pole maalides teinud mööndusi oma kunstnikumina arvelt, pole loobunud piirikogemuse edastamisest, opereerib talle tavapärase transgressiooni mõiste kaudu ja kõneleb kujundeis, mille tähendused pagevad üle oma piiri ja irduvad teineteisest. Küsimusi võib tekitada tema lähedus sürrealismile ja tema võimalused mängida sürrealistliku Isatapu mõtetega.

Kehaosade teisaldamise mehhanism pärineb sürrealismi keelest (vt siinkohal Soosteri joonistusi). Selle keele sõnavara argikeelde ei kuulu, ta on liiga ilmutuslik ega sobiks sinna. Või siis liiga teaduslik. Transgressioon, piirikogemused, oidi-paalne seks ja kastratsioonihirm valvavad ligipääsu sürrealistlikku müsteeriumi, mis on rajatud psühhoanalüütikute väsimatute käte abil.

Kas ajaloolise sürrealismi eeskujudele leiduks konservatiivses maalikunstimõnnevaid alternatiive täiesti uute esituskannoonite näol, mis transgressiooni esitades oleksid priid ajaloolise Isa välimusele viitavatest võrdlustest?

Toomik pakub eesti kehva sürritraditsiooni seljatavaid võimukaid kujundeid ja transgressiooni käsitlemisoskust. Kahte

pilti mahub agressiivselt psühhoanalüütilise sürrealismi tõlgenduse tuletus- ja käivitamislugu. Sellised tuletuskäigud näivad huvitavat meie teisigi maalijaid.

Õhus ripub karistamise ähvardus. Kui ihaldatakse karistada ja ei kardeta karistust, sünnib huumor.

Huvitav, mis edasi saab?

MAREK STRANDBERG

LUGU VANADEST JA UUTEST LUGUDEST

Alguses on sageli, vist isegi enamjaolt, olnud sõna. Vähemalt paljude inimesest tulenevate asjade puhul tundub see nii olevat. Ja on vist ka sedasi, et iga alguses selge või hoopis muu asjaga seotud lugu satub edasi paratamatult suvalise kultuurilise rosolje koostisse, millega siis tont teab mida õigustatakse.

Kirjutasin seda lugu, raadio sisse lülitet, kust raadiopapp hommikujutlust pidas. Jah, ikka see ehtne papp. Kiriku oma. Kõrv läks kikki, kuna papp oli jutuks võtnud muinasjutu kolmest pörsakesest ja kurjast hundist. Teate küll seda: sigadel ilmnes ehitustuhin ja kaks neist tegid – üks vits-test, teine õlgedest – majad, kolmas aga kõva kiviehitise. Tulnud hunt ja puhund kahe sea majad uppi, aga kolmandast jagusaamiseks enam kopsujõust ei piisanud. Minu lemmikjutt. Vähemalt üks nendest, aga mitte seetõttu, et mul oleks mingi eriline sümpaatia ehitavate sigade vastu, vaid et lugu haakub niivõrd erinevate inimitoimingutega. Nüüd siis kuulis mu kõrv ka seda, kuidas piiblijutelgi selle looga olemuslik side olevat.

Pörsaste- ja hundilugu on mind köitma hakanud, kui olen sügavamalt järele mõelnud kaasaegse tsivilisatsiooni raiskamise põhjuste üle. No mõistagi pole see ainus hädade allikas, kuid tegu on siiski raiskamise ühe nurgakiviga. Kui Walt Disney 1930. aastatel selle loo massikultuuriks

animeeris, muutus paljude jaoks enesest mõistetavaks teadmine, et ainus sallitud ehitusmaterjal on põletatud tellis ja mört. Isegi sõltumata muinasloo varjatumatest inimlikest ja moraaliväärtustest tõuseb see inimeste meelde alati, kui hakatakse juttu tegema ehitamisest. Kinnisarvatekitajad ja -müüjad kasutavad hea-tugev-kivimaja argumente – ja kust mujalt kui pörsa-hundi algmõtet teisendades see ikka tulla saab? Sellega aga asi ei piirdu – ka looduslikest materjalidest ehitamise pealispindseil kriitikuil kerkib esmalt huulile jälle toosama pörsaste ja hundi lugu. Tarvitseb vaid mõnel keskkonnasäästliku ehituse pooldajal oma lauseid seadma hakata, kui ka muidu tõsiseltvõetavad ehitus- ja majandusajatundjad ei pea paljuks parastada, et ehitage jah oma põhust, puiduhakkest ja savist maju – vaat tuleb hunt ja puhub need upakile.

Samal tasandil vastu väidelda soovides võiks ju märkida, et sel tühimuseni kuulnud muinasjutul on tegelikkusega väga vähe pistmist: sigade ehitusharjumused on teadupoolest napid ja *Canis lupus* ei suuda koonuümbruse miimiliste lihaste nappuse tõttu primaatide kombel huuli torru ajada, et kopsumahu jagu õhku hoonete peale tühjaks puhuda. Loomulikult pole mõtet anatoomilisi ja bioloogilisi argumente kasutades muinaslootallegooria vastu sõtta minna. Kuid uskuge: paljudegi peades on

too allegooria pigem faktitõeks moondunud ja saanud seeläbi jõuliseks kaitsemotiiviks, millega arukamate otsuste vältimist põhjendada. Ma ei oska arvata, mis kaalutlused võisid ajendada Mati Unti, kui ta selle loo – vist juba üle kolme aastakümne tagasi – sootuks teise ülesehitusega lastetenduseks “Kolm põrsakest ja hea hunt” ümber kirjutas. Eks vaimsemalt tundlikke häiri ja ühtlasi innusta lugudega seonduvad ebakõlad ammu enne, kui rekendajail neile mingigi põhjendus õnnestub leida.

Loomamuinasjutud pole ju tegelikult lood loomadest, vaid ikka inimesest, jättes nende lugejaile/kuulajaile/vaatajaile muu hulgas ka alateadliku aimduse loomade võimalikest pürgimustest – saada inimesteks. Evolutsioonil paraku pole ühte suunda. Nii on ka iidne loosung “Inimene on kõige mõõt” ühelt poolt igapäevategevuses muundunud üha laienevaks tehiskeskkonnaks, mis inimest ennast enim ohustab. Tolle skaala teises otsas on aga kas või needsamad veidrikest koduloomapidajad, kes koerte-kasside-ahvide ebamugavustundest hoolimata neid inimrõivaisse topivad. Ei, mitte lasteraamatuisse pilte joonistades, vaid ikka tänavale kõndima minnes. Nii paistabki tundlikumale ja keskkonnataiplikumale inimesele ka mis tahes järjekordne tööstusinvasioon kui puuderdatud ja ülipeenelt käitüva mamsli nõõri otsas nihelev ülikonda ja lipsu riidetatud mops.

Viimased paarsada aastat on meie maailmanägemist avardanud: inimene oma bioloogilises kaduvvääksuses sõltub kõigest muust elavast, kuid suudab samas mõjutada oma suhet elavaga kuni peaaegu et kollektiivse hukuni välja. Kas saab olla arengu kõrgeima vormi tunnuseks see, et

osatakse haprast jääst läbi kukkuda?

Paari viimase sajandiga on inimeste võrdsuse idee nii verd kui tarkust valades selgemaks saanud. Orjad pole enam mehaanilise energia allikana sallitud. Vabaduse, võrdsuse ja vendluse areng on Prantsuse revolutsioonist saati hargnenud vahel lõputuna näivaiks ja mittelõikuvaiiks teedeks, mis ometi inimeste ning kultuuride omavahelisi barjääre on alandanud või sootuks kaotanud.

Uue, tegelikult ju alalhoidlikumaks muutma pidava ning viimase paari sajandi jooksul kogutud teadmise kontekstis saamegi küsida: “Kus on uue revolutsiooni alged?”

Õnneks saame ka vastata: need on nii Rio de Janeiros kui Kyotos 1990. aastate alul ja keskel alguse saanud kliimakaitse, bioloogilise mitmekesisuse kaitse, põlisrahvaste kaitse ja ressursikasutuse piiramise konventsioonides.

Nii et on tekkimas lugusid, mille siuks on asjade võtmine ja respektierimine sellisena, nagu nad on. Kui kavandatavatel muutustel pole selget tähendust ning tekkivaid tagajärgi pole võimalik prognoosida, peaks teo tegemata jätma. See on etevaatusprintsip, millest endiselt lähtuvad ka põlisrahvad. Herilasesepa läheduseski saab toimida ja olla. Võitlemata. See on ürgse rahulejātu põhimõte. See pole mitte järjekordne rohemõtlejate käitumisveidrus, vaid eelkõige lihtsaim tee madalama riskiga ühiskonnani ja madalama riskitase-mega majandusmehhanismini selle sees.

Kas pole mitte kõikvõimsusmüüdi jätkuva toime ilmekaks kinnituseks ka usk, et kimäärsete omadustega taimed-loomad on põllumajanduse edasivijaks ja näljahä-

dade lõpetajaks? Siinkohal pole juttu muust kui GMOdest – geenmuundatud põllukultuuridest (GMO – geneetiliselt muundatud organismid).

Paljude majanduslike, sotsiaalsete, ter- vislike ja ka ökoloogiliste asjaolude kiuste on tänapäeva üldlevinud kultuurimüüdis tõmmatud võrdusmärk geenmuundatud organismide massikasutuse ja progressi ning teaduse vahele. Kes julgeb kahelda tõekspidamises, nagu päästaksid GMOd maailma näljahädadest, on teaduse vaen- lane. Tuletagem meelde Marie ja Pierre Curie toimetamisi. Ka neile tundus esma- hoos, et nii uraanimaagist kui hiljem raa- diumist eralduv ja materjale soojaks tegev kiirgus võiks imehästi sobida kodumaja- pidamisteski söe ja küttepuid asemele. Üldiselt oli neil ju õiguski. Selle kõige korraldamine ilma tuumareaktori kaitse- kehata lõppenuks aga kogu inimkonnale niisamuti, nagu lõppes abielupaarist no- vaatoritele, kes siitilmast kiiritustõve hä- dadega lahkusid. Olles taibanud asjade olemust ja nähes võimalusi, ei pruugi me veel lõpuni teada avastuse ja eesootava õnne vahele jääva labürindi ülesehitust.

Võimaliku geneetilise reostuse vaim- seks põhjuseks on kaude noodsamad mee- mireostused, mis lonkavate muinasjuttu- dena meie hoiakuid kallutavad. Meem pole siis muud kui vaimuvalla viirus, mis kultuuris end kordab ja paljundab ning oludest sõltuvalt ka muundub. Nii kum- mitab biotehnoloogiliste otsuste kohal samuti ühena paljudest toosama hundi ja sigade jutt: on üks õige ja mitu valet lahendust ning vale lahenduse korral on kohal kuri, kes selle uppi puhub. Sedasi õnnestub naeruvääristades ja väsinud müüte mala-

kana kasutades naeruvääristada mahe- ehk ökoloogilist põllumajandust, mis ometi aine- ja materjalikasutuselt on kõigi kaas- aegsete ärikriteeriumide järgi jätkusuutli- kem maaviiljelusmeetod. Ökoloogilise põl- lumajanduse aluseks pole ainult väetiste või kemikaalide kasutamata jätmine, vaid eelkõige mulla kui peamise põllumajan- dusliku tootmisvahendi isetaastuvuse ja viljakuse säilitamine majandustegevuse käigus.

Rääkides näljas vaevlevast maailmast, on paslik samuti teha paar tähelepanekut. Kui paljukiidetud esimeses maailmas rõõ- mustatakse järjekordse majandusliku kas- vupuhangu üle, siis kolmandas maailmas suureneb rahvaarv. Kusjuures nende kahe protsessi vahel pole märkimisväärset põh- juslikku seost: igal juhul ei imbu esimese maailma küllust ühestki kanalist tollesse kolmandasse. Küll aga suureneb nende hulk, kes esimese maailma äpardumisel vabaks jäävaid kultuurilisi ja ökoloogili- si nišše täitma asuksid.

Teiseks: kui võtta põllumajandusliku viljakuse aluseks 1980. aastate alguse Maa keskmine põllumajandusviljakus (mis vas- tab umbes sellele, mida täna suudetakse toota ka mahepõllumajanduslike meeto- ditega) ja korrutada see 1,4 miljardi hektari põllumajandusmaaga, on tulemuseks toi- duhulk, mida on rohkem, kui tänased kuus miljardit sööjat ka priske toitumuse korral ära jaksaksid süüa. Nii arvab näiteks ÜRO toidu- ja põllumajandusorganisatsioon, hinnates, et aastaks 2030 suudetakse näl- jahäda leevendada märkimisväärseid teh- noloogiamuutusi ette võtmata. Inimesed on Somaalias näljas ikka raha ja võimaluste puudumise tõttu, mitte seepärast, et gee-

nimehaanikud pole laiaulatuslikuks kasutamiseks järjekordset vilikimääri kokku monteerinud.

Kord põllumajandustehnoloogiatega ökosüsteemi paisatud taimkimäärid pole ei ravitavad ega kokkukorjatavad. Tõenäosus, et taimkimäär talumatuks nuhtluseks muutub, on 6 korda suurem, kui saada hukka näiteks autorallil osaledes või suitsetamisel kopsuvähki haigestudes, 600 korda suurem, kui surma saada mäesuusatamisel, 6000 korda suurem, kui hukkuda lennukiga üle ookeani lennates. See kõik ei muuda veel geeniuuringuid paha teoks, need on jätkuvalt maailmamõistmist avardav tegu. Aga kurja hundi kontrasteeriv ja karikeeriv väli ei võimalda nähtust, et näiteks ökoloogilise põllumajandusega tegeleja kasutaks materjali või jumal hoidku – geeniuuringuid – teadmiste saamise ja tehnoloogia korrigeerimise vahendina. Muinasjuttude mustvalge laad tekitab alati vaenlase, pannes juba ette paika õigete ja valede kantsid. Kuigi ka muundkultuuride viljelemises on tekkimas pooltoonide ajastu: kindlustusseltsid nõuavad geenifarmeireilt kõrgemaid kindlustusmaksid ja näiteks Euroopa Liiduski on antud soovitusi, et neid kultuure võiks kasutusse võtta vaid juhul, kui põllupidajad nõustuvad kõigi võimalike taimkimääridest põhjustatud kahjude enda kanda võtmisega.

Loomulikult ei arva ma, nagu oleks vaid lugu sigadest ja soest meile kaela toonud kõik hädad ja õnnetus. Eks neid lugusid ole veelgi. Ja näib nii, et nende lugude veidrused kipuvad üksteist võimendamada. On ju küllaltki lihtne mängida end tänaste otsustajate ning nende õpetajategi kujunemisea rolli, laotades enda ette lauale

raamatud, ajakirjad ja ajalehed, mis praeguste ning eelmiste põlvete igapäevaelu osaks olid. Nii ongi 1970. aastate ajakirjas *Pioneer* kujutatud Mart Pordi tulevikvisioon Tallinna kesklinnast kuratlikult sarnane selle majade kuhjamisega, mida me täna valminuna näeme. Paraku – kui lugu saab teoks, muutub see tegu juba uueks looks, mis oma elu elama hakkab. Arhitektuurina ning selle kaudu programmeeritud mõttemaailmana ja inimestena. Hoiakute iseloom kipub jääma ikka lapsepõlves kujunenu tasemele, kui ka vastutuse ulatus ja tähendus ea kogunedes ja karjääri edenedes aina suureneb.

Enamlevinud muinaslugude muutumatus ja etteantud valikute jäikus, mis avaldub näiteks mitmesuguste märkide juurest otse vasakule või paremale minekuski, on tegelikult jõudnud ühiskondlike ja poliitiliste käitumismustriteni välja. Valite linnastumise, tiheasumise ja välisinvesteeringute ihalemise tee, saate õnnelikuks, kuid üritades teeristilt pöörata hajaasumise ning ökoloogilise ehitamise suunas, satute tagasi koopasse ning kiviaega, või kui pöörate hoopiski ökoloogilise põllumajanduse poole, võite sootuks nälga surra. Eks ikka seetõttu, et hunt võib puhuma tulla. Hoolimata sellest et enam hajutatud (kui meie tänased linnad) asumite puhul terveneb elukeskkond ning väheneb ressursikasutus. Hoolimata sellest et kaasaegne ökoehitis on olemuselt nii ehitustehnoloogiatega kui energiatehnoloogiatega tipp, mitte vaearikas tagasikõnd traditsioonilise ehitamisega seotud ebamugavuste juurde. Looduse süsteemi austav ja arvestav mõtteviis on siin-seal poolehoidjaid kogunud, kuid jõulist erakonnastumist pole selle ümber

ometi toimunud. Aga just parteid saaksid olla uute lugude ühed jõulisemad kandjad. Saaksid jah, kui neile selleks mandaate oleks jagatud. Hääli aga saab, paraku, vanadele ja tuntud lugudele rõhudes ning nende jätkuvust lubades. Võimukoalitsioonide suutlikkus ei seisne ju kahtlase tulevikuga valikute tegemata jätmistes ja uute teede otsimistes, vaid jätkuvalt teevitade lugemises ja radade valimistes, et siis taas tõdeda, et valitu ei juhtunud just kõige õnnestunum olema, aga küll aeg annab uue võimaluse.

Looduskeskkonna tähendust respekteerivale ja selle pöördumatut mõjutamist vältida püüdvale rohelisele maailmavaatele on filosoofiliselt ääretult võõras ja mõnes mõttes vastandlik enamlevinud käsitus, nagu olekski vaid inimene kõige mõõt. Roheline maailmavaade respektööri elavat kui niisugust ning käsitab inimest muudega konkureeriva (mitte neid valitseva) organismina.

See on niisama fundamentaalne arusaam nagu näiteks käsitus, et kõik inimesed on sünnilt vabad. Revolutsioonid ja muud jõuliselt füüsilised ilmavaatemuutused pole paraku moes. Nende üritajad lahterdataks

kohe samasse kausta mitmesuguste terroristide ja ususõdalastega.

Nii ongi roheline revolutsioon kolinud füüsilistelt barrikaadidelt rohkem virtuaalsetele. Greenpeace'igi atraktiivsed teod on pigem tähelepanu köitmiseks ning enamik meelemuutmistööd tehakse uusi jutte rääkides. Sama tee on valinud enamik rohelisi organisatsioone, ka Eestis.

Roheline revolutsioon tähendabki eelkõige just lugude ümberkorraldumist. Mitte niivõrd kultuurilist giljotineerimist kui just teiste lugude juurdeloomist. Võiks arvata, et võimuerakonnal läheks uute lugude jutustamine ehk libedamaltki. Võimalused lugusid kinnitavateks tegudeks oleksid käepärasemad. Seni kui erakonnad toimivad aga igapäevamuresid tekitades ja lahendades, oleks selline sümbioos määratud juba tekkides kaduva teed minema. Nii on roheline revolutsioon muutumas vägivaldaks vastuseisuks väsitavale inimeseülistusele ning vähegi arvestatavad keskkonnaorganisatsioonid on ennekõike uute lugude jutustajad. Kuni kultuur ka nende uute lugude suunas kasvama hakkab või siis vanade olijate väsimus ja kibestumine viib esimesed uued lood tuleriidale.

JÜRGEN HABERMAS

USK JA TEADMINE

Kui päevasündmused muutuvad nii pakiliseks, et meil teemavaliku nii-öelda käest kisivad, tekib John Wayne'idel meie, intellektuaalide seas muidugi kiusatus hakata võistleva selles, kes kõige kiiremini puusalt tulistada suudab. Ainult veidi aega tagasi õhutasid mõned vaimud meid arutama küsimust, kas ja kuivõrd peaksime end allutama geenitehnoloogilisele eneseinstrumentaliseerimisele või isegi seadma sihiks eneseoptimeerimise. Esimesi samme sellel teel saatis kahe suure usuvõimu – institutsionaliseeritud teaduse ja kirikute – eestkõnelejate vahel puhkenud võitlus. Üks pool kartis vaimupimedust ning atavistliku teaduse-umbusu taassündi. Teine süüdistas stsientistlikku progressiusku tootes, moraali õonestavas naturalismis. Kuid 11. septembril lahvas ilmaliku ühiskonna ja religiooni vaheline pingetäiesti teistsugusel moel.

Suitsiidimõrvareid, kes muutsid tsiviilsõidukid elavateks rakettideks ja suunasid need Lääne tsivilisatsiooni kapitalistlike tsitadellide pihta, ajendas, nagu nüüd Atta testamendist teame, usuline veendumus. Nende jaoks olid need globaliseerunud

modernismi sümbolid Suure Saatana kehastus. Aga ka meile, nende “apokalüptiliste” sündmuste universaalsetele pealtnägijatele, tõi teleriekraanil nähtu meelde piiblikujundid. Ja Ühendriikide president polnud sugugi ainus, kes esialgu reageeris neile sündmustele kättetasumise keeles, mis omandas vanatestamentliku kõla. Sünagoogid, kirikud ja mošeed täitsid kõikjal inimestega, just nagu oleks too sõge rünnak pannud võnkuma mingi usulise pillikeele sügaval ilmaliku ühiskonna südames. See nähtamatu vastavus ei läinud siiski nii kaugele, et oleks muutnud religioosse mälestusteenistuse New Yorgi staadionil kolm nädalat tagasi sümmeetriliseks vihaavalduseks.

Nagu teame, on fundamentalism oma religioosse keele kiuste üdini moderne nähtus. Nende islami kurjategijate juures torkas otsekohe silma ebakõla eesmärkide ja vahendite vahel. See peegeldab kultuuri ja ühiskonna vahelist ebakõla, mis on nende inimeste kodumail tekkinud alles kiirendatud ja radikaalselt väljajuuriva moderniseerumise tagajärjel. Nähtus, mida meil siin soodsamates tingimustes oli

Selle kõne esitas Jürgen Habermas Saksa Kirjastajate ja Raamatukaupmeeste Assotsiatsiooni rahuauhinna üleandmise puhul 14. oktoobril 2001. aastal. Hiljem on tekst mõningate muudatustega ilmunud: Jürgen Habermas, *Glauben und Wissen*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 2001.

siiski võimalik tajuda loova hävitamise protsessina, ei too nendes maades kaasa mingit väljavaadet märgatavale hüvitusele, mis võiks kompenseerida traditsiooniliste eluviiside kokkuvarisemisest tingitud kannatusi. Materiaalse elujärje paranemine on seejuures ainult üks säärastest väljavaadetest. Otsustavaks on siin see, et vaimset muutust, mis leiaks oma poliitilise väljenduse kiriku ja riigi eraldamises, on takistanud alandustunne. Isegi Euroopas, kus on kulunud sajandeid, et leida mõistlik hoiak modernsuse kahenäolise Januse suhtes, kaasnevad "ilmalikustumisega" ikka veel äärmiselt ambivalentset tundeid, nagu näitavad vaidlused geenitehnoloogia üle.

Paindumatut ortodokssust tuleb ette nii Läänes kui ka Lähis- ja Kaug-Idas, nii kristlaste ja juutide kui ka moslemite seas. Need, kes soovivad vältida kultuuridevahelist sõda, peavad seepärast tuletama meelde meie enda Lääne ilmalikustumisprotsessile omast ikka veel lahendamata dialektikat. "Sõda terrorismi vastu" pole sõda, ja terrorismis väljendub ka nende maailmade pahaendeliselt sõnatu kokkupõrge, kes väljaspool terrorismi tumma vägivalda rakettide vastu peavad töötama välja ühise keele. Globaliseerumise asemel, mis teostab end piirideta turu kaudu, lootsid paljud meist poliitilisele tagasipöördumisele mingis teises vormis. Mitte selle algsel hobbeslikul kujul, globaalse julgeoleku riigina, mis on seotud politsei, luureteenistuste ja nüüd isegi sõjalise dimensiooniga, vaid ülemaailmse tsiviliseeriva kujundusjõuna. Praegusel hetkel pole meil suurt muud kui nõrk usk mõistuse kavalusse ja pisut eneseteadlikkust. Keele puudumine on seesmiselt lõhestanud ka meie

enda kodu. Kuski mujal toimuva mõõdu- tundu ilmalikustamise ohtudega saab tegelda ainult siis, kui meil on selge, mida tähendab ilmalikustamine meie enda postsekulaarses ühiskonnas. Seda silmas pidades võtan ma täna üles ühe vana teema, Usu ja Teadmise vahekorra. Kuid ärge oodake mult polariseerivat pühapäevajutlust, mis paneb ühed pingilt üles hüppama ja jätab teised rahulikult istuma.

Algselt oli sõnal "sekulariseerimine" (ilmalikustamine) juriidiline tähendus, mis viitas kiriku omandi sundvõõrandamisele ilmaliku riigi poolt. Seda tähendust on hiljem laiendatud kultuurilise ja ühiskondliku modernsuse kujunemisele üldse. Sellest ajast peale seostuvad sõnaga "sekulariseerimine" vastandlikud hinnangud, olenevalt sellest, kas rõhutatakse kirikliku autoriteedi edukat taltsutamist ilmaliku võimu poolt või õigusvastase võõrandamise akti. Esimese tõlgenduse järgi on religioossed mõtlemisviisid ja eluvormid asendunud mõistusel põhinevate ja järelikult kõrgemal seisvate vastetega; teine tõlgendus halvustab moodsaid mõtteviise ja eluvorme kui ebalegitiimse vallutuse tulemit. "Väljatõrjumise" mudel tõlgendab lummusest vabastatud modernsust progressioptimistlikult, samas kui "eksproprieerimise" mudel tõlgendab juurtetud modernsust mandumisteoreetilises vaimus. Mõlemad tõlgendused teevad ühe ja sama vea. Nad vaatlevad ilmalikustamist just nagu omamoodi nullsummamängu, kus ühel poolel on kapitalismi teenistusse rakendatud teaduslik-tehnoloogilised tootlikud jõud ning teisel poolel usu ja kiriku tagasihoidvad jõud.

Selline pilt ei sobi enam postsekulaarse

ühiskonnaga, mis püüab end kohandada usuliste kogukondade edasikestmisega jätkuvalt ilmalikustuvas ühiskonnas. Eeskätt jätab see liigkitsas vaade kahe silma vahele demokraatlikult valgustatud tavamõistuse tsiviliseeriva rolli, mis kultuuriliste heitluste hääldemüras astub oma rada kolmanda parteina teaduse ja usu vahel. Muidugi, liberaalse riigi vaatevinklist väärivad “mõistliku” nime ainult need usukogukonnad, kes ütlevad lahti vägivalda kasutamisest oma usutõdede levitamise vahendina. See arusaamine lähtub usklike kolmesugustest mõtetest oma rolli kohta pluralistlikus ühiskonnas. Kõigepealt peab usuline teadvus tunnetuslikult toime tulema kohtumisega teiste usutunnistuste ja religioonidega. Teiseks peab ta tunnista-ma teaduse autoriteeti, kuivõrd sellel on ühiskondlik monopol maisele teadmisele. Lõpuks, ta peab nõustuma põhiseadusliku riigi lähte-eeldustega, mis põhinevad ilmalikul moraalil. Ilma sellise reflektiivse tõuketa areneb monoteismidel armutult moderniseeruvais ühiskondades välja hävituspotentsiaal. Väljend “reflektiivne tõuge” jätab küll väära mulje ühesuunalisest, lõpetatud protsessist. Tegelikult algab reflektiivne töö iga uue puhkeva konfliktikorral demokraatliku avalikkuse ruumis uuesti.

Niipea kui mõni eksistentsiaalselt oluline küsimus, näiteks geenitehnoloogia, poliitilisse päevakorda satub, põrkuvad erinevate maailmavaatelistate veendumustega kodanikud, nii usklikud kui mitteusklikud, üksteisega kokku, kogedes seega maailmavaatelse pluralismi ebamugavat tõsiasja. Kui nad õpivad selle tõsiasjaga toime tulema ilma vägivaldta ja omaen-

da eksimisvõimalust tunnistades, hakkavad nad mõistma, mida tähendavad põhiseaduses fikseeritud ilmalikud otsustamisprintsipiid postsekulaarses ühiskonnas. Kui tegu on konfliktiliga teaduse ja usu võistlevate teeside vahel, ei kalluta maailmavaatelistelt neutraalne riik oma poliitilisi otsuseid eelarvamuslikult ei ühes ega teises suunas. Kodanikkonna pluraliseeritud mõistus järgib ilmalikustumise dünaamikat ainult niivõrd, kuivõrd ta lõppkokkuvõttes säilitab ühesuguse kauguse elujõulistest traditsioonidest ja maailmavaatelistest tähendustest. Oma sõltumatusel lahti ütlemata jääb ta aga õppimisvalmiks, osmootselt avatuks ühtaegu mõlemale poolele – nii teadusele kui usule.

Muidugi mõista on ka tavamõistus ise tulvil illusioone maailma kohta ning vajab tingimata valgustamist teaduse poolt. Kuid elumaailmale pealetungivad teaduslikud teooriad jätavad meie argiteadmiste raamistiku põhiliselt puutumata. Kui saame maailma ja meie endi kui selle maailma olendite kohta teada midagi uut, muutub meie enesemõistmise sisu. Kopernik ja Darwin kujundasid revolutsiooniliselt ümber geotsentrilise ja antropotsentrilise maailmapildi. Seejuures astronoomiliste pettekujutluste purunemine, nagu tiirleksid tähed ümber Maa, mõjutab meie elu vähem kui bioloogiline illusioonidekaotus, mis puudutas inimese kohta loodusloos. Tundub, et mida lähemale jõuab teaduslik teadmine meie kehale, seda enam häirib ta meie enesemõistmist. Aju-uuringud õpetavad meid tundma oma teadvuse füsioloogiat. Kuid kas see muudab vaistlikku autori- ja vastutus-tunnet, mis saadab kõiki meie tegusid?

Kui suuname oma pilgu koos Max Weberiga "maailma lummusest vabanemise" algusele, näeme, mis on kaalul. Loodus depersonaliseeritakse sel määral, mil ta on muudetud ligipääsetavaks objektiivsele vaatlusele ja põhjuslikule seletusele. Säärane teaduslikult uuritud loodus langeb välja isiksustevaheliste sotsiaalsete suhete süsteemist, kus omistatakse vastastikku motiive ja kavatsusi. Aga mis saab nendest isiksustest siis, võime täna küsida, kui nad allutavad iseennast ja üksteist samasugustele teadusliku kirjeldamise protsessidele? Kas tavamõistus lubab lõpuks teaduse intuitsioonivastastel avastustel ennast mitte ainult õpetada, vaid ka koos naha ja karvadega ära tarbida? Filosoof Wilfrid Sellars vastas 1960. aastal sellele küsimusele stsenaariumiga sellisest ühiskonnast, kus meie argielu vanamoelised keelemängud on kõrvale heidetud ning asendatud teadvusprotsesside objektiveeriva kirjeldusega.

Säärase vaimu naturalisatsiooni lähtekohaks on teaduslik inimesepilt, mis tugineb füüsika, neurofüsioloogia või evolutsiooniteooria objektiivsetele mõistetele ja ühtlasi desotsialiseerib täielikult meie enesemõistmise. Muidugi saab see õnnestuda ainult siis, kui inimteadvuse intentionaalsus ja meie käitumise normatiivsus säärases enesekirjelduses jäljetult kaovad. Vastavad teooriad peavad näiteks seletama, kuidas inimesed reeglitele alluvad või neid rikuvad – olgu siis tegu grammatiliste, kontseptuaalsete või moraalireeglitega. Sellarsi õpilased mõistsid oma õpetaja aporeetilist mõtteeksperimenti vääriti kui uurimisprogrammi, mida nad järgivad tänase päevani. Meie argipsühholoogia loo-

dusteadusliku moderniseerimise kava on viinud isegi katsetele luua semantikat, mis seletaks mõttesisusid bioloogiliselt. Kuid ka kõige kaugemale ulatuvad üritused näivad pörkuvat sellele, et otstarbekohasuse mõiste, mille me Darwini mutatsiooni ja kohastumise, valiku ja ellujäämuse keelemängu paigutame, ei küüni tolle "on" ja "peab" vahelise erinevuseni, mida me reeglite rikkumise puhul silmas peame.

Kui kirjeldatakse, kuidas inimene tegi midagi, mida ta ei tahtnud teha ega oleks ka pidanud tegema, siis teda küll kirjeldatakse, aga mitte nagu loodusteaduslikku objekti. Sest isikute kirjeldusse kuuluvad vaikumisi keele- ja käitumisvõimeliste subjektide eelteadusliku enesemõistmise teatud aspektid. Kui kirjeldame mingit nähtust inimese käitumisena, teame näiteks, et kirjeldame midagi säärast, mida ei saa mitte ainult seletada loodusliku protsessina, vaid mida võib tarviduse korral ka õigustada. Selle taga on arusaam isikutest, kes võivad üksteiselt aruandmist nõuda, kes on algusest peale haaratud normatiivselt korraldatud vastasmõjudesse ning kohtavad üksteist avalike põhjenduste universumis.

See argieluga kaasas käiv perspektiiv selgitab erinevust õigustuse ja pelga kirjelduse keelemängude vahel. Selles dualismis jõuavad ka mittereduktivistlikud seletustrateegiad oma piirini. Tegelevad ju nemadki kirjeldustega vaatlejaperspektiivist, millele meie argiteadvuse osalejaperspektiivi (millest lähtub ju ka teadusliku uurimistöõ õigustamise praktika) vabalt allutada ega taandada ei saa. Ainult niisugune hoiak, mis on suunatud teise isiku poole, võimaldab meil mõista Teise „jaa'd" ja

„ei'd”, kritiseeritavaid seisukohavõtte, mida me teineteiselt vastastikku ootame.

Teadlikkus aruandekohustuslikust autorsusest on tuumaks enesemõistmisele, mis lähtub vaatlejaperspektiivi asemel üksnes osalejaperspektiivist ja lausa väldib revisionistlikku vaatlejahoiakut. Stsientistlik usk teadusse, mis ühel päeval mitte ainult ei täienda isiklikku enesemõistmist objektiveeriva enesekirjeldusega, vaid selle esimese ka kõrvaldab, pole teadus, vaid halb filosoofia. Ning ka teaduslikult valgustatud tavamõistuselt ei võta ükski teadus ära õigust otsustada näiteks, kuidas me peame molekulaarbioloogiliste kirjelduste puhul, mis teevad võimalikuks geneetilise sekkumise, ümber käima isikueelses staadiumis inimeseluga.

Tavamõistus seostub niisiis selliste isikute teadvusega, kes suudavad haarata initsiatiivi, teha vigu ja neid vigu ka parandada. Ta seab teadustele vastu kangekaelse perspektiivstruktuuri. Sellesama autonoomiateadvusega, mida ei ole võimalik mõista naturalistlikult, põhjendab tavamõistus teisalt ka distantse religioosse traditsiooniga, mille normatiivsest sisust me sellegipoolest ammutame. Ratsionaalse põhjendamise nõudega näib teaduslik valgustus tavamõistust, mis on leidnud oma koha mõistuspõhisel õigusel tugineva põhiseadusriigi ehitises, siiski seniajani oma poolele tõmbavat. Muidugi on ka egalitaarsel mõistuspõhisel õigusel religioossed juured. Kuid see mõistuspõhise õiguse ja poliitika legitimeerimine jooab ammu rüvetatud allikaist. Religioon seevastu jääb demokraatlikult valgustatud tavamõistusele truuks alustel, mis on vastuvõetavad teistelegi peale religioosse

kogukonna liikmete. Sellepärast tekitab liberaalne riik usklike seas küll ka kahtlust, et õhtumaine ilmalikustumine võib olla ühesuunaline tänav, mis jätab religiooni teeservale seisma.

Usuvabaduse pahupooleks on tegelikult maailmavaatelse pluralismi vaigistamine, mille tagajärgede koorem jaotub ebaühtlaselt. Lõppude lõpuks on ju liberaalne riik seni oma kodanike seast üksnes usklikele seadnud nõude, et nad lõhestaksid oma identiteedi avalikuks ja eraviisiliseks versiooniks. Nemat on need, kes peavad tõlkima oma usulised veendumused ilmaliku keelde, enne kui nende argumentidel on väljavaateid leida enamuste heakskiitu. Tänapäeva katoliiklased ja protestandid, nõudes väljaspool emaihu olevale viljastatud munarakule põhiõiguste kandja staatust, teevad seega (võibolla enneaegse) katse tõlkida inimolendi “jumalanäolisust” põhiseaduse ilmaliku keelde. Selline üldist heakskiitu taotlevate põhjenduste otsimine ei vii ainult siis religiooni ebaõiglasele väljalülitamisele avalikust elust ega lõika omakorda ilmaliku ühiskonda ennast ära olulistest süvatähenduste varudest, kui ka ilmalik pool säilitab võime aduda religioosse diskursuse väljendusjõudu. Ilmalike ja usuliste põhjenduste vahelised piirid on ju niikuinii üsna laialivalguvad. Seepärast tuleks selle vaieldava piiri kindlaksmääramist mõista koostööüritusena, mis nõuab kummaltki poolelt teise poole vaatenurga arvestamist.

Demokraatlikult valgustatud tavamõistus pole midagi singulaarset, vaid kajastab paljuhäälsel avalikkuse vaimset koostist. Ilmalik enamus ei tohi sellistes küsimustes mingeid otsuseid läbi viia enne, kui on

kõigepealt kuulunud ära ka nende oponen- tide vastuväited, kes usuvad, et nende religioosseid veendumusi on haavatud; ta peab käsitama seda protesti omamoodi edasilükkava vetona, et järele uurida, mis tal on sellest õppida. Võttes arvesse oma moraalsete aluste religiooset päritolu, peaks liberaalne riik vaagima võimalust, et täiesti uute väljakutsetega vastamisi seistes ei tarvitse “üldise inimõistuse kul- tuuril” (Hegel) toimetulekuks piisata tema enese arenguloo artikulatsioonitasandist. Tänapäeval tungib turu keel sisse läbi kõigi pooride ja surub kõik inimestevahelised suhted individuaalsetele eelistustele orien- teeritud skeemi. Kuid ühiskondlik side põhineb vastastikusel tunnustusel ning seda ei saa taandada lepingu, ratsionaalse valiku ja kasulikkuse maksimeerimise mõistetele.

Just seepärast ei tahtnud Kant kategoorilisel imperatiivil valgustatud omakasu kiiluvees kaduda lasta. Ta laiendas tahtevabaduse autonoomiaks ja pakkus seega esimese silmapaistva näite usutõdede küll täiesti ilmalikustavast, ent ühtlasi lunas- tavast dekonstruktsioonist. Kantil leiab jumalik käsk ilmselge vastukaja moraal- se kohustuse tingimatus kehtivuses. Oma autonoomiamõistega hävitas Kant kindlas- ti traditsioonilise arusaama “Jumala lap- sest”. Kuid tühjendava deflatsiooni banaalsed tagajärjed hoidis ta ära religioosse hoiaku kriitilise transformeerimisega.

Ilmalikud keeled, mis lihtsalt kõrvalda- vad selle, mida kunagi mõeldi, jätavad endast maha ärritustunde. Midagi läks kaotsi, kui patust sai süü. Andekssaami- se sooviga seostub ikka veel tihedalt eba- sentimentaalne soov teha olematuks teisele

tekitatud kahju. Meid häirib aset leidnud kannatuste pöördumatus, ebaõiglus, mis on osaks saanud süütult väärkoheldutele, alandatutele ja mõrvatutele – ebaõiglus, mis ületab igasuguse inimliku heastamis- võime. Ülestõusmislootuse kadumine on jätnud endast maha tuntava tühjuse. Horkheimeri õigustatud skeptitsism Benjamini mõõtmatu usu suhtes, et inim- likul meelespidamisel on heakstegev jõud, – “tapetud on tõesti tapetud”, ütles Horkheimer –, ei eita muidugi seda jõue- tut impulssi muuta kas või midagi seal, kus pole võimalik midagi muuta. Kirjava- hetus Benjamini ja Horkheimeri vahel pärineb 1937. aasta algusest. Mõlemad, nii see õige impulss kui ka selle jõuetus, jät- kusid pärast holokausti ühtviisi paratama- tus ja viljatus “mineviku lõpuleviimise” praktikas (Adorno). Maskeeritult avaldub seesama impulss ka kasvavas kaeblemises selle praktika ebaadekvaatsuse üle. Sääras- tel silmapilkudel näivad modernsuse usk- matud pojad ja tütreid uskuvat, et võlgne- vad üksteisele rohkem ja vajavad ise roh- kem, kui neile religioosest traditsioonist tõlgituna kättesaadav on – just nagu poleks viimase semantiline potentsiaal veel am- mendatud.

See ambivalentensus võib viia ka mõist- likule seisukohale, kus hoitakse religioo- niga distantsi, ilma et suletaks silmi usulise vaatenurga suhtes. Niisugune seisukoht võiks juhtida kultuurikonfliktidest lõhes- tatud kodanikuühiskonna enesevalgustust õiges suunas. Moraalsed tajud, mida seni sai ainult religioosuses keeles küllalt dife- rentseeritult väljendada, võiksid leida ül- dist vastukaja niipea, kui leitakse päästev formulatsioon sellele peaaegu juba unus-

tatule, millest vaikumisi ometi on puudust tuntud. Niisugune lähenemine õnnestub väga harva, kuid mõnikord siiski. Ilmalikustamine, mis ei hävita, teostab end tõlke kujul. Just seda võib Lääs kui ülemaailmne ilmalikustav jõud õppida omaenda ajaloost.

Inimembrüotega ümberkäimise üle toimivas väitluses viitavad paljud hääled ikka veel esimese Moosese raamatu kirjakohtadele 1:27: “Ja Jumal lõi inimese oma näo järele. Jumala näo järele lõi ta tema.” Pole tarvis uskuda, et Jumal, kes on Armastus, lõi Aadama ja Eeva endasarnasteks vabadeks olenditeks, selleks et mõista, mida tähendab “oma näo järele”. Armastust ei saa olla ilma teise tundmiseta, ning vabadust ei saa olla ilma vastastikuse tunnustamiseta. Järelikult peab inimene omakorda vaba olema, et ta võiks Jumala kingitusele vastata. Hoolimata tema samanaolisusest kujutatakse teist ühtlasi ka ette kui Jumala loodud olendit. See samanaolise loodud-olemine väljendab intuitsiooni, millel on siinses seoses midagi öelda ka neile, kellel muidu puudub kõrv religiooni jaoks. Jumal jääb “vabade inimeste jumalaks” ainult seni, kui me ei tasanda absoluutset erinevust looja ja loodu vahel. Ainult seni ei tähenda jumalik kujuandmine determinatsiooni, mis inimese enesemääramisele takistuseks saab.

See Looja, kuna ta on ühtaegu nii looja kui lunastaja, ei pea toimima vastavalt looduseadustele nagu tehnik või kooskõlas koodireeglitega nagu informaatik. Jumala ellukutsuv hääl annab oma sõnumeid algusest peale edasi moraalselt vastuvõetlikus universumis. Seepärast võib Jumal inimest selles mõttes “määrata”, et ta ühtaegu annab inimesele võime vaba olla ja samas kohustab teda selleks. Nüüd aga: pole tarvis uskuda neisse teoloogilistesse lähte-eeldustesse, et mõista nende tagajärge: mängu tuleks põhjuslikuna mõistetud sõltuvusest sootuks erinev sõltuvus, kui loomismõistes eeldatud erinevus kaoks ja mõni omasugune astuks Jumala asemele – kui näiteks mõni inimene sekkuks oma enese eelistustest lähtuvalt vanemkromosoomide juhuslikku kombineerumisse, ilma et ta seejuures vähemalt hüpoteetiliselt oleks allutanud ennast konsensusele nende teistega, keda see mõjutab. Selline küsimuseasetus viib meid lähedale teemale, mida olen käsitlenud mujal. Kas mitte see esimene inimene, kes oma suva järgi teist inimest tema loomulikus olemises piirab, ei hävita ka neidsamu vabadusi, mis eksisteerivad ühevääriliste vahel, selleks et garanteerida nende erinevus?

Saksa keelest tõlkinud Tiit Hallap

SLAVOJ ŽIŽEK

TOO MULLE MU MÖTLEV PHILIPSI PINTSAK

Kas meie käsutuses on tänapäeval mingit bioeetikat? On, aga see on kehv: on niisugune, mida sakslased nimetavad *Bindenstrich-Ethik*, s.o sidekriipsueetikaks, ja see, mis sidekriipsuga poolitamisel kaotsi läheb, on eetika. Häda pole selles, et universaalne eetika on lagunenenud suureks hulgakaks erieetikateks (bioeetikaks, ärieetikaks, arstieetikaks jne), vaid et pöördeliste teadussaavutustele vastandatakse otsekohe humanistlikud “väärtused” ning see viib kaebusteni, et näiteks biogeneetika ohustab meie väärikustunnet ja autonoomsust.

Äsja biogeneetikas toimunud murrangute peamine tagajärg on see, et loodusorganismidest on saanud manipuleeritavad objektid. Niihästi loodus kui inimloomus on “desubstantsialiseeritud”, jätud ilma sellest läbipääsmatust tihedusest, mida Heidegger nimetas “maaks”. Kui biogeneetika suudab taandada inimpsüühika manipulatsiooniobjektiks, on see tõendiks sellest, mida Heidegger tajus kui moodsas tehnoloogias peituvat “ohtu”. Inimese taandamisel muudetavate omadustega loodusobjektiks ei lähe kaotsi mitte (ainult

inimsus, vaid loodus ise. Selles mõttes on Francis Fukuyama õigus, kui ta “Meie tulevikus pärast inimest” kirjutab: arusaam inimsusest rajaneb veendumusel, et meil on päritud “inimloomus”, oma kaasasündinud mõõdetamatu dimensioon.¹

Tänaseks on kindlaks tehtud geen, mis otseselt põhjustab haigestumist Huntingtoni tõppe, ja igaühele on võimalik öelda mitte ainult, kas ta sellesse haigestub, vaid ka – millal. Küsimus on transkriptsiooni-veas: nukleotiidijärjestuse CAG otsekui kogelevas kordumises selle geeni keskel. Iga, mil haigus avaldub, sõltub vääramatult CAG-i korduste arvust: kui neid on 40, ilmuvad sul esimesed sümptomid 59-aastaselt; kui 41, siis 50-aastaselt; kui 50, siis 27-aastaselt. Tervislikud eluviisid, enese vormis hoidmine, parimgi ravi – miski ei aita. Me võime lasta analüüsi teha, ja kui selle tulemused on positiivsed, saame täpselt teada, millal me läheme hulluks ja sureme. On raske ette kujutada ilmsemat kohtumist elumäärava sattumuslikkuse mõttetusega. Pole ime, et enamik inimesi (kaasa arvatud teadlane, kes geeni tuvastas) valib mitteteadmise, teadmatuse, mis pole

Slavoj Žižek, *Bring me my Philips Mental Jacket*. London Review of Books, 22.05.1993, vol 25, nr 10.

¹ F. F u k u y a m a, *Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution*. London, 2002.

pelgalt negatiivne, sest see jätab ju ruumi kujutusvõimele.

Väljavaade biogeneetiliseks sekkumiseks, mille on võimalikuks teinud kasvav ligipääs inimgenoomile, avab tegelikult tee inimsoo vabanemisele liigipiirangute sunnist, "iseka geeni" ikkest. Kuid vabanemisel on oma hind. 2001. aastal Marburgis peetud kõnes hoiatas Jürgen Habermas taas biogeneetiliste manipulatsioonide eest. Ta näeb siin põhiliselt kaht ohtu. Esiteks, et sellised sekkumised ajavad ähmaseks piirijoone, mis eristab tehnilikku ja spontaanset, ning annavad sedasi valusa hoobi meie käsitusele iseendast. Kui nooruk saab teada, et tema "spontaansed" (olgu agressiivsed või rahumeelsed) kalduvused tulenevad sihilikust välissekkumisest tema geneetilisse koodi, siis hakkab see õõnestama tema identiteeditunde tuuma, tõmmates kriipsu peale ettekujutusele, et me arendame oma moraalset olemust *Bildung*'i teel, vaevarikas heitluses looduslike eelsoodumusi koolitades. Lõppkokkuvõttes võib biogeneetiline sekkumine muuta kasvatuselise idee mõttetuks. Teiseks panevad sellised sekkumised aluse asümmeetrilistele suhetele nende vahel, kes on "spontaanselt" inimlikud, ja nende vahel, kelle omadustega on manipuleeritud: mõnedest inimestest saavad teiste inimeste privilegeritud "loojad".

Kõige lihtsamal tasemel hakkab see mõjutama meie seksuaalset identiteeti. Üheks probleemiks on vanemate võimalus valida oma järglaste sugu. Teiseks – soomuutmisoperatsioonidega seonduv. Tänapäeval on neid olnud võimalik õigustada lõhega bioloogilise ja psüühilise identiteedi vahel: kui bioloogiline mees tunneb end

mehe kehasse vangistatud naisena, siis on mõistlik, et tal lubatakse muuta oma bioloogilist sugu tasakaalustamiseks oma seksuaal- ja tundeelu. Biogeneetiline manipuleerimine avab siin palju radikaalsemaid väljavaated. See võib tagasiulatavalt muuta meie käsitust endist kui "looduslikest" olenditest: me ei koge oma "looduslike" eelsoodumusi enam kui etteantuid, vaid vahendatutena, asjadena, mida saab põhimõtteliselt muuta ja mis seega on vaid sattumuslikud. Ja kui me kord juba teame, et meie looduslikud kalduvused sõltuvad geneetilisest sattumusest, pole enam tagasiöördumist naiivse vahendamata juurde; klammerdumine nende külge, maksu mis maksab, muutub niisama võltsiks kui klammerdumine vanade "orgaaniliste" tavade külge. Kuid Habermasi arvates me peaksime toimima nii, nagu poleks see nõnda, ja säilitama sedasi oma väärikust ja autonoomsust. Paradoks on selles, et seda autonoomiat on võimalik säilitada üksnes keelates ligipääsu meid determineerivale sattumusele – s.o piirates teadliku sekkumise võimalusi. See on uus versioon vanast väitest, et kui tahame oma moraalset väärikust alles hoida, on parem mõningaid asju mitte teada. Teaduse kammitsel, mida Habermas näib soovivat, on oma hind: üha laienev lõhe teaduse ja eetika vahel, lõhe, mis juba praegu takistab meil näha, kuidas uus olukord sunnib meid muutma ja taasavastama oma arusaamu vabadusest, autonoomiast ja eetilistest vastutusest.

Katoliiklaste võimaliku vastuargumendi järgi peitub tõeline oht selles, et biogeneetikaga tegeldes me unustame, et meil on surematu hing. Kuid see väide üksnes tei-

sendab probleemi. Kui asi oleks selles, oleksid usklikud katoliiklased biogeneetiliste manipulatsioonide jaoks ideaalsed inimesed, sest nad teaksid, et tegelevad üksnes inimeksistenti materiaalse aspektiga, mitte selle spirituaalse tuumaga. Nende usk kaitseks neid reduktsionismi eest. Kui meil on olemas autonoomne vaimne dimensioon, siis pole biogeneetiliselt manipuleerimist tarvis karta.

Psühhoanalüüsi jaoks peitub probleemi põhituum sümboolse valla autonoomsuses. Oletagem, et ma olen impotentne mingi lahendamata ummiku tõttu oma sümboolses maailmas, kuid selle asemel et "endaga tööd teha" ja püüda ummikut lahendada, võtan Viagrat. See lahendus töötab, ma suudan taas seksuaalselt funktsioneerida, probleem aga jääb. Kuidas mõjutab niisugune keemiline lahendus sümboolset blokeeringut? Kuidas see lahendus "subjektiveeritakse"? Tulemus jääb ennustamatuks: lahendus võib sümboolse tõkestuse kõrvaldada, sundides mind tunnistama selle mõttetust, kuid ta võib ka esile kutsuda tõkestuse naasmise mõnel fundamentaalsemal tasemel (võib-olla näiteks paranoilise hoiakuna, nii et ma hakkan tundma end kaitsetuna "isanda" tujude ees, kelle sekkumised võivad määrata mu saatust). Igal sedasorti "teenimatul" lahendusel on oma sümboolne hind. Ja *mutatis mutandis* kehtib see ka püüete puhul võidelda biokeemilise või biogeneetilise sekkumise abil kuritegevusega; näiteks kui kurjategijatel nõutakse arstimate võtmist, et kärpida nende ülemäärast agressiivsust, jäävad puutumata sotsiaalsed mehhanismid, mis agressiooni algselt käivitavad.

Teiseks õpetab psühhoanalüüs, et erinevalt arvamusest, nagu oleks uudishimu kaasasündinud, nagu pesitseks igaaühes meist sügaval sisimas *Wissenstrieb*, "tung teadmiste järele", on tegelikult lood vastupidid. Iga teadmisaalne saavutus tuleb ära teenida vaevarohkes heitluses spontaanse kalduvusega püsida teadmatuses. Kui mu suguvõsas on ette tulnud Huntingtoni tõbe, kas ma peaksin siis laskma järele uurida, kas (ja millal) see haigus mind vältimatult tabab? Kui ma ei suuda taluda väljavaadet elada teadmise, millal ma suren, võib üheks (mitte küll väga realistlikuks) lahenduseks saada see, et volitan mõnd teist isikut või institutsiooni, keda täielikult usaldan, uuringuid tegema, kuid mulle tulemusi mitte ütlema, vaid juhul, kui need on positiivsed, tapma mind ootamatult ja valutult une pealt just enne haiguse algust. Niisugusel lahendusel on see viga, et ma tean, et Teine teab vastust, ja see nurjab kõik, jättes mind kaitsetuna näriva kahtluse kätte. Säärasel juhul võib mulle ideaalse väljapääsuna paista, et kui ma kahtlustan oma lapsel seda haigust, siis lasen teha analüüsid tema teadmata ja tapan ta õigel hetkel valutult. Seda võiks lõpuni arendada fantaasiaks, et mingi anonüümne riiklik institutsioon teeb seda meie eest ilma meie teadmata. Kuid taas ujub pinnale küsimus, kas me teame või ei tea, et Teine teab. Tee täiuslikku totalitaarsesse ühiskonda on avatud. Vale on siin kõige aluseks olev eeldus, nagu oleks meie ülim eetiline kohus kaitsta teisi kannatuste eest, hoides neid teadmatuses.

Asi pole niivõrd selles, nagu rööviks biogeneetika areng meilt väärikuse ja vabaduse, vaid pigem selles, et me saame

teada, et meil pole neid kunagi olnudki. Kui – nagu Fukuyama väidab – “meil on juba olemas ravimenetlused, mis ähmas-tavad piiri joont selle vahel, mida me saavutame ise, ja selle vahel, mida me saavutame tänu mitmesuguste keemiliste ainete tasemele meie ajus”, siis nende ravimenetluste tõhusus viitab ju ka sellele, et see “mida me saavutame ise” sõltub samuti “mitmesuguste keemiliste ainete tasemest meie ajus”. Meile ei öelda, kui tsiteerida Tom Wolfe’i: “Kahjuks teie hing suri just äsja”, vaid õigupoolest öeldakse meile eeskätt seda, et meil pole hinge kunagi olnudki. Kui biogeneetika väited kehtivad, siis on valida, kas klammerduda väärikuseillusiooni külge või aktsepteerida seda, mis me tegelikult oleme. Kui – nagu Fukuyama ütleb – “tunnustusihal on bioloogiline alus ja see alus on seotud serotoniinitasemega ajus”, siis meie teadlikkus sellest seigast peaks õõnestama väärikustunnet, mida me ammutame teiste poolt meile osaks saavast tunnustusest. Me saame seda tunda üksnes salgamise hinnaga: ehkki ma väga hästi tean, et mu eneseaustus sõltub serotoniinist, naudin ma seda ikkagi. Fukuyama kirjutab:

“Harilik ja moraalselt heaks kiidetud viis madala enesehinnangu ületamiseks tähendas võitlust iseenda ja teistega, kõva tööd, mõnikord raskete ohvrite toomist ja lõpuks selja sirguajamist nii enese kui teiste silmis. Ameerika populaarsühholoogia arusaamisel eneseaustusest on see häda, et see muutub õiguseks, see peab olema igaühel, olgu ta selle ära teeninud või mitte. See devalveerib eneseaustuse ja nurjab selle tagaajamise juba ette.

Kuid nüüd tuleb mängu Ameerika ra-

vimitööstus, kes jagab eneseaustust lausa pudelikaupa, niisuguste rohtude näol nagu Zoloft ja Prozac, mis tõstavad aju serotoniinitaset.”

Kujutlegem järgmist olukorda: mul seisab ees mälumäng, kuid selle asemel et usinasti tööd teha ja teadmisi soetada, kasutan ma mälu tõhustamiseks medikamente. Eneseaustus, mille viktoriinivõit mulle toob, põhineb ikkagi reaalsel saavutusel: ma olin edukam kui mu vastane, kes püüdis pikki öid asjakohaseid fakte pähe õppida. Intuitiivne vastuargument oleks, et ainult mu vastasel on õigus oma esinemise üle uhkust tunda, sest erinevalt minust olid tema teadmised raske töö tulemus. Selles on midagi loomult patro-neerivat.

Samas me peame täiesti õigustatuks, et see, kellel on hea loomulik lauluhääl, oma esinemise üle uhkust tunneb, ehkki me teame, et ta laulmisel on rohkem pistmist ande kui pingutuse ja harjutamisega. Ent kui ma parandaksin oma laulmist droogide kasutamisega, siis jätaks mind niisugusest tunnustusest ilma (kui ma pole just pannud palju jõudu kõnealuse medikamenti leiutamisse, et seda siis enda peal katsetada). Asi on selles, et mõlemat, nii kõva tööd kui loomulikku annet, mõistetakse “osana minust”, droogide tarvitamine on aga “kunstlik” täiustus, kuna see on väljaspoolse manipuleerimise vorme. Mis toob meid tagasi sama küsimuse juurde: sestpeale kui me teame, et mu “loomulik anne” oleneb teatud keemiliste ainete tasemest mu ajus, kas on siis moraalses mõttes enam tähtsust, olen ma selle hankinud väljastpoolt või on see mul juba sünnist saati? Kui tahta asja veelgi keeru-

lisemaks ajada, siis on võimalik, et ka mu valmidus end distsipliinile allutada ja kõvasti tööd teha sõltub teatud keemilistest ainetest. Mis siis, kui ma ei võta mälumängu võitmiseks mitte sellist rohtu, mis parandaks mu mälu, vaid "kõigest" niisugust, mis kasvatab mu meelekindlust? Kas seegi on "sohk"?

Üks põhjusi, miks Fukuyama siirdus oma "ajaloo lõpu" teooria juurest vaagima uut hädadohtu, mida kujutavad endast ajuurüürid, on selles, et biogeneetiline oht on "ajaloo lõpu" palju radikaalsem versioon – see võib liberaalse demokraatia autonoomse subjekti iganenuks muuta. Ent Fukuyamal oli ka sügavam põhjus: välja-vaade biogeneetiliseks sekkumiseks on pannud ta, teadlikult või mitte, märkama oma liberaalse demokraatia ideaalpildi tumedat tagakülge. Äkitselt on ta sunnitud vaatama näkku väljavaatele, et korporatsioonid hakkavad kuritarvitama vabaturumajandust manipuleerimaks inimestega ja tegelema koletute meditsiiniliste eksperimentidega, et rikkad hakkavad aretama oma järeltulijaid nagu valitud rassi, andes neile kõrgemad vaimsed ja füüsilised võimed ning vallandades niiviisi uue klassisõja. Fukuyama mõistab, et ainus viis seda hädadohtu kammitsema on panna taas maksma tugev riigi kontroll turu üle ja edendada demokraatliku poliitilise tahte uusi vorme.

Kõige sellega nõustudes on mul kiusatus lisada, et me vajame neid abinõusid ka sõltumata biogeneetikaga seotud ohtudest, lihtsalt selleks, et hoida ohjes globaalse turumajanduse potentsiaali. Võib-olla ei olegi probleemiks biogeneetika ise, vaid pigem see võimuhete kontekst, milles ta

toimib. Fukuyama väited on ühtaegu liiga üldised ja liiga konkreetsed. Tal ei õnnestu esile tuua kõiki uute meeletheaduste ja teadvustehnoloogiatega kaasnevaid filosoofilisi järeldusi ega määrata nende kohta antagonistlikus ühiskondlik-majanduslikus kontekstis. See, mida ta ei märka (ja mida tõeline hegeliaan oleks pidanud märkama), on paratamatu seos ajaloo kahe lõpu vahel, ühe üleminek teiseks: liberaaldemokraatlik ajaloo lõpp muutub kohe-maid iseenese vastandiks, kuna oma triumfitunnil hakkab ta kaotama oma alusmüüri – liberaaldemokraatlikku subjekti.

Biogeneetiliselt (ja üldisemalt, kognitiivistlik-evolutsiooniliselt) reduktsionismi tuleb rünnata teiselt poolt. Bo Dahlbomil on õigus, kui ta 1993. aastal Daniel Dennettit kritiseerides rõhutab "inimvaimu" [*mind*] sotsiaalset iseloomu. Teadvusteoriad sõltuvad ilmselgelt oma ajaloolisest kontekstist: Fredric Jameson on hiljuti pannud ette tõlgendada Dennetti "Äraseletatud teadvust" kui hiliskapitalismi allegooriat ühes selle konkurents-, de-entraliseerimis- jne motiividega. Mis veelgi tähtsam: Dennett ise rõhutab, et tööriistad, eksternaliseeritud "intelligents", millele inimesed toetuvad, kuuluvad lahutamatu inimese identiteeti: absurdne on kujutleda inimest bioloogilise olendina ilma ta keeruka töövahenditevõrgustikuta – see oleks nagu hani ilma sulgedeta. Kuid seda öeldes avab ta tee, mida mööda tuleks kaugemale minna. Kuna – vana head marksistlikku keelepruuki tarvitades – inimene on oma sotsiaalsete suhete kogusumma, peaks Dennett tegema järgmise loogilise sammu ja analüüsima seda sotsiaalsete suhete võrgustikku.

Asi pole inimvaimu taandamises neuronite tegevusele või vaimukeele asendamises ajuprotsesside keelega, vaid pigem selle mõistmises, kuidas inimvaim saab esile kerkida üksnes sotsiaalsete suhete ja materiaalsete lisanduste võrgustikust. Tõeline probleem ei ole mitte selles, kuidas (kui üldse) masinad saavad matkida inimvaimu, vaid kuidas inimvaimu "identiteet" saab hõlmata masinaid. Märtsis 2002 ühendas Readingi ülikooli kübernetikaõppejõud Kevin Warwick oma neuronitesüsteemi otse arvutivõrgustikku. Seega sai temast esimene inimene, kellesse saab andmeid sisestada otse, viiest meelest mööda hiilides. Selline on tulevik: mitte inimvaimu asendamine arvutiga, vaid nende kahe kombinatsioon. 2002. aasta mais teatati, et New Yorgi Ülikoolis kinnitasid teadlased arvutikiibi vahetult roti aju, mis tegi võimalikuks roti juhtimise samasuguse mehhanismi varal, millega tüüritakse kaugjuhitavat mänguautot.

Pimedatel inimestel on juba praegu võimalik saada lihtsamat informatsiooni oma ümbruskonna kohta otse aju sisestatusena, ilma visuaalse tajuparaadi vahendusest; roti puhul oli uudne see, et esimest korda võeti elava toimija "tahe", tema "spontaansed" otsustused üle väljaspool asuva toimejõu poolt. Filosoofiline küsimus on siin selles, kas õnnetu rott oli teadlik, et midagi on valesti ja et tema liigutuste üle otsustab üks teine jõud. Ja kui samasugune eksperiment teostatakse inimesega (mis, kui eetilised küsimused kõrvale jätta, ei tohiks olla palju keerukam kui roti puhul), kas juhitav isik on siis teadlik sellest, et üks välisjõud tema liigutusi määrab? Ja kui see nii on, kas koge-

takse seda jõudu siis kui vastupandamatut sisetungi või kui välist sundust? On tunnuslik, et selle mehhanismi rakendused, mis on kangastunud asjaga seotud teadlastele ja loost teatanud ajakirjanikele, seostuvad humanitaarabi ja terrorismivastase võitlusega: kaugjuhitavaid rotte ja muid loomi on soovitatud kasutada leidmaks ühendust rusude alla maetud maavärinahoovritega või ründamiseks terroriste, riskimata inimeludega.

Aasta pärast kavatseb Philips turule tulla telefoni ja CD-mängija kombinatsiooniga, mis on kootud pintsakuriidesse, kusjuures viimast on võimalik keemiliselt puhastada ilma digitaalset mehhanismi kahjustamata. Seegi pole nii süütu saavutus, kui võib paista. Philipsi pintsakust saab kvaasiorgaaniline protees – mitte niivõrd väline seadeldis, millega me vastastikustesse suhetesse astume, vaid pigem osa meie enesekogemusest elusorganismina. Sageli tõmmatud paralleel arvutikiipide kasvava nähtamatuse ja asjaolu vahel, et kui me midagi piisavalt hästi ära õpime, siis meie teadlikkus sellest kaob, on eksitav. Kui me oleme keele selgeks õppinud, ei pea me enam oma tähelepanu keskendama selle reeglitele: asi pole üksnes meie kõne spontaansuses – aktiivne keskendumine reeglitele lausa takistaks meil keelt lodusalt kõnelda. Siiski me peame olema enne ära õppinud selle keele, mille me nüüd oleme internaliseerinud: seevastu nähtamatud arvutikiibid on olemas "kugasgil välismaailmas" ja nad ei toimi spontaanselt, vaid pimesi.

Hegelit poleks mõte inimgenoomist ja biogeneetilisest sekkumisest kohkuma ega teadmatust riskile eelistama pannud. Ta

oleks hoopiski rõõmustanud, et kildudeks on purunenud vana idee "Sa oled see", justkui oleksid meie arusaamad inimidentiteedist ette kindlaks määratud. Vastupidiselt Habermasi arvamusele peaksime me genoomi objektiveerumise täielikult

omaks võtma. Minu olemise taandumine genoomile sunnib mind läbi vaagima kogu seda viirastuslikku ainet, millest mu ego on tehtud, ja ainult niiviisi saab mu subjektiivsus õieti esile tulla.

Inglise keelest tõlkinud Kajar Pruul

TIIU HALLAP

BIOTEHNOLOOGIAST KOLME JA POOLE KANDI PEALT

Moodne biotehnoloogia on meelierutav teema. Inimene, kes asub filosoofia vaa-
tevinklist selle problemaatikaga tegelema
ja on seda paar aastat teinud, nagu käes-
oleva loo autor, jõuab tõenäoliselt veendu-
musele, et esialgne meelierutavus ka pike-
ma aja jooksul ei kahane, ning mõistab
lisaks, et teema on põhjatu. Isegi kui hoi-
duda kõrvale tehnilisema sisuga kirjandu-
sest, mis nõuab head arusaamist molekulaar-
bioloogiast ja geneetikast, on analüü-
side, kommentaaride, regulatiivsete aktide,
konsultatiivraportite ja poliitiliste seisuko-
havõttude hulk rõhuvalt suur ja ilmselt üha
kasvab. Osalt on muidugi küll nii, et kõik
teemad on potentsiaalselt meelierutavad
ja põhjatud, isegi need, mis tunduvad
pealtnäha triviaalsed. Triviaalse mittetri-
viaalsuse üheks paremaks näiteks on koo-
limatemaatikast tuntud võrdusmärk. Mis
siis saab, kui hakata võrdusmärgi üle mõt-
teid mõlgutama, on hästi näha Gottlob
Frege klassikalise “Tähendusest ja osutu-
sest” najal: suuresti just neist mõlgutustest
kasvas välja nüüdisaegne analüütiline filo-
soofia – traditsioon, mille tekstimaht ana-
loogiliselt biotehnoloogia diskursusele
aina paisub ja paisub, kui mitte öelda, et
uputab.

Viide analüütilisele filosoofiale ei ole
siinkohal ainult formaalne. Viimastel
aastakümnetel (kronoloogilises mõttes
enam-vähem paralleelselt biotemaatika

esilekerkimisele) on selles filosoofiatradit-
sioonis üha tähtsamale kohale tõusnud
inimvaimu, eriti teadvuse teema. Filosoofias
üldse on vaim mõistagi alati olnud
“teema”, kuid analüütikuid hakkas asi
tõsisemalt huvitama alles siis, kui algas
arvutiajastu. Mõtlevad masinad töid kõr-
valnähuna kaasa olulised vaatenurgamuut-
used vaimufilosoofias. Funktsionalism,
mis on otseselt inspireeritud arvutiasjan-
dusest ning mille keskmes on arusaam
vaimust kui teatud kujuga põhjuslikust
võrgust (või lihtsalt kui tarkvarast, mis
jookseb aju riistvaral), on praegugi vaimu-
filosoofia domineeriv suund.

Inimvaimu suhted masinintellektiga –
teisalt aga loomintellektiga – on ka üks
niisugune teema, mis võib kirgi kütta. Ja
küsimus, kas vaim äkki taandub üksnes
arvutiprogrammile või neurofüsioloogiale,
on üsna selgelt sama tasandi küsimus kui
see, kas inimene – nii tema vaim kui keha
– äkki taandub lihtsalt geenide toimimi-
sele. Pole juhus, vaid täiesti loogiline, et
nii Fukuyama, Habermas kui 2, kelle
mõtted käesolevas *Vikerkaares* on otseselt
või kaudselt esindatud, haagivad biotemaatika
külge vaimufilosoofia nimesid ja tee-
masid.

Lisaks vaimufilosoofiale põimub bio-
tehnoloogiaga kõige otsesemalt ka tradit-
siooniline moraalfilosoofia ning teadus-
filosoofia kõigis oma väga mitmekesis-

versioonides. Ja need omakorda põimuvad paljude muude asjadega. Nii et kerkib ammu tuntud küsimus, kas mitte ei tuleks katsuda ühekorraga vastata kõikidele küsimustele. Või ehk üldse küsimisest loobuda.

Pooldamata kumbagi neist kahest seisukohast ja uskudes, et küsida ning arutada on nii võimalik kui vajalik, jääb üle teha praktiline valik selles osas, mida ühes lühikeses kirjutises öelda. Käesolevas loos on valik tehtud lihtsalt sisetunde alusel. Valdavalt on tegu faktide, argumendipere-kondade ja teooriatega, mis on nende paari aasta jooksul eriti silma torganud ning näivad väärivat laimat tutvustamist. Neile lisanduvad mõned omapoolsed mõttearendused. Asjad, millest juttu tuleb, võiks tinglikult paigutada nelja rubriiki: sotsioloogia, semantika, religioon ja poliitika. Kuna semantikasse ja religiooni puutuv on aga teatud põhjustel ühendatud ühte osasse, jääb biotehnoloogia temaatika neljast tahust alles nii-öelda kolm ja pool – millega seletub ka loo pealkiri.

Sissejuhatuse lõpetuseks märkus sõna *moodne* kohta, mis on käesolevas jutus kõige esimene, ja seda mitte juhuslikult. Biotehnoloogia on vist tõesti moes; ka on moes olla moodne ja rääkida moodsatest asjadest. Kuid tegu on ka üsna konkreetse terminiga. Laias mõttes on biotehnoloogia igasugune tegevus, mille käigus elusorganisme rakendatakse inimhuvide teenistusse. Selle määratluse alla mahuvad paljud igivanad ja igavad tegevused, nagu näiteks põlluharimine ja pärmitaigna küp-

setamine. *Moodne* biotehnoloogia tähendab seevastu neid tehnoloogilisi protsesse ja tooteid, mis on töötatud välja elusorganismidesse geenitasandil sekkumisega. Nende sekkumiste all mõeldakse enamasti (kuid mitte alati) nn rekombinantse DNA meetodeid: see tähendab ühelt organismilt teatud DNA osa väljalõikamist ja selle "kokkuliimimist" teise, mittesugulasorganismi DNA-ga, mille tulemusena viimase omadused muutuvad. Organisme, mis kannavad nende tehnikatega modifitseeritud genee, nimetatakse siis geneetilisel muundatud organismideks (GMO).

Juba rekombineerimise ja teistsuguse geneetilise manipulatsiooni, näiteks kloonimisega seotud filosoofilised, ökoloogilised, moraalsed, sotsiaalsed või muud küsimused võivad olla äärmiselt erinevad, kohati ühismõõdutud. Rääkida biotehnoloogiast üldse või geneetikast üldse on peaaegu araiskamine. Sellegipoolest ei pöörata siinkohal neile olulistele täpsustustele tähelepanu. Sõna *moodne* ei hakata pidevalt kordama. Ja üldse räägitakse just biotehnoloogiast "üldse".

1. Sotsioloogia. Sinine ja roheline opositsioon

Jürgen Habermasi kõnes¹, mis kõrvuti muude teemadega riivab ka biotehnoloogia problemaatikat, on üsna tähtsal kohal isendast küllalt tavaline kolmikjaotus: usk, teadus ja (valgustatud) tavamõistus. Eeskätt just viimasele näib Habermas lõppkokku-

¹ Vt käesolev *Vikerkaar* number, lk 93.

võttes lootvat. Tavamõistus peab säilitama distantssi nii usu kui teaduse suhtes, kuid samas on vaja religioosse leeri esindajaid senisest tähelepanelikumalt kuulata. Pole tarvis hakata jumalat uskuma, kuid võiks otsida kasulikku religioosse diskursuse seni veel lõpuni avamata semantilisest potentsiaalidest.

Alustades nendest Habermasi mõtetest, sobib kõigepealt tuua paar sotsioloogilist laadi uurimistulemust, mis puudutavad usu ja teaduse võimalikku vastasseisu. On küll õige, et biotehnoloogia pihta suunatud kriitika toetub Euroopas mõnikord religioossele alusele, kuid seda ei maksa üle tähtsustada.

Üldiselt on juba päris ammu “keskondlaste” ehk loodushoidjate seas eristatud kahte suurt rühma, traditsionalistlikku “sinist” ja modernistlikku “rohelist” leeri. Sotsioloogiline analüüs, mis kasutas 1996. aasta Eurobaromeetri andmeid, näitas, et 17 uuritud Euroopa riigist 15-s jagunevad ka biotehnoloogia vastased üpris selgelt nendesse kahte rühma.²

Kui võtta näitena Saksamaa (Inglismaa ja Norra vastavad profiilid on sellega väga sarnased), siis “roheline” modernist on Saksamaal keskmiselt 37-aastane, kõrgharidusega, poliitikas pigem vasakpoolne, postmaterialistliku väärtusorientatsiooniga ning ateist. Tal on üsna head teadmised biotehnoloogiast ning ta seostab selle tegevusvaldkonnaga suuri riske. Institutsioonidest usaldab modernist eeskätt valitsusväliseid ning tarbijakaitseorganisatsioone.

Sageli osaleb ta ise aktiivselt biotehnoloogia-alastes vaidlustes; praegust regulatsiooni peab ta ebapiisavaks; ta pooldab ka avalikke konsultatsioone ja geneetilisel modifitseeritud toiduainete märgistamist. Ühtlasi on modernist üsna skeptiline selle suhtes, kas biotehnoloogia suudab täita oma majanduslikke lubadusi.

“Sinine” saksa traditsionalist on pigem naine kui mees, umbes 59-aastane, mitte väga haritud, usklik ja poliitiliselt parempoolsusse kalduv. Biotehnoloogiast teab ta väga vähe, ent nagu modernistki seostab sellega suuri riske. Ise ta arutlustesse ei sekku. Traditsionalist usaldab meedikuid, aga ka usutegelasi. Paljudel juhtudel on ta arvamusel, et biotehnoloogia regulatsioonis peaks osalema kirik.

Mis puutub biotehnoloogia siniste ja roheliste oponentide iseloomulikesse argumentidesse, siis siniste argument põhineb sageli veendumusel, et tehnoloogiline sekkumine loodusesse on *a priori* vastuvõetamatu. Looduses ei tohiks liiga sügavalt suskida, kogu biotehnoloogia üritus on loomuvastane ja kahtlane. Sinine kriitika on nii-öelda “faustlik”. Rohelised oponentid on vähem kategoorilised ning räägivad rohkem konkreetsetest ohtudest, looduslike protsesside keerulisusest, ennustamatusest ja pööramatusest. Sekkumine loodusesse pole tingimata halb, kuid küsimus on teadmiste vähesuses ja võimalikes tagajärgedes. Sekkuda tuleb väga ettevaatlikult ja samm-sammult, et mitte luua kogemata geneetilisi koletisi ega tuua kaasa

² T. H. Nielsen jt, Traditional blue and modern green resistance. Rmt-s: Biotechnology – the Making of a Global Controversy. Ed. M. Bauer, G. Gaskell. Cambridge jt, 2002.

muid hädasid. Roheline kriitika on seega “frankensteinlik”.

Esimene sotsioloogiline tõsiasi, mis tundub oluline, on niisiis see, et Euroopa kõige arenenumates maades ei moodusta suurimat osa biotehnoloogia-vastasest opositsioonist mitte usulised konservatiivid, vaid suhteliselt noored haritud ja progressimeelsed, poliitiliselt vasakule kalduvad inimesed. Protsentides ei ole roheliste ülekaal küll väga suur, ent siiski märgatav.³ Selle tõsiasja seletamiseks leidub arvatavasti rohkem kui üks hüpotees, kuid igatahes ei saa kuidagi väita, et vastuseisu biotehnoloogiale tuleks mõista eskätt kui teaduse ja usu vastasseisu.

Tehnootimistid elavad soojal maal

Teine sotsioloogiline tulemus puudutab üldisi ootusi biotehnoloogia suhtes Euroopa riikide lõikes. On mõnevõrra üllatav, et kõige rohkem biotehnootimiste elab lõunapoolsetes maades: Hispaanias, Itaalias ja Portugalis. Skeptikute suurima suhtarvuga seevastu paistavad silma Saksamaa, Norra ja Austria. See tulemus pole päris see, mida võiks ehk oodata, näiteks sagedase stereotüübi “liberaalne protestantlik põhi” ja “konservatiivne katoliiklik lõuna” alusel. Uurimused viitavad pigem sellele, et ootused biotehnoloogia suhtes on suu-

rimad tehnoloogiliselt mahajäänud maades. Ja vastupidi, ootused on kõige madalamad seal, kus biotehnoloogia on reaalselt kõige rohkem arenenud ning sellega ollakse kõige paremini kursis.

Kaks erandit

Soome ja Austria on kaks maad, mis paistavad silma erinevise üldisest Euroopa mallist. Kummaski ei õnnestu opositsioonist eristada erineva profiiliga “sinist” ja “rohelist” rühma. Õige mitmetes sotsioloogilistes uurimustes on tõdetud, et Soome avalikkus erineb oma suhtumiselt biotehnoloogiasse selgesti ülejäänud Põhja-maadest: kui viimati mainitud on meeletatud üsna skeptiliselt ja kriitiliselt, siis Soomes on suhtumine väga-väga positiivne (ligikaudu niisama positiivne kui Lõuna-Euroopa riikides). Soomlaste tehnootimismile pakutakse mõnikord umbes niisugust seletust: Soome on läbi teinud kiire linnastumise ja ülemineku põllumajanduslikult ühiskonnalt postindustriaalsele infoühiskonnale. Biotehnoloogia sümboliseerib positiivset suhtumist innovatsiooni riigis, kus uus tehnoloogia reeglina võrdsustatakse elustandardi järsu paranemisega. Mis puutub Austriasse, siis siin on olukord mõistatuslikum. Austerlased paistavad silma lausa äärmusliku skeptitsismiga biotehnoloogia suhtes. Ainult veerand

³ Selguse huvides tuleb täpsustada, et keskmiselt on kõige arenenumates Euroopa riikides olukord selline: pool elanikkonda on biotehnoloogia suhtes pigem optimistlikult meelestatud, veerand ei oska seisukohta võtta ja veerand on pessimistlik või selgelt vastu. Sellest viimasest veerandist selgelt üle poole moodustavad rohelised modernistid, ülejäänud on sini-sed traditsionalistid.

austerlastest loodab biotehnoloogialt midagi head. Veerand ei oska midagi arvata, ja peaaegu pool usub, et “asjad lähevad halvemaks”. Millest säärane pessimism võiks tuleneda, selle kohta on sotsioloogidel väga udused oletused.

2. Semantika ja religioon.

Keeleline ja kontseptuaalne vaakum?

Habermas vihjab oma kõnes võimalusele, et maailm on jõudnud oma arengus faasi, kus saab ilmsiks omamoodi keeleline vaakum. On esile kerkinud asju, millest kõnelemiseks tavalises ilmalikus keeles pole õigeid sõnu ega mõisteid. Näiteks ei saa selles keeles teha piisavalt peeni moraalset eristusi. See olekski üks põhjus, miks pöörata tähelepanu religioossele diskursusele.

Kui selle võimaluse üle mõelda, siis kõigepealt tundub olevat selge, et usult saab vaevast loota otseseid (isegi kas või ainult usklike jaoks sobilikke) lahendusi dilemmadele. Biotehnoloogia temaatika on osalt niivõrd uudne. Kas “sina ei pea mitte inimesele andma sea südant ega kurgile kilu geeni”? Kümme käsku vaikivad selle koha pealt. Ainult mingis märksa kaudsemas mõttes võiks religioosne diskursus aidata mõistlike otsusteni jõuda.

Viidatud sõnavõtus Habermas, nagu öeldud, ainult riivab biotehnoloogia temaatikat, ja ehk ei tahagi ta mingeid väga kindlapiirilisi teese esitada. Kuid mõtet keelelisest või kontseptuaalsest vaakumist tasub ikkagi vaagida. Vihjeid sellele, et

biotehnoloogia nõuab filosoofiliste või moraalseste mõistete või printsiipide tasandil midagi kardinaalselt uut, kohtab teistelgi.

Selliste väidete esitamine tähendab võibolla probleemi viimist liialt abstraktsesse tasandile. Selle asemel et rääkida asjast, hakkame rääkima sellest, et asjast ei saagi rääkida. Ja et hoiak oleks soliidsem, konstrueerime sellele semantilise põhjenduse. Et keel eksitab, on puudulik, ebatäiuslik, genereerib pseudoprobleeme, takistab nägemast tõelisi probleeme, viib püüdele öelda öeldamatut – see on olnud 20. sajandi filosoofias populaarne mõte. Mõne probleemi puhul, ja teatud piirini, on see mõte ka omal kohal, kuid mitte alati. Vähemasti omaenda kümneaastase filosoofiakogemuse alusel ei tahaks küll väita, nagu oleks Lääne ilmaliku filosoofia mõistevara nii vaene, ühekülgne või lõplik, et selles ei saa mõelda tarvilikest asjadest tarvilikul määral põhjalikult ja peenelt. Kui seda ei suudeta, on viga pigem konkreetse mõtlejas kui mõistestiku sise-mistes omadustes. Nii nagu geomeetria pole süüdi selles, kui teoreemi ei suudeta tõestada. Kuigi vahel, jah, on asi ka teisiti. Ent isegi üleminek eukleidilisel geomeetrialt mitte-eukleidilisele, mis oli tõesti fundamentaalne samm, tähendas vaid *ühe* aksiooni muutmist, mitte kogu senise geomeetria mõistestiku nurkaviskamist.

Jumala mängimise jutud

Semantika ja usu teema puhul sobib rääkida “jumala mängimise” mõistega seotud argumentatsioonidest, mis on laialt levi-

nud. Siin saab eristada õige erinevaid ideid, mille seas on nii "siniseid" kui "rohelisti", nii religioosseid kui ilmalikke. Osa neist argumentidest on seotud tavapärase meditsiinieetika kontekstiga – situatsioonidega, kus on tegu haigete elu ja surmaga. Kuid sageli räägitakse jumala mängimisest just uute biotehnoloogiate kontekstis. Geneetilised sekkumised olevat jumala mängimise aktid, millest tuleks hoiduda.

Esimene kontekst ei puutu justkui otseselt asjasse, kuid tegelikult siiski: siin käibivad ideed on enamasti väikeste teisendustega üle kantavad ka uutele tehnoloogiatele. Ja niisiis, mida täpsemalt mõeldakse? Tavalisemad on kolm järgmist võimalust:⁴

1. "Ainult jumalal on eesõigus elu anda ja võtta." Nii on väidetud eutanaasia puhul.

2. "Asjade loomulikku kulgu ei tohi sekkuda." Näiteks ei tohi arst otsustada tappa ühte patsienti, et päästa viis, ehkki konsekventsialistlik kasude-kahjude rekendusel sellist otsust tõenäoliselt soovitaks.

3. "Inimeste võrdsuse ja inimteadmise piiratus tõttu pole keegi pädev otsustama, kelle elu väärib elamist." Näiteks ei saa elu alalhoidvaid süsteeme ümber jaotada lähtuvalt kaalutlusest, et teatud sorti patsientide (tublimate, andekamate, nooremate, tervemate) elu on väärtuslikum, rohkem päästmist väärt kui teist sorti patsientide elu. Ja isegi kui mõni elu olekski väärtuslikum kui teine, nõuaks adekvaatne hinnang üleiniimlikku otsustusvõimet,

jumalikku kõiketeadmist.

Esimesed kaks mõtet viivad kiiresti ummikusse. Esimese põhimõtte puhul, kui seda täht-tähelt mõista, tuleb igasugune arstlik elupäästmine hukka mõista. Teisel juhul on veidi raskem, kuid võib öelda, et ükskõik kuidas arst otsustab, teatud mõttes mängib ta ikkagi jumalat. Sekkumisest keeldumine mõjutab asjade toimumist niisama palju nagu aktiivne vahelesegamine. (Ka esimese kohta öeldu jääb relevantseks: "loomuliku eelistamine ebaloomulikule" tähendab üldse arstibist loobumist.) Kolmanda mõttega on lugu keerulisem ja võibolla polegi see naljalt kummutatav.

Nagu öeldud, on nimetatud ideede tuum – mõte jumalikest omandi- ja loomisprivileegidest, loomuliku-ebaloomuliku vastandus, inimteadmise piiratus – kasutatav ka geenitehnoloogia kontekstis. Sellele lisanduvad veel järgmised kaalutlused:

1. "Inimene ei tohi minna liiga ülbeks." Geneetilised sekkumised on katse võistelda jumalatega, püüelda samasuguse võimu poole. (Ja siinkohal meenutatakse Niobe kurba saatust.)

2. "Liigne geneetiline manipuleerimine võib viia ökoloogilisele või sotsiaalsele katastroofile." Siin apelleeritakse suurte süsteemide käitumise ennustamatusele, laviinitaalsetele reaktsioonidele, pöördumatusele ja muule taolisele.

3. "Geneetiline manipuleerimine viib maailmavaate muutumisele, kutsub esile hirmu ja ängistust (jumaliku kättemaksu,

⁴ M. H ä y r y, *Categorical objections to genetic engineering – a critique*. Rmt-s: *Ethics and Biotechnology*. Ed. A. Dyson, J. Harris. Routledge, 1994; R. C h a d w i c k, *Playing God*. *Bioethics News* 9, 1990, nr 4.

enneolematu katastroofi jms ees). Ükskõik kas konkreetseid halbu tagajärgi tuleb või ei tule, geneetilise sekkumise eitamiseks piisab sellest, kui mõte neist tagajärgedest kahjustab tugevasti inimeste psüühikat.

Nende ideede kommentaariks kõigepealt küsimus, mida seda laadi argumente loogilises plaanis uurides on esitatud: kas on lootust tuletada mõnest neist mõtteliinidest tõesti hea *kategoriline* argument geenitehnoloogia vastu tervikuna? Ehk teisiti: kas leidub veenev ratsionaalne alus "sinisele" opositsioonile? Nagu eespool tõdetud, usub päris suur osa kõrgelt arenenud Euroopa riikide elanikkonnast, et geneetiline sekkumine on kuidagi sisemiselt, olemuslikult halb ja ebamoraalne, ükskõik kas see sekkumine annab tegelikkuses rohkem häid või halbu tagajärgi. Konsekventsialistliku ("rohelise") lähendamise puhul sõltub suhtumine geenitehnoloogia tegelikest tagajärgedest. Kui kahjusid-kasusid õnnestub hinnata ja kui kahjud on suuremad kui kasud, tuleb geenitehnoloogiast loobuda. Vastasel korral mitte. Küsimuse otsustab konkreetne rehkendus, mitte absoluutne printsiip.

Kategoriliste argumentide üle on palju arutatud, kuid tundub, et tõeliselt head mõttekäiku ei ole siin seni õnnestunud leida. Toetumine jumalikele andmis- ja loomisprivileegidele on ehk ainuke lootustandev alus, ent võimalik ainult uskliku jaoks. Sama kehtib ka "liigse ülbuse" argumenti kohta. Jumalate viha on võimalik ainult siis, kui jumalad on olemas. Hirm enneolematu katastroofi, ökoloogilise või sotsiaalse tasakaalu segipaiskumise ees võib olla väga hea alus geenitehnoloogia

keelamiseks või piiramiseks, kuid ainult juhul, kui on alust arvata, et sellised tagajärjed on tõesti võimalikud: katastroofiargument on alati konsekventsialistlik, mitte kategoriline.

Loomulik ja ebaloomulik, loodus ja mitteloodus...

Ka need jumala mängimise jutud, mis taanduvad "loomulikkuse" ja "ebaloomulikkuse" vastandamisele, kohtavad oma teel suuri raskusi. Loomuliku paljunemise viisi, loomuliku ravi ja muu säärase defineerimine ei tule õieti ühelgi kujul kõne alla, sest neis küsimustes on inimese elus juba ammu kasutusel asjad, mis pole loomulikud, vaid inimese väljamõeldised või tema poolt mõjutatud. See siiski ei tähenda, et loomulikkusest või looduslikkusest ei peaks üldse rääkima.

Loomulikkuse argumentid on vastu võetamatud siis, kui mingeid norme püütakse põhjendada spekulatsioonidega selle kohta, milles seisneb inimese (looduse, looma, armastuse jne) "olemus" või "loomulik otstarve". Inimese kloonimise keelamiseks ei ole tarvis – ja ei saa – *tõestada*, et inimese tõelisse olemusse kuulub see, et ta on sigitatud ja ilmale toodud teatud kindlal viisil, mida kloonitud inimese puhul ei esine. Kuid kartes võimalikke diskrimineerimisprobleeme või kloonimise ebatäiuslikkusega seotud meditsiinilisi probleeme või isegi tundes lihtsalt tugevat vastumeelsust, võib kloonimise siiski keelata, kui demokraatlikul teel *lepitakse kokku* võtta omaks teatud "loomuliku inimese" kontseptsioon ja elada selle alusel.

Tehes väikese käänu, pöörduskin kor-raks Bernard Williamsi, möödunud aastal lahkunud briti moraalifilosoofi arutluste juurde, kus analüüsitakse looduse mõis-tet.⁵ Looduse idee, nii nagu see figureerib looduskaitsealastes ja muudes arutlustes, on Williamsi arvates üsna ebamäärane ja probleemne ega saa anda selgeid tegevus-juhiseid. Kuid siiski tuleks loodusest mõelda kui millestki, mis seab meie tege-mistele teatud piirid. Kuigi Williams ot-seselt jumala mängimisest ei kõnele, on teema siin põhiliselt sama.

Williams ei arva, nagu oleksid kujutlu-sed "piiridest" oma olemuselt religioossed, ehkki paljud tema arvates tõesti nii mõt-levad. Mõttel, et inimene ei tohiks võtta maailma lihtsalt endale alluvana, arvatakse olevat religioosne päritolu, seevastu ilma-likku vaatenurka peetakse antropotsent-ristlikuks. Niisugune arusaam on Williamsi meelest lihtsustav. On religioo-ne, sealhulgas paljud kristluse vormid, mis kindlalt toetavad ettekujutust inimese valitsemisest maises maailmas. Ning igal juhul saab küsida, miks peaks just reli-gioosel väljavaatel olema inimese piiratust tunnistav vaatenurk.

Piire tunnistava hoiaku ilmalikuks alu-seks võiks olla (ja Williams usub, et ongi) üks inimese kõige sügavamaid emotsioone looduse suhtes – hirm. Täpsemalt, pro-metheuslik hirm. Prometheuslik hirm tähendab, et loodust tajutakse kui vana ohjeldamatut ja potentsiaalselt ohtlikku vaenlast, kes nõuab respekti. Just respekt

on tähtis mõiste, mille üle tuleks rohkem mõelda. Respekt mitte kui aukartus su-verääni ees, vaid kui aukartus, mida tun-takse mägise maastiku või reetlike veteava-ruste suhtes. Inimese suhtumine loodus-se ei peaks üleni tuginema prometheus-likule hirmule, kuid sellel peaks olema oluline koht. Hirm ei ole arhailine psüh-holoogiline jäänuk. Sellel on kõige-pealt praktiline mõte: hirm on hea üldi-ne ettevaatusabinõu. Ent hirmul on ka emotsionaalne väärtus ning ta võib seos-tuda muude oluliste väärtustega, mis lähe-vad kaduma, kui kaob hirm.

Williams mõonab, et seda laadi väärtus-te sisestamine reaalsesse otsustesse, poliitilisse protsessi on raske. Võibolla ei saa niisuguste väärtuste austamisele anda majanduslikku kuju. Kuid nende teadvus-tamine ja väljaütlemine ning sidumine teiste oluliste hoiakutega võib neile siis-ki ühel hetkel anda koha ka poliitilises päevakorras.

Kokkuvõtteks

Hetkel pole oluline, milline paljudest eri-nevatest hoiatustest jumala mängimise vastu on nõrgem, milline tugevam. Nii nagu pole oluline ka see, kas eespool too-dud nimekirjas on midagi tähtsat puudu. Võimalik, et inimestel on veel mitmesu-guseid looduse ja uute tehnoloogiatega seonduvaid uduseid intuitsioone ja emot-sioone, mis vajavad teadvustamist ning

⁵ B. Williams, Must a concern for the environment be centered on human beings? Rmt-s: B. Williams, Making Sense of Humanity. Cambridge, 1995.

vaagimist. See ongi filosoofide (ja mitte ainult nende) ülesanne. Tundub igatahes ilmne, et jumala mängimisest saab rääkida väga mitut moodi. Sellest rääkides kõneldatakse vahel ilmalikku, vahel religioosset keelt. Erinevad rääkijad räägivad mõnikord samast, mõnikord erinevast. Miski ei viita sellele, et religioosne mõistestik oleks selles konkreetses ideestikus suurema potentsiaaliga, rikkalikum või peenem.

3. Poliitika. Tehnoloogia ja poliitiline vaakum

Kui üks võimalik mõte Habermasi järgides (või ehk teda ka väärsti mõistes) on see, et biotehnoloogia esitab kohati nii uudseid väljakutseid, et meil puudub keel nendest kõnelemiseks, siis rohkem tundub olevat neid filosoofe, kellele keelevaakumi asemel kangastub poliitiline vaakum. Asi pole selles, et pole keelt, milles kõneleda. Vaid selles, et pole *kohhta*, kus kõneleda. Ja pole selge, *kes* peaks kõnelema. Ühiskonnas puudub niisugune poliitiline ruum, kus tehnoloogiaga seonduvaid probleeme saaks põhjalikumalt ning piisavalt demokraatlikult arutada. Säärasena näeb olukorda USA tehnoloogiafilosoof Langdon Winner.⁶ Küllaltki sarnases meeolelus kõlavad ka Slavoj Žižeki mõtteavaldused Fukuyama üle mõtiskledes. Fukuyama arvates tekitab biogeneetilise manipulatsiooni võimalus ohte, mida saab vältida vaid tugeva riikliku kontrolli kehtestamine

turu üle ning demokraatliku poliitilise tahte uute vormide väljaarendamine. Nõustudes sellega, ütleb Žižek, et “võibolla ei olegi probleemiks biogeneetika ise, vaid pigem see võimusuhte kontekst, milles ta toimib”.

Esitaksin siinkohal väga lihtsustatult mõned komponendid Winneri nägemusest, eeskätt selle ajaloolise osast. Iseendast on tema tehnoloogia ja poliitika suhteid puudutava lühikese ajaloolise resümee tähtsamad punktid küllap paljudele tuttavad, kuid siiski tasub neid biotehnoloogia kontekstis meenutada.

Tehnoloogia ja poliitika lahutamise lühiajalugu

Antiikajal oli *technē* – praktiliste kunstide ja oskuste sfäär, kuhu kuuluvad ka käsitöö ja tehnoloogia praeguses mõistes – filosoofide sagedane arutlusaine. Kuid suurimate mõtlejate ja nende järgijate jaoks oli *technē* lõppkokkuvõttes alamt sorti objektide sfäär, millega on kahjulik või häbistav tegelda neil, kes püüdlevad kõrgemate asjade, näiteks tõelise tarkuse ja hüve poole. Platoni jaoks oli maine maailm ideede transtsendentse sfääri ebatõeline peegeldus, ning ajalises plaanis mõistis ta maailma muutumist pigem taandarengu kui arenguna. Poliitika eesmärk on säilitada korda ja stabiilsust, ning selleks tuleb takistada mandumistendentse. Muutus on üldiselt alati ohtlik, sest muutumisest algab lagunemine ja allakäik. Sellest

⁶ L. Winner, Citizen virtues in a technological order. *Inquiry* 35, 1992, nr 3–4.

piisab, et tehnoloogias eemale hoida: viimase olemuses on ju otsida muutust ja uuendust. Aristotelese tehnoloogia-eitus on veidi teise varjundiga. Tema jaoks on linnriik, *polis*, inimorganisatsiooni kõrgeim vorm. See on vabade ja võrdsete kogunemine oma elu ühiseks korraldamiseks. Kodanik-olemine, aktiivne osalus poliitilises elus – *bios politikos* – on vaba inimese eneseteostuse ülimald vorme. Füüsiline töö ja praktilised kunstid seevastu seovad inimese materiaalse paratamatuse sfääri külge, vähendades tema võimet olla vaba – kuid maksimaalseks eneseteostuseks (poliitilise olendina) on tarvilik maksimaalne vabadus. Orjad ja käsitöölised, toodete valmistajad, on *polise* olemasoluks vajalikud, kuid mõistlik ühiskond ei anna neile kodaniku staatust, sest “inimene, kes elab mehaaniku või töölise elu, ei saa viljeleda vourusi”. Kodanikud peaksid vältima mitte üksnes praktiliste kunstidega tegelemist, vaid nende õppimistki, sest see soodustab nende mandumist isiksustena.

Kuigi mitte kõik antiikaja mõtlejad päris nii ei arvanud, olid Platoni ja Aristotelese hoiakud siiski domineerivad, ning nende mõju jäi valdavaks ka keskaegses mõtlemises. Kristlus omalt poolt ei õelnud midagi niisugust, mis oleks sundinud tehnoloogilisi tegevusi kõrgemalt väärtustama, pigem vastupidi.

Põhjalik ümberhinnang toimus alates 16. sajandist, mil antiikne ja keskaegne pessimism tehnoloogia suhtes asendus ülevoolava optimismiga. See hoiakumuutus kulges paralleelselt loodusteaduste ja tööstuse murrangulise arenguga ning poliitiliste teooriate ümberkujunemisega. Tehnilise tegevuse esimese silmapaistva

väärtustaja ja eestkõneleja Francis Baconi meelest oli vanadele kreeklastele omistatav tarkus kahtlane just seepärast, et sellel puudub praktiline, materiaalne väärtus. Antiiktarkus arutab ja kõneleb, kuid ei loo midagi asjalikku. Selle asemel on tarvis alternatiivi – niisugust tunnetusprogrammi, mis seab oma sihiks looduse alistamise ja inimvõimete kasvatamise. Teadmine pole eesmärk iseeneses, vaid teenigu praktilisi kunste. Peale selle: teaduslik-tehnilised tegevused seisavad intellektuaalses ja väärtuselises mõttes palju kõrgemal kui riigiasjadega tegelemine, ning leidurid on suuremad kangelased kui poliitilise ajaloo juhtfiguurid. Poliitik toob parimal juhul kasu ainult ühele ajastule või kohale, tehniline innovaator aga kogu inimkonnale.

Mõistagi muutus uusaja tulekuga ka suhtumine omakasu ja materiaalsete hüvede taotlemisse. Keskajal oli ahnus ikka patt. Vähemasti formaalselt oli see hukkamõistetav: ahnust tuli ohjeldada, mitte avalikult propageerida. Uusajal seati äri ning rikkusetaotlus otseselt soodsasse valgusse. Seejuures hakati sageli väitma, et majanduskasu mitte ainult ei paranda inimese elujärge, vaid aitab ka kaasa intellektuaalsete ja moraalsete vouruste edendamisele. Suurem jõukus soodustab vaimset mõõdukust, ratsionaalsemaid ja rahuarbastavamaid hoiakud, see jällegi parandab ühiskonna tervist ja stabiilsust. Omakaspüüdlus on positiivne ja tsiviliseeriv jõud. Niisugused ideed on olulisel kohal John Locke'i ja Adam Smithi vaadetes.

Mis puutub poliitikasse, siis kontrastina antiikarusaamale antakse poliitikale uusajal väärtussfääris madal koht. Locke'i jaoks on valitsus instrument, millel iseen-

dast pole mingit väärtust. Riigiasjadega tegelemine pole kindlasti ülimalisest eneseteostuse sfäär, "poliitiliseks olendiks" olemine pole iseenesest väärtus. Avalikku sfääri minnakse vaid selleks, et oma erahuvisid väljendada ja kindlustada.

Kui kõrvutada kahe ajastu arusaamu, ilmneb huvitav ja Winneri arvates pisut irooniline asjaolu. Antiikne pessimism *technē* suhtes asendub uusajal entusiasmiga, samas kui poliitiline sfäär väärtuselises mõttes madaldub. Kuid lõpptulemusena klassikaline lõhe tehnoloogia ja poliitika vahel säilib. Kui enne oli põlastusväärne tehnoloogia, takistades vaba kodaniku eneseteostust poliitilises elus, siis nüüd on põlu all poliitika, mis takistab vaba inimese eneseteostust teaduslik-tehnilises ja ärilises elus. Ei ühel ega teisel juhul ole inimesel korraga asja mõlemasse, tehnoloogiasse ja poliitikasse.

Uued tuuled teaduspoliitika teoorias ja praktikas

Kui suunduda uusimasse aega, siis viimase aastakümnel pälvib teadusteoreetikute seas üha suuremat poolehoidu mõte, et teadustehnoloogiat puudutavad otsustusprotsessid vajavad demokratiseerimist. Paaril viimasel aastal on nii teadusuuringute sotsioloogiline suund kui ka teadusfilosoofia ratsionalistlikum leer pakkunud välja kohati päris radikaalseid (aga ka

mitte eriti radikaalseid, kuid siiski uudseid) mudeleid teadusuuringute reguleerimiseks ja ekspertsüsteemide toimimiseks.⁷

Teisalt on just geenitehnoloogiaga seonduv elupraktika ilma erilise teoreetilise aluseta ning sõltumatult filosoofide tegemistest kutsunud esile institutsionaalseid eksperimente kodanike konsensuskonverentside ja avalike konsultatsioonidega, isegi rahvahääletusi tehnoloogia arengut puudutavates küsimustes. Üleskutseid teaduspoliitika radikaalsele demokratiseerimisele leiab sellistest suhteliselt üllatavatest kohtadest nagu Suurbritannia Ülemkoja erikomitee aruanne, mida briti teadusuurijad päris palju tsiteerivad. Selle dokumendi tagamaad väärriksid põgusalt tutvustamist.

Demokratiseerimist nõudvate kõrgetasemeliste seisukohavõttude üheks põhjuseks on kindlasti asjaolu, et just Suurbritannia on paistnud silma teaduslikke eksperte puudutanud skandaalidega, mis on kohati viinud usalduskriisideni. Üks neist oli nn BSE-skandaal. Just see kujundas maastiku, mis hiljem oluliselt määras avalikkuse kriitilise suhtumise GMOdesse. BSE on närvikoe haigus, mida levitavad prionid (ainult valgust koosnevad agensid). Haigus oli tuntud eeskätt lamastel ja briti veised omandasid selle tõenäoliselt toidulisanditest, mis olid saadud lambakeredest – ehkki eksperdid olid väitnud, et haiguse levimine üle liigi piiride on võimatu. Inimestel esineb väga

⁷ Viiteid mõnele sellisele teooriale võib leida artiklist: T. Hallap, Science communication and science policy: Estonian media discourse on the Genetic Database. *Trames* 8, 2004, nr 1/2. Samast artiklist leiab ka täpsemad andmed Suurbritannia Ülemkoja erikomitee raporti ning Bryan Wynne'i uurimuste kohta, millest kohe juttu tuleb.

harva samalaadset tõbe, Creutzfeld-Jacobi haigust. Kui Suurbritannias registreeriti ebatavaliselt suur arv selle haiguse juhtumeid ning hakati tõmbama paralleele BSE-ga, kinnitasid eksperdid taas, et pole mingit ohtu haiguse kandumiseks veistelt inimestele. 1995. aastal tuli siiski ametlikult mõõnda edasikandumise võimalust, pärast seda kui oli lekkinud informatsiooni salajasest ettekandest. BSE-kriisil olid olulised majanduslikud mõjud, kuid selle olulisimaks tulemuseks peavad sotsioloogid just põhjalikku usaldusekaotust teaduslike ekspertide suhtes, mis kandus üle ka GMO-debattidesse.

Teine märkimisväärne juhtum on pärit veidi varasemast ajast ja selle peategelasteks on Cumbria lambafarmerid. Tegemist on pika ja põneva looga, milles on palju väga huvitavaid detaile, kuid paraku ei saa sellesse siinkohal isegi põgusalt laskuda. Vaidlused said alguse küsimusest, kas karjamaid ja lambakarju tabanud tseesiumisaaste allikas on Tšernobõli tuumakatastroof või Windscale-Sellafieldi tuumajäätmeid töötlev tehas. Briti teadussotsioloogi Brian Wynne'i käsitlest selle juhtumi kohta on saanud tõeline klassika. Võib ju küll olla, et "Cumbria lambafarmerite juhtum" (just nii sellele akadeemilises kirjanduses sageli viidatakse) on ainulaadne selle poolest, et ekspertide ja teadlaste nii süstemaatilist lohakust katsetamisel ja modelleerimisel, aga ka salatsemist, vassimist ja nähtavasti lausa valemist ei tule sageli ette. Tuumaasjandus on muidugi salatsemist ja vassimist eriti soodustav valdkond, kuid Wynne'i töö põhirõhk on tegelikult muul. Nimelt asjaolul, et nii radioaktiivse saaste võimaliku

allika hindamisel, levikuhüpoteeside püstitamisel kui keskkonnamõõtmiste metoodika hindamisel näitasid kohalikud lambafarmerid kohati märksa intelligentsemat ja ratsionaalsemat (võiks öelda "teaduslikumat") mõtlemist kui ametlikud teadurid. Kui nad aga tegid asjaosalistele vastavasisulisi märkusi, kohtasid nad süstemaatilisel vaid kõrki põikpäisust ja soovimatust suhelda. Aeg näitas, et farmeritel oli mitmes küsimuses õigus ning ametlikud eksperdid olid sunnitud seda lõpuks mõõnma. Milliseid järeldusi Cumbria juhtumist teha ja kui palju absurdseid, vildakaid või pealiskaudseid teaduseksperitiise reaalsuses tegelikult aset leiab, seda näitavad edaspidised uurimused, millele Wynne'i töö kindlasti hoogu juurde annab.

Kas teadust ikka saab politiseerida?

Kuigi sõna "demokraatia" kõlab hästi, pole asi siiski lihtne. Millised oleksid peamised vastuargumendid teadust ja tehnoloogiat puudutavate otsustusprotsesside demokraatiseerimisele? Kolm vastuväidet oleksid järgmised.

Esiteks: tänapäeva teaduslik-tehnoloogiline teadmine on niivõrd keeruline, et erilise ettevalmistuseta inimesed pole võimelised neis orienteeruma. Ja kui ei orienteeru, ei tohi ka otsustamises osaleda. Eksperdid võivad küll vahel olla nii rumalad kui ka valelikud, kuid üldiselt saavad nad siiski palju paremini hakkama.

Teiseks saab appelleerida teaduse "olemusele": teadus on vaba, puhas teadmise otsing; uurimisvabadus on fundamentaalne

asi. Kui hakata teadust reguleerima, ei tule sealt enam midagi. (See kehtib muidugi mitte ainult demokraatliku, vaid ka elitaarse reguleerimise kohta.) Seda mõtet tasub veidi pikemalt kaaluda.

Teadustulemused tulevad sageli sealt, kust neid ei oodata (“kui palju kasulikku on meile andnud sõjaotstarbelised uurin-gud...”). Teadusuuringud pole mõistuspä-raselt planeeritavad, või on seda ainult pisut. Oluliste rakendusteni võib viia fun-damentaaluuring, millel on puhtteoreeti-lised eesmärgid, aga ka rakendusuurin-g, mis on ette võetud hoopis teistel ajenditel. Järelikult, kui teadust vähegi põhjaliku-malt reguleerima hakata, näiteks selleks et välistada potentsiaalselt kahjulikud ta-gajärjed või ebamoraalsed metodoloogiad või lihtsalt eesmärgiga edendada vaid sel-liseid uurimusi, mis harmoneeruvad olu-liste väärtustega, jäävad saamata ka paljud head ja kasulikud asjad. Kes teab, vahest just inimese kloonimise protsessi täiusta-mise käigus tulevad üllataval kombel ilm-siks seosed, mis võimaldavad luua efek-tiivse vähiravimi. Niisiis, teadusliku tun-netuse olemusliku juhitamatuse tõttu on arukas piiramatult uurida *kõike*.

Kolmandaks, teadus privatiseerub üha enam. Teaduslik huvi põimub läbi ärihu-viga, teaduslik teadmine muutub kohati eraomandiks. Reguleerida teadust ja teh-noloogiat tähendab reguleerida majandust ja eraettevõtlust. Kui juba reguleerida uue tehnoloogiaga seotud teadust-äri, siis tu-leks võibolla hakata reguleerima üldse igasugust äri. Kas siin ei lõhna mitte vana paha sotsialismi järele?

Kõigi kolme punkti kohta saab väga palju ütelda. Viimase kohta arvasid ees-

pool ühtteist juba Žižek ja Fukuyama. Üle-jäänud kahe kohta esitaksin paar omapool-set mõttearendust.

Mis puutub esimesse vastuväitesse, siis seda, mil määral teaduslik teadmine on tavainimesest võõrandunud (ja vastupidi) ning kui keeruline on inimestele reaalsest teadusest ja tema suutlikkuse piiridest aimu anda, ei tohiks kuidagi alahinnata. Nime-tatud võõrdumisprotsess tundub üha süve-nevat. Newtoni seaduste mõistmisega saa-vad väga paljud hakkama, kuid genoomika võtab silme eest uduseks. Kuid ikkagi ei peaks seda võõrdumist käsitama loogili-se või ajaloolise paratamatusena, mille vastu ei saa midagi teha. Kui järele mõel-da, siis kas selle võõrdumise kaotamine või leevendamine saab olla põhimõtte-liselt raskem kui Marsi asustamine või Galaktika servani jõudmine? Viimatinime-tatud ülesandeid ei peeta ju võimatuks. (Kummalise kokkusattumusena hakkas viis minutit pärast selle punkti kirjanemist värskest ajalehest silma pealkiri: “Bush teatas ametlikult soovist vallutada Marss.”) Pigem on lood nii, et inimeste mõistmis-võime suurendamist ja haridussüsteemi parandamist pole inimkonna ajaloos kunagi väga tõsiselt võetud: mitte iial nii tõsiselt, kui võetakse kosmose vallutamist või mõjusate relvade väljatöötamist. Pari-maid päid pole kunagi rakendatud seda laadi ülesannete tarvis ja parimaid palku pole kunagi makstud sellise töö eest. Aega, kus olukord selles osas muutuks, ei pruugi tulla niipea ega üldse kunagi, aga kui ei tulegi, siis on see ikkagi inimlike otsuste tulemus, mitte objektiivne paratamatus.

Teine küsimus on mõneti kõige huvita-vam. Mida õieti tähendab teaduslik uuri-

misvabadus? Argitoimingutes ei eita enamik inimesi ratsionaalse planeerimise tähtsust. Kuigi sageli juhtub, et tegevuse tulemused on teistsugused, kui arvati, või tullakse selle käigus täiesti ootamatule mõttele või lahendusele, ei saa seda pidada reegliks ega alusstrateegiaks. Inimene, kes tahab saada ärimeheks, läheb õppima majandust, mitte balletti: kuigi vahel võib balletitantsijast saada ootamatult ärimees. Inimene, kes tahab ehitada mõnusat maja, asub tundma õppima kive, laudu, värve ja muud säärast – mitte ei hakka puraviku ainevahetust uurima (ehkki seeneuurimine võib vahel anda ootamatuid arhitektuurilisi või ehituskonstruksioonilisi ideid). Kas

teadus on fundamentaalselt teistsugune – oma tähtsaimas osas spontaanne ja planeerimatu? Või tuleks öelda – irratsionaalne? Kas teaduses on reegel, et südameravimit otsides seda ei leita, küll aga satutakse potentsiravimile, nagu väidetavasti juhtus Viagra? Ning kas see on koguni põhimõtteliselt nii – et head potentsiravimit ei olekski mingil juhul saanud leida, kui seda oleks kavakindlalt otsitud – et see sai tulla ainult juhuslikult mingi hoopis teise uurimise kõrvaltulemusena? Puhta ja vaba teaduse idee, mida ka biotehnoloogia regulatsiooni vastases retoorikas nii mõnigi kord kasutatakse, pole tegelikult eriti selge ning väärrib sügavamalt läbimõtlemist.

ANTS NÕMPER

ÜHISKONDLIKUST LEPPEST GEENIVARAMUS

Oma aastavahetuskõnes pidas vabariigi president vajalikuks ära märkida möödunud aasta ühe olulisema sündmusena ühiskondliku leppe koostamist ja sellega liitumise käimalükkamist. Kindlasti ei ole Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse poolt koordineeritav ühiskondlik lepe ainus kokkulepe, milleni meie riigis on jõutud. Tegelikult on ju ajaloos kas või juba riiki ennast vaadeldud kui ühiskondliku leppe produkti, millega rahvas vastutasuks turvalisuse ja muude hüvede eest loovutab osa oma suveräänsusest. Meenutagem siinkohal kas või Jean-Jacques Rousseau tähtteost “Ühiskondlikust lepingust ehk riigiõiguse põhiprintsiibid” (1754). Kuid kogu ühiskonda hõlmavate kokkulepete otsimiseks ei tulegi minna nii kaugele ajalukku ega võõrastele maadele – ka Eesti geenivaramu projekt on ühiskondlik kokkulepe. Selle kokkuleppe alusel loovutatava ja vastusaadava tasakaalu ongi püütud siin analüüsida uuemate rahvusvaheliste bioeetika dokumentide valguses.

Geenivaramu projektist üldiselt

Eesti Nokiaks kutsutud geenivaramu projekti hakati ette valmistama juba viis aastat tagasi. Umbes sellel ajal jõudsid Tartus geneetikud ja arstid järeldusele, et genee-

tika võimaluste paremaks ärakasutamiseks nii teaduslikus kui ka rahalises mõttes on vaja luua see, mis tollel hetkel maailmas puudus – varamu, mis sisaldaks terve populatsiooni koeproove ja terviseandmeid. Tõsi, samasugusele ideele oli Islandil tulnud juba 1970. aastatel, kuid tollal jäi ambitsioonika projekti realiseerumine infotehnoloogia ja geneetika ebapiisava arengutaseme taha. Sajandivahetuseks olid need pudelikaelad likvideeritud; infotehnoloogia oli teinud suure hüppe edasi ning inimgenoomi järjestuse kirjapanek oli jõudmas lõpusirgele. Algamas oli nn teise tasandi genoomika, mille eesmärgiks ei olnud enam inimgenoomi mehaaniline, vaid intellektuaalne lahtimuukimine, et teada saada, milline on ühe või teise geeni mõju inimese tervisele ja iseärasustele. Loomulikult ei piirduta ainult geenide mõju tundmaõppimisega, vaid püütakse uusi teadmisi rakendada ka tervise parandamisel, kuid see on juba nn kolmanda tasandi genoomika. Kolmandale tasandile jõudmiseks on käesoleva aja teadmiste kohaselt vaja võrrelda suuri andmemassive inimeste genotüübi ja fenotüübi andmetega. Just seda peaks Eesti geenivaramu võimaldama.

Geenivaramu projekti ideaaleesmärgiks on koguda umbes ühe miljoni Eesti elaniku koeproov ning terviseandmed. Koeproov

vist saab eraldada inimese DNA, mida on võimalik ümber vormindada digitaliseeritud kujule. Tekkivast elektroonilisest andmekogust on võimalik leida/hankida andmeid mitmesuguste teadushüpoteeside loomiseks, tõestamiseks ja ümberlukkamiseks. Praegu on projektiga liitunud umbes 10 000 inimest ja projekt võib õnnestuda ka juhul, kui osalejate arv miljonist oluliselt väiksemaks peaks jääma.

Samas võib kogu projekt ka ebaõnnestuda, kui leitakse alternatiivne või odavam tee kolmanda astme genomikasse. Alternatiivne tee võib tekkida teaduse arengu käigus. Odavamad teed võivad olla suutelised pakkuma geenivaramule tekkinud konkurendid. Peamise võistlejana võib mainida Harvardi Ülikooli endise professori Stefanssoni juhivat deCODE projekti Islandil. DeCode naudib ravimigigandi Hoffman LaRoche suurt finantstuge ning tema turuväärtus on Ameerika Ühendriikide NASDAQi börsil ca 600 miljonit dollarit. Teise konkurendina võib nimetada Inglise biopanka, mis on küll alles ettevalmistusstaadiumis, kuid liigub edasi väga kiiresti ning millel ei tundu samuti olevat erilisi rahalisi piiranguid. Ning oma rahvuslikku geenivaramut tahab luua ka lõunanaaber Läti.

Rahastamine ongi tõusnud viimasel ajal geenivaramu ümber käivas diskussioonis esikohale. Põhimõtteliselt on võimalik rahastada sellist kulukat projekti kas avaliku või erasektori poolt, mõlemal variandil on omad plussid ja miinused. Erarahastajad soovivad kiiresti ja suurt kasumit ning investearu tagamiseks eksklusiivseid geenivaramu turustamisõigusi. Samas, kui projekt ebaõnnestub, ei ole maksu-

maksja raha raisatud. Avalikust sektorist tuleva rahaga on võimalik hoida geenivaramu küll rohkem avatuna, kuid sel juhul sõltub rahastamine kiiresti muutuvatest poliitilistest prioriteetidest ning toimub teiste raha vajavate projektide arvelt. Näiteks Läti geeniprojekti käivitamist on juba edasi lükatud rahaliste vahendite puudumise tõttu riigieelarves ning seni on ebaselge, millal Läti "labida maasse lööb". Eesti geenivaramu poolt valitud erakapitali kaasamise tee oli tollal ilmselt ainuvõimalik lahendus projekt liikuma saada, avaliku sektori mõõdukas liitumine järgmises arengujärgus, kus suurimad riskid on möödas, on samuti tervitatav.

Inimgeeniuringute seadus kui ühiskondlik leping

Preisilikust traditsioonist mõjutatuna soovitakse ka Eestis võimalikult palju eluvaldkondi seadusega reguleerida. Nii on ka geenivaramu projektile oma seadus – Inimgeeniuringute seadus. Nimetatud seadus võeti vastu 2000. aasta lõpus ja jõustus jaanuaris 2001. aastal. Kui paljude muude Eesti seaduste osas on ette heidetud nende mehaanilist mahakirjutamist saksa õigusest või uuemal ajal eurodirektiividest, siis Inimgeeniuringute seadus on sellise kriitika suhtes immuunne, sest ühtegi eeskujuga, mille pealt kopeerida, maailmas lihtsalt ei olnud. Ilmselt on tegemist ainsa Eesti seadusega, mille puhul tõeks osutub sootuks vastupidine nähtus, nimelt on Inimgeeniuringute seadust hoopis välismaal (näiteks Lätis) kopeeritud.

Inimgeeniuringute seadust võib vaa-

delda ühiskondliku kokkuleppena nii formaalsest kui sisulisest küljest. Formaalselt on ju tegemist rahvaesindajate heakskiidu saanud dokumendiga. Kuid olulisem koost on sisu. Inimgeeniuringute seadus on geenivaramu projekti südametunnistus. Seaduses on sätestatud, kuidas geenivaramu luuakse, millisel otstarbel tohib geenivaramut kasutada ning millised on geenidoonori kaitseks rakendatavad abinõud. Inimgeeniuringute seaduse käsitlemine ühiskondliku kokkuleppena ongi põhjendatud eelkõige seetõttu, et selle dokumendi alusel loovutab Eesti elanikkond oma genofondi geenivaramusse teadusuuringuteks. Piltlikult öeldes loovutab rahvas oma geneetilise suveräänsuse, õiguse mitte olla allutatud geeniuringutele. Lisaks sarnasusele Rousseau käsitlemisega võime selge paralleeli leida ka presidendi poolt ellukutsutud ühiskondliku leppega. Mõlemal juhul soovitakse parandada elu Eestis – ühelt poolt teevad seda ühiskondliku leppe alusel Ühiskondliku Leppe Sihtasutus ja leppega liitunud organisatsioonid ning teiselt poolt Inimgeeniuringute seaduse alusel Eesti Geenivaramu Sihtasutus ja tema rahastajad.

Kokkuleppele jõudmise eelduseks on üldjuhul erinevate huvide tasakaalupunkti leidmise võimalikkus. Kokkuleppe peaks ideaalis olema mõlemale poolele kasulik, peaks tekkima *win-win* situatsioon. Kas see on nii ka geenivaramu puhul ning kuidas paistab saavutatud tasakaalupunkt rahvusvaheliste kokkulepete valguses?

Ühiskondliku kokkuleppe hind geenivaramus

Eespool on juba märgitud, et geenivaramu kui ühiskondlikku kokkuleppe hind geenidoonoritele ehk rahvale on geneetilise suveräänsuse loovutamine. Ilmselt on kõigile teada, et üheks inimese põhiõiguseks, mis on sätestatud nii Eesti Vabariigi põhiseaduses kui ka mitmetes rahvusvahelistes konventsioonides, on õigus mitte olla allutatud teadusuuringutele. Vähem on räägitud rahva kollektiivsest inimsusõigusest (suveräänsusest) mitte olla allutatud teadusuuringutele. Selle õiguse juured on nn Nürnbergi protsessis, kus paarkümmend Kolmanda *Reich*'i arsti mõisteti süüdi just inimsusvastases ja mitte inimesevastases kuriteos. Teatud rahvuse (antud juhul peamiselt juutide) või rahvagrupi (koonduslaagrite vangide) allutamine teadusuuringutele on inimsusvastane kuritegu, mis annabki võimaluse mõista kohut rahvusvaheliste tribunalide poolt, kuigi hõlmab iga üksiku inimese suhtes toime pandud kuritegu. Uuemal ajal on rahva teadusuuringute suveräänsuse riivamine toimunud märksa “peenemalt” nn biopiraatluse tähe all. Biopiraatluseks nimetatakse juhtumeid, kus vähemarenenud rahva geneetilise iseärasuse põhjal töötab arenenud riigi äriühing välja meetodi või aine, millele ta saab eksklusiivse patendikaitse, kuid vähemarenenud rahvas jääb ilma õiglasest tasust. Üheks tuntuimaks näiteks on ilmselt Polüneesias elava hagahai rahva juhtum, kellelt õnnestus leida geenimutatsioon, millest loodetakse abi võitluses leukeemiaga. Kuigi geene ei saa patenteerida, saab patenteerida geeni abil toodeta-

vaid aineid ning seda ka antud juhul tehti, ilma et hagahai rahvas oleks ise sellest saanud märkimisväärset kasu.

Mitmesugustel põhjustel on äärmiselt raske hinnata seda, mida peaks eesti rahvas geneetilise suveräänsuse loovutamise eest vastu saama.

Esiteks puuduvad eeskujud, mille järgi end joondada, ainsa võimaliku võrdlusena võibki mainida Islandi projekti.

Teiseks kipuvad arutelud inimese geenide hinna ja laiemalt geneetika rakendusvõimaluste üle minema väga emotsionaalseks ning välja löövad erinevad maailma-vaatelised seisukohad ja maitse.¹ Ning maitse üle ju ei vaield.

Kolmandaks tuleb arvestada seda, et kuigi inimesed loovutavad oma koeproovi ja andmed tasuta, võib projekti hinnaks lõppkokkuvõttes kujuneda ikkagi kuni 1,5 miljardit krooni. Neljandaks võivad kasud olla üsna kaudsed ning raskesti hoomatavad, mistõttu ei osata neid hinnata. Põhjuseks, miks enamik raha kulutatakse haiguste ravile ja mitte ennetamisele, kuigi ennetamisele suunatud rahaga oleks võimalik rohkem tervist "toota", ongi peamiselt see, et mitteravimise tagajärjel võib surra konkreetne inimene, ennetuse ärajäämise korral aga anonüümne isik, et mitte öelda statistiline ühik. Ning lõpetuseks – see, mis tundus mõistlik ja õiglane täna, ei pruugi samamoodi tunda hiljem. Geenivaramu projekti teostamine on nii teaduslik kui majanduslik eksperiment,

mille lõpptulemustel ei tohiks me lasta mõjuda sisendite tasakaalu kohta antavale hinnangule.

Ühiskondliku kokkuleppe hind rahvusvaheliste dokumentide valguses

Eelmise aasta lõpus, täpsemalt 16. oktoobril, võttis UNESCO üldkogu vastu Inimese geneetiliste andmete rahvusvahelise deklaratsiooni. Selle dokumendi õiguslik siduvus on küll suuresti küsitav, kuid ta annab siiski loetelu selle kohta, mida geeniuuringud peaksid ühiskonnale tagasi andma (nn *benefit sharing*). UNESCO on seisukohal, et geeniuuringute kontekstis võib vastutasuna uuringute teostamise lubamise eest vaadelda näiteks uuringus osalejate abistamist, tervishoiuteenuste kättesaadavuse parandamist ning tervishoiusüsteemi toetamist, uute ravimite ja ravivõtete kasutuselevõttu, teadusasutuste võimekuse ja arenguriikide teaduspotsiaali tõstmist jms. Nagu näha, on tegemist äärmiselt laialt sõnastatud reeglitega, mis jätab geenivaramu projekti pooldajatele võimaluse öelda, et projekt on kooskõlas UNESCO deklaratsiooniga, kuid samas lubab ka projekti vastastel ammutada sealt ainekriitikaks.

Samas on konkreetsemate juhiste andmine hüvede jaotamise kohta peaaegu võimatu. Siiski on sellelaadseid üritusi ette

¹ Huvitatu võib ise lugeda näiteks eesti keeleski kättesaadavaid Jeremy Rifkini ja Lee M. Silveri teoseid: J. R i f k i n, Biotehnoloogia sajand: kuidas geneetikaäri uudab maailma. Tartu, 2000; L. M. S i l v e r, Geenid ja kloonid. Tallinn, 2000.

võetud. Nii näiteks leidis 2000. aasta aprillis Inimese Genoomi Organisatsiooni eetikakomitee, et erasektor peaks 1–3% geeniuuringutega loodavast kasumist andma tervishoiusüsteemi parandamisele või muudele sotsiaalprojektidele. Kuid Eesti geenivaramu projekt ei tooda kasumit ning ei ole ka näha, et lähiajal hakkaks majanduslikku kasumit tootma.

Selleks et vältida tühja vaidlust, kas tegemist on aiaga või aia auguga, st kas ühiskond saab vastu õiglase tulu, tuleks pigem vaadelda, milline on geenivaramu maksimum- ja miinimumprogramm. Miinimumprogramm osutub tõeks siis, kui geenivaramu projekt ebaõnnestub, ja sõltuvalt ebaõnnestumise ajahetkest saame määrata täpsemalt ka ühiskonna kasud. Kui projekt lõpeks homme, siis on ilmselt tõesti ainsaks vastukaubaks kogemus, sest teaduslike saavutusteni ei ole veel jõutud ning välisinvesteeringuid on tehtud ainult mõnekümne miljoni krooni ulatuses. Tundub vähevõitu olevat? Kui projekt aga õnnestub ning riigi osalus märkimisväärselt ei suurene, siis on Eestile tagatud 2,5% tekkivast kasumist ning mitmesugused intellektuaalse omandi õigused. Lisaks muidugi see 1,5 miljardi krooni suurune välisinvesteering Eestisse, makstud maksud ning tekkiv teaduspotsentsiaal, mida on võimalik hea tahtmise juures omakorda ära kasutada. Nüüd tundub kasu juba üsna palju olevat! Seega võib väita, et geenivaramu projekti ebaedu korral ei ole selles ühiskondlikus kokkuleppes võitjaid, kuid projekti edukuse korral ei ole ka kaotajaid.

Järgmise tasandi küsimus on see, kas eri riske arvesse võttes on võimalikud

võidud tasakaalus. Geeniuuringutega seotud riskidest on palju räägitud ning neisse tuleb suhtuda tõsiselt. Siiski ei ole ainult geenidooonor see, kes projektis riske kannab. Majanduslikke riske kannavad veel hetkel peaaegu täies ulatuses välisinvestorid. Ilmselt ei ole keegi meist pädev neid riske omavahel võrdlema, mistõttu tuleb leppida sellega, et igal ajal on hind. Kui ühiskond paneb ühelt poolt vabatahtlikult kaalukausile oma geneetilise suveräänsuse ning tahab erasektorilt teada, mis on selle hind, siis hinna määrabki erasektor lähtudes turusituatsioonist. Eri riskide ja võimalike võitude tasakaalupunkt on määratud sellega, kui palju on valmis rahastajad projekti investeerima. Tõe kriteerium on praktika, kõik ülejäänud on spekulatsioon. Riigi osaluse suurenemisel suudab projekt olla tugevam läbirääkimiste partner erasektoriga ning projekti edu korral ühiskonda otseselt rahas tagastatav kasu oleks kindlasti oluliselt suurem. Seega on riigi poolt lisaraha andmisel geenivaramu projektile kindlasti võimalik suurendada ühiskonnale tagastatavat kasu geneetilise suveräänsuse loovutamise eest.

Kokkuvõtteks

Geenivaramu projekti võib vaadelda ühiskondliku leppena, mis on kirja pandud Inimgeeniuuringute seaduses. Seaduse alusel loovutab Eesti elanikkond oma geneetilise suveräänsuse ehk õiguse mitte olla allutatud geneetilistele uuringutele, lootes vastu saada paremat tervishoidu ja muid hüvesid. Projekti õnnestumise korral on tõenäoline, et lisaks paremale tervis-

hoiule tekib ka oluline majanduslik tõuge. Ebaõnnestumise korral ei ole kaotajaks mitte ainult Eesti elanikkond, vaid ka projekti rahastajad. Geenivaramu projekti raames leitud riskide ja võimalike võitude tasakaalupunkt mahub rahvusvaheliste organisatsioonide poolt viimastel aastatel soovitatud vahemikku. Vaidlus selle üle,

kas tasakaalupunkt on ikkagi täpselt õiges kohas, jääb lõpliku vastuseta, kuid soovides geenivaramu projekti läbi viia erasektori rahaga, määrab geneetilise suveräänsuse hinna paratamatult erasektor. Avaliku sektori poolt lisaraha andmisel on võimalik senised kokkulepped kasude jaotamisel uuesti üle vaadata.

MÄRT VÄLJATAGA

INIMLOOMUS TEELAHKMEL

Võimalused, mida biotehnoloogia juba praegu pakub või tulevikuks töötab, ning nende kajastumine meedias annavad üha rohkem ainet mõtlejatele, kelle huvikeskmes on filosoofiline antropoloogia ehk inimeseõpetus. Biotehnoloogia mõju inimloomusele on saanud nii utoopiliste kui düstoopiliste käsitluste teemaks. Need ulatuvad rakenduseetilisest ja juriidilistest arutlustest juba praegu kättesaadavate raviviiside kasutamise üle kuni kõige spekulatiivsemate mõtisklusteni alles võimalikuks peetavate tehniliste lahenduste tagajärgedest. Francis Fukuyama “Meie inimesejärgne tulevik. Biotehnoloogilise revolutsiooni tagajärjed”, Bill McKibbeni “Küllalt. Geneetiline konstrueerimine ja inimloomuse lõpp” ja Jürgen Habermasi “Inimloomuse tulevik. Teel liberaalse eugeenika poole?” kuuluvad käsitlusteskaala spekulatiivsesse sektorisse. Selle kõige kaugemasse metafüüsilisse otsa paigutuvad aga Peter Sloterdijki skandaalsed loengud “Reeglid inimpargi tarvis” ja

“Operaabel inimene. Märkmeid geenitehnoloogia eetilisesest situatsioonist”.¹

Põhiline probleem seisneb selles, millist mõju hakkab meie enesepildile, kõlbusele ja ühiskonnakorrale avaldama see, kui meile avaneb võimalus vabalt kujundada iseenda ja oma järglaste füüsilisi omadusi, käitumiskaldvusi ja võimeid, mida seni on peetud looduse poolt kaasaantuks. Mainitud autorid lähtuvad eeldusest, et niisugune enesekujundamine muutub lähemas või kaugemas tulevikus võimalikuks, ning nad peavad vajalikuks nende probleemidega intellektuaalselt rinda pista juba praegu, enne kui on hilja dzinni pudelisse tagasi ajada.

Samas on ikka veel küllalt põhjust kahelda, kas meedia poolt võimendatav usk inimese põhiomaduste bioloogilisse determineeritusse ning seega ka biotehnoloogilisse muundatavusse on üldse põhjendatud. Aga isegi kui inimese geneetilise ja biokeemilise disainimise lubadused ei teostu sellisel kujul, nagu futuristid ennus-

¹ F r. F u k u y a m a, Our Posthuman Future. Consequences of the Biotechnology Revolution. New York, 2002; B. M c K i b b e n, Enough. Genetic Engineering and the End of Human Nature. London, 2003; J. H a b e r m a s, The Future of Human Nature. Oxford, 2003 (originaal: Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik. Frankfurt am Main, 2001); P. S l o t e r d i j k, Regeln für den Menschenpark. Frankfurt am Main, 1999; P. S l o t e r d i j k, Der operable Mensch. Anmerkungen zur ethischen Situation der Gen-Technologie. <http://www.goethe.de/uk/bos/deutsch/Programm/Archiv/2000/depslot300.htm>

tavad, kujundavad juba need lubadused ise paratamatult ümber meie arusaamist inimesest. On ju inimene teataval – ehkki muidugi mitte täiel – määral selline, milliseks ta end peab. Ning seda, milliseks ta ennast peab, dikteerib suures osas ajastu ideoloogia.

Teise maailmasõja järgsetel aastatel domineeris nii läänemaailmas kui ka idablokis inimesekäsitus, mille vastased on nüüdseks ristinud lühendiga SSSM – *Standard Social Science Model* ehk Standardne Sotsiaalteaduste Mudel. Lühendi käibelelaskja psühholingvist Steven Pinker iseloomustab SSSM-i kaht põhieeldust nõnda:

1. Kui loomi valitseb jäigalt nende bioloogia, siis inimkäitumise määrab ära kultuur, sümbolite ja väärtuste autonoomne süsteem. Kultuure bioloogilised piirangud ei kammitse ja nende omavaheline varieeruvus on piiramatu ja suvaline.

2. Lastel on sünnipäraselt kaasa antud ainult mõned refleksid ja õppimisvõime. Õppimine on üldist laadi protsess, mida kasutakse kõigis tunnetussfäärides. Lapsed omandavad kultuuri indoktrinatsiooni, tasude ja karistuste ning rollimudelite abil.²

Need eeldused kehtisid biheivioristlikus psühholoogias, kultuuriantropoloogias ja muudes sotsiaalteadustes. Tänapäeval on SSSM arvatavasti kõige elujõulisem feministliku teooria peavoolus, mis rõhutab sotsiaalselt konstrueeritud soorollide (*gender*) tähtsust bioloogilise soo (*sex*) arvel: naiselikkus ei ole looduslik omadus, vaid selle määravad ära ühiskondlikud ootused.

Kuid SSSM-ile omase vaateviisi sügavamad filosoofilised juured ulatuvad kaugemale. Näiteks Rousseau kõneles küll loomulikust inimesest ja inimloomusest, kuid inimest määrav tunnus oli tema jaoks siiski tahtevabadus, sealhulgas vabadus oma loomust muuta. Marx rõhutas kuuendas teesis Feuerbachi kohta, et inimloomus on ühiskondlike suhete *ensemble*, Sartre'i eksistentsialismi tuumaks on seisukoht, et inimloomust polegi olemas, sest inimene on see, mis ta olla tahab.

Inimloomuse etteantuse ja ümberkujundatavuse, bioloogilise ja kultuurilise determineerituse üle käivatel vaidlustel on muidugi tugevad poliitilised konnotatsioonid. Bioloogia tähtsuse rõhutajatele tuletatakse ikka meelde rassismi ja natside eugeenikaprogrammi. Inimloomuse sotsiaalse tingituse pooldajatele meenutatakse jälle koledaid eksperimente uue kommunistliku inimese kasvatamiseks.

Üldiselt on seisukoht, et inimloomus on bioloogiliselt determineeritud, kippunud seostuma seisukohaga selle muudatamatusest, kultuuriline determinism aga arusaamaga inimloomuse ümberkujundatavusest, just nagu ühiskond, kultuur ja keel alluksid inimtahtele paremini kui inimese bioloogiline varustus. Biotehnoloogia avatud perspektiiv lõhub niisugused seosed. Inimese muutmine tublimaks ja paremaks ei pruugi enam tingimata käia vaevarikka kasvatamise, harimise, valgustamise, indoktrineerimise jne kaudu, vaid hoopis biotehnoloogiliste otselõigetega, mis on nagu muinasjuttudest tuntud jõudu

² S. P i n k e r, *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*. New York, 1995, lk 406.

või tarkust suurendavad ja kahandavad joogid. Alalhoidlased, kes seisavad vastu katsetele inimloomust muuta, ei põhjenda tänapäeval oma vastuseisu enamasti naturalistlikult, vaid pigem kvaasiteoloogiliste argumentidega.

Tänaseks on SSSM-i ideoloogia surutud kaitsepositsiooni. Psühhiaatrias tõrjub psühhofarmakoloogia tagaplaanile muud teraapiad; kriminoloogia tähelepanu on kaldunud kuritegevuse ühiskondliku kasvupinna uurimiselt kurjategijate geneetikale ja ajukeemiale. Evolutsiooniline psühholoogia püüab anda darvinistlikke kohastumuslikke seletusi isegi meie kunstimaitsele, religioossetele ja poliitilistele vaadetele, söömis- ja seksiharjumustest rääkimata. Ajalehtedes pajatatakse lisaks küllaspäisuse ja rinnavähi geeni tuvastamisele ka homoseksuaalsuse, depressiivsuse, kuritegevuse, intelligentsuse jne geenist. Enamasti ei pea need väljakuulutatud teaduslikud läbimurded küll lähemal uurimisel paika ning evolutsioonilise psühholoogia argumentid ei jää tihti oma fantastilisuse poolest alla Freudi skeemidele, kuid üks gramm käegakatsutavaid praktilisi tulemusi geenitehnoloogias või psühhofarmakoloogias annab õigustuse tervele tonnile stsientistlikule ideoloogiale.

Esialgne optimism inimgenoomi projektist tulenevate praktiliste rakenduste suhtes näib praeguseks olevat küll mõnevõrra vaibunud, sest polevat veel sugugi selge, "mis keeles on inimgenoom kirja pandud". Bioloogilise determinismi suhtes skeptiline geneetik Richard Lewontin võrdleb geneetilist koodi ökosüsteemiga: "Alati on võimalik sekkuda ja midagi muuta, kuid kunagi ei või ette teada, mil-

line on selle mõju alamjooksule ja keskkonnale." Lewontini kolleeg Barry Commoner aga väidab, et inimgenoomi projekti tulemused jätavad geneetilise konstrueerimise ilma teadusliku aluseta.

Psühhofarmakoloogia läbimurded on seni aga toimunud pigem juhuslikult ja kobamisi hoopis muusihiliste otsingute käigus. Tänapäeval üks populaarsemaid drooge, antidepressant Prozac, mis jääb oma tarbitavuselt alla üksnes kõrvetiste leevendajale Zantac, näib küll viitavat meie hingeseisundi otsesele sõltuvusele ajukeemiast. Praeguste hinnangute järgi kannatavat depressioonihooegade all vähemalt 3% maailma elanikkonnast, seevastu alles pool sajandit tagasi diagnoositi seda hingehäda haruharva. Kõige sagedamini seletatakse muutust sellega, et depressiooni on alati esinenud, kuid alles nüüd osatakse seda ära tunda. Depressioonina on hakatud määratlema tervet hulka hinge- ja kehahädasid, mida annab antidepressantide abil leevendada. Küünilisem seletus on see, et farmaatsiatööstus on ise oma turundusnõksudega antidepressantidele turu loonud. David Healy on kirjutanud: "Arvestades viimase kolmekümne aasta jooksul toimunud pidevaid ümberkorraldusi psühhiaatrilises nosoloogias, oleks viga arvata, et vaimuhaigustel on oma püsiv reaalsus ning ravimifirmade roll on leida võti, mis sobiks etteantud lukku. Praeguseks me oleme olukorras, kus firmad üksnes ei otsi lukuga sobivat võtit, vaid võivad ka ise suurel määral dikteerida luku kuju, millesse võti peab sobima." Ometigi ei saa kõike seletada ravimitööstuse tegevusega. Näiteks jääks siis selgusetuks, miks on rõhk pandud just antidep-

ressantidele ja mitte näiteks rahustitele ehk trunkvilisaatoritele, mis olid paarikümne aasta eest märksa populaarsemad.

Depressioonina ei diagnoosita enam ainult hingemasendust, vaid "psühhomotoorset pärsitust". Ning selline patoloogia on kujunenud välja eelkõige ühiskonnas, kus väärtustatakse üle kõige vastutust ja initsiatiivi. Alain Ehrenbergi meelest on depressioonina diagnoositav eneseväsimus tänapäeva ühiskonnas kõige kõrgemalt hinnatavate isiksusomaduste "negatiivne vaste". Psühhofarmakoloogia kriitilised analüüsijad ei eita masenduse, väsimuse, loiduse või hingevalu tegelikkust. Kuid need hädad seotakse kokku depressiooni nimetuse alla just selle tõttu, et meie käsituses on antidepressandid. Psühholoog Mikkel Borch-Jakobson märgib: "Biomeditsiiniline psühhiaatria on retoorika vorm: ta teab, kuidas tekitada tagajärgi, teadmata, kuidas ravida põhjusti. (...) Põhjus, miks meist paljud on depressiivsed, ei tulene depressiooni levikust, vaid sellest, et meid on veendud "depressiooni" olemasolus ja ravitavuses."³ Pole alust arvata, et antidepressandid ravivad depressiooni põhjusti. Me ju ei arva, et hambavalu on tingitud analgiini puudulikkusest ajus, kuigi analgiiniga saab hambavalu leevendada. Seega oleks võibolla ennatlik Žižeki kombel aktsepteerida seisukohta, et serotoniini tase meie ajus ongi meie enesehinnangu põhjus. Me teame selleks liiga vähe eneseaustusest, ajukeemiast ja põhjuslikkusest.

Ent isegi kui geenitehnoloogia, organi-

te siirdamine ja psühhofarmakoloogia ei täida kõiki neid lubadusi, mille teokssaamist ühed kardavad ja teised loodavad, kujundab juba paljas mõte nende teotumisest meie praegust inimpliti. Siin näib paika pidavat pragmatistliku filosoofi William Jamesi teooria uskumistahtest: kui ma otsustan uskuda, et mu tahe on vaba, siis selle otsusega ma vabastangi oma tahte, ja vastupidi: uskudes, et minu näilised valikud on ajukeemia või geenid minu eest juba langetanud, muutungi ma passiivseks ja võibolla ka vastutustundetuks.

Biotehnoloogia otseste praktiliste rakenduste võimalik edasilükkumine kaugemas tulevikku või oodatust teistsuguse realiseerumise ei muuda seega päris asjakohatuks Fukuyama, Habermasi jt arutlusi, sest oma ideoloogilist mõju avaldab nende rakenduste ootus juba praegu.

Francis Fukuyama lähtub teesist, et me peame ja tahame kaitsta oma keerulist, evolutsiooniliselt kujunenud loomust eneseteisenduskatsete eest. Me ei taha inimloomuse ühtsuse ja järjepidevuse katkestamist ning sellel põhinevate inimõiguste õõnestamist. Fukuyama eeldab, et inimloomus on olemas ja see on meie liigi jätkuvuse ja stabiilsuse garantii. Ta jätab küll teadlikult ähmaseks, milles inimloomus, too olemuslik "tegur x", täpsemalt seisneb, sest inimloomuse täpsemat määratlemist takistab selle kultuuriliste avaldumisviiside mitmekesisus. "Tegurit x" ei saa taandada moraalsele valikuvõimele või mõistusele, keelele, ühiskondlikkusele,

³ M. B o r c h - J a c o b s e n, Psychotropicana. *London Review of Books*, 11.07.2002, lk 18.

tundmisvõimele, emotsionaalsusele, teadvusele või mõnele muule omadusele, mida on inimväärikuse alusena välja pakutud. Kõigi nende omaduste koosinemine tervikinimeses moodustabki "teguri x". Biotehnoloogia aga ähvardab meie loomust põhjani muuta. Seega tuleb tehnoloogiat ohjata ja reguleerida uutmoodi poliitiliste institutsioonide abil.

Fukuyama toob välja neli peamist ohtu inimsusele. Kõige suuremaks ohuks on see, et teadmised geneetiliste grupierinevuste kohta õnestavad võrdsuse ideed ning ahvatlevad meid ette võtma muundamisi, mille mõju võib osutada hukatuslikuks. Oletagem näiteks, et me hakkame homoseksuaalsuse põhjusi nii hästi mõistma, et võime välja töötada ohutu droogi, mille abil saab loodete aju "mehistada". Kuigi sallivus homoseksuaalsuse suhtes ei pruugi tulevikus kahaneda, võidakse seda hakata pidama samasuguseks "ebaoptimaalseks" olukorraks nagu kiilaspäisust või lühikesekasvulisust. Huvi sääraste droogide tarvitamise vastu on seega üsna tõenäoline. Selle tagajärjel tekib privaat-eugeenika, eraviisilise tõuparandamise tööstus.

Teiseks, neurofarmakoloogia pakub juba praegu vahendeid inimkäitumise suunamiseks. Fukuyama käsitleb kahe droogi, Ritalini ja Prozaci massitarbimist USAs. Esimest kirjutatakse välja koolilastele, kes arvatakse kannatavat nn "tähelepanu defitsiidi sündroomi" all. Fukuyama meelest on tegu väljamõeldud haigusega, mis meelevaldselt eraldab inimkäitumise normaaljaotuse ühe sektori ning medikaliseerib selle. Teatud eas poistel puudub loomulik soodumus klassitoas paigal pü-

sida, nad kipuvad nihelema. Et vanemad ja õpetajad ei viitsi neid enam tavapärase meetoditega kasvatada, siis otsitakse abi Ritalinist, mis on "väga suur ja jõhker vasar väga pisikese pähkli purustamiseks". Prozac aga aitab siluda eluprobleeme, tõstes serotoniini taset ajus. Serotoniin soodustab üht tänapäeval kõige enam väärtustatavat omadust, kõrget enesehinnangut. Seni on inimese eneseaustuse (s.o kõrge serotoniinitaseme) peapõhjuseks peetud tema tähtsaid saavutusi. Tablett muudab need nüüd üleliigseks.

Niisiis Ritalin lahendab väljamõeldud probleemi ja Prozac tagab odava rahulolu iseendaga ning mõlemad nad lamestavad meie inimkäitumist. Fukuyama meelest mõjutab see ka meie arusaamist sugudest. Madala enesehinnanguga naistele annab Prozac "alfa-isastele" iseloomuliku enesekindluse ja Ritalin teeb poisid passiivsemaks ja sõnakuulelikumaks, ühesõnaga feminiinsemaks. "Vähehaaval kujundatakse mõlemad sugupooled keskmisele, androgüünsele isiksusetüübile vastavaks, enesega rahulolevaks ja sotsiaalselt konformistlikuks. Muude biotehnoloogiate areng võib praegu veel olla ebaselge, kuid mainitud droogide mõju teisendab juba praegu inimloomust."

Kolmas oht, mida Fukuyama käsitleb, on eluea pikenedes tulenevad sotsiaalsed ja poliitilised tagajärjed. Ja neljas ähvardus on geneetiline manipuleerimine, mis jääb praegu küll kaugeks võimaluseks, sest DNA funktsioneerimise näiline lihtsus on osutunud illusoorseks. Aga kui osutub võimalikuks geneetiline sekkumine ehk privaat-eugeenika abil meie järglaste geenide kujundamine, siis võib tulevaste

põlvede edu või nurjumine hakata sõltuma sellest, milline ligipääs on nende vanematel olnud geenitehnoloogiale, ehk siis sellest, kui jõukad nad on olnud. Ja see hakkab õonestama inimestevahelise võrdsuse ideaali. Geneetiliselt hästi varustatud ehk andekad inimesed ei hakka oma võimeid mõistma geneetilise loterii õnnelike tagajärgedena ning see võib kõigutada nende osavõtlikkust vähemandekate vastu. Meie ühise inimlikkuse argument kaotab mõtte. Muuseas, tuntud rakenduseetik Peter Singer on välja pakkunud, et tulevikus peaksid looduse asemel hoopis valitsused võtma enda peale eugeenilise loterii korraldamise, nii et ka vaestel avaneks võimalus kujundada oma järglaste tervist, välimust ja iseloomu.

Üks Ameerika põhiseaduse loojatest Thomas Jefferson kirjutas rohkem kui kahe sajandi eest: "Teaduse valguse üldine levik on toonud nähtavale ilmselge tõe, et inimkonna põhiosa ei ole sündinud, sadul seljas, ega õnnelik vähemus saabaste ja kannustega, et Jumalale meelepäraselt täie õigusega nende seljas ratsutada." Fukuyama lõpetab oma raamatu küsimusega: "Mis juhtub poliitiliste õigustega siis, kui me suudame aretada mõnedele inimestele sadula selga ja teistele kannused jalga?"

Biotehnoloogiaga seotud teadlased ja tehnokraadid ning nende toodete võimalikud tarbijad reageerivad mainitud ähvardustele enamasti kas fatalistlikult ("teha pole midagi, teaduslikku progressi ei saa ega tohi peatada") või rõõmustades selle üle, et viimaks ometi avaneb inimesel võimalus heita endalt looduse kütked. Väidetakse, et tehnika areng on vältimatu, või kinnitatakse, et inimene kui mõistus-

olend ongi määratud ületama looduse poolt etteantud piiranguid. Inimloomus seisnebki võimes oma loomulikkust ületada.

Vastukaaluks tehnoloogilisele determinismile väidab Fukuyama, et tegelikkuses on mõningaid tehnoloogiaid (nt tuuma- ja biorelvi) üsnagi edukalt piiratud. Samas tunnistab ta, et kui mõnel farmaatsiafirmal peaks homme õnnestuma leiutada niisugune sooma-tablett nagu Aldous Huxley "Heas uues maailmas", mis teeb inimese õnnelikuks, kuid säilitab ta sotsiaalsed sidemed, siis pole kaugeltki selge, kas keegi suudaks avalikkust veenda, miks seda tabletti pruukima ei peaks.

Fukuyama soovib, et biotehnoloogia rakendustele kehtestataks piirid, mis põhineksid inimelu pühaduse tajul. Samas on kahtlane, kas sel ideel on tänapäeva maailmas piisavat veenmisjõudu. Regulaatiivsed institutsioonid vajavad üldrahvaliku heakskiitu. Turgudele orienteeritud tarbimismaailm ei paku lootust, et inimesed ohverdaksid oma vahetu heaolu mingi rafineeritud inimsusekontseptsiooni nimel.

Oma varasemates raamatutes mõõnis Fukuyama küll ühelt poolt, et liberaalse demokraatia võit ähvardab muuta inimelu tühjaks ja lamedaks, sest kaovad üllad avalikud üritused. Teisalt on ta aga rõhutanud just nimelt seda, et liberaalne demokraatia vastab kõige paremini inimloomusele, sest rahuldab kõige paremini tema materiaalseid soove ja silmapaistmisiha ehk tunnustusvajadust. Nüüd on Fukuyama sunnitud vähemalt kaudselt tunnistama, et ajalugu ei lõpe enne, kui lõpeb teadus, sest ühiskonnakord ei hakka inimloomusega kokku sobima senikaua, kui teaduse või-

muses on inimloomust muuta. Kui teadus suudab tekitada tehnoloogiaid, mis võivad poliitikat ja ühiskonda fundamentaalselt ümber kujundada, siis ei saa ka ajalugu otsa. Pigem võime oodata uue faasi algust.

Fukuyama üleskutse töötada välja uued seadused ja reeglid biotehnoloogia ohjamiseks ja reguleerimiseks tähendab tegelikult ju seda, et ajaloo lõpp (ühiskonnakorra vastavus inimloomusele) ei saabu mingi loomuliku seaduspärasusena, vaid tuleb hoopis seadusandlikult kehtestada.

Jürgen Habermasi raamatust "Inimloomuse tulevik" võtab suurema osa enda alla 2001. aasta juunis Marburgis peetud loengutsükkel "Teel liberaalse eugeenika poole?". Habermas käsitleb geneetilise sekkumise teemat kõigepealt üksikkodaniku tasandil, kus küsimuse all on esiteks seksuja hoiaku moraalsus ning teiseks sekkumise mõju sellele, kelle geenidesse sekkutakse. Üldisem küsimus on aga see, millist mõju avaldab geneetiline sekkumine liberaalsele ühiskonnale.

Oma eelistuste pealesurumine potentsiaalsele isikule tähendab inimese kohtlemist objektina, valmistatava asjana, mitte aga subjektina ja autonoomse indiviidina. See tähendab domineeriva hoiaku võtmist, mis käsitleb teist isikut vahendina. Moraalse kogukonna liikmete omavahe- lised suhted põhinevad vastastikususel ja võrdsusel, kuid teise geneetilise identiteedi muundamine rikub võrdsusprintsipi ega saa olla vastastikune.

Mis puutub aga isikusse, kelle geenidesse on sekkutud, siis tema enesepilt ja olemisviis muutuvad. Inimene, kes saab teadlikuks enese kunstlikust programmeeritusest, ei tunne end ehtsa ja vabana.

Habermas rõhutab, kui tähtis on "loodusliku saatuse olemasolu, mis ulatub tagasi aega enne meie sotsialiseerumist". See on vajalik meie eneseidentiteedi jaoks, selleks, et me saaksime olla meie ise. Looduslik juhus võib olla minu tegevusulatuse kitsendaja, minu genoomi programmeerija aga kujuneks juba minu tegude kodetermineerijaks, kaasmäärajaks. Ja sellega kaob mul tunne, et kuulun kogukonda, milles võib oodata vastastikust austust.

Geneetilise pärandi muutmine kahjustab mu seisundit moraalse olendina. Moraalsed olendid suudavad seada oma kavatsusi vastavalt oma eluplaanile ning neil on vabadus valida omaenda elu. Nad võivad ka vaidlustada oma vanemate ootusi, mis jõuavad nendeni sotsialiseerumise kaudu. Geneetiline muundamine aga kodeerib vanemate või ühiskonna ootused nii, et neid enam revideerida ei saa. Seega kahjustab geneetiline muundamine mu autonoomiat ja seisundit moraalse tegutsejana.

Habermas väidab kokkuvõtteks, et geneetilise sekkumise normaalseks muutumine tähendaks moraali – nii nagu seda praegu mõistetakse – lagunemist. Meie arusaam moraalist eeldab enese käsitamist vaba ja autonoomse olendina ning nõuab, et me eeldaksime ka teistelt inimestelt samasugust enesemõistmist. Geneetiline sekkumine tulevasesse põlvkondadesse, et selekteerida soovitavaid kalduvusi, eeldab aga teatud elujooniste eelistamist. See seab ohtu tulevase inimese enesepildi ning paneb meid toimima tema suhtes nii, nagu moraalne olend teist endasugust kohelda ei tohiks. Kaalul on meie liigi

eetiline enesemõistmine, küsimus, kas me saame end enam pidada moraalsest otsustajateks ja tegustajateks.

Käesolevas *Vikerkaares* avaldatud loengus vihjab Habermas võrdsusidee religiooslele algupärale. Ühest küljest on inimeste võrdsus moodsas poliitikas väga enesestmõistetav idee, kuid teisalt tundub see ju täiesti intuitsioonivastane: me kogeme oma elus kogu aeg, et inimesed on oma rikkuse, võimete, ilu ja vooruste poolest ebavõrdsed. Kuid võrdsuse idee on kesksel kohal ennekõike inimeste moraalne ja juriidiline võrdsus. Moraalselt võrdsed on inimesed alles mingi ülema jõu ees. Algselt oli selleks kristluse Jumal, kuid varasel uusajal tekkis selle kõrvale ka suveräänne riik. Traditsioonilistes poliitilikes ühiskondades olid ühiskonnaelu põhiüksusteks perekonnad, riigi valitseminegi käis suurperekondade ja nende peade valitsemise kaudu. Kristlus oma õpetusega kõikide hingede võrdsusest Jumala ees lõi eeldused moodsale riigile, mille alamad on kõik võrdsed seaduse ees ning seega ka indiviidid.⁴

Positiivne eugeenika ehk tõuparandus, mis ei piirdu üksnes järgalt determineeritud pärilike patoloogiate kõrvaldamisega, vaid püüab järglastesse istutada n-ö positiivseid tunnuseid, õhnestab inimese liigiühtsust. Seega võivad tekkida uued inimgrupid, mis kaugenevad teineteisest ka bioloogiliselt. Habermas eeldab, et inimese liigiühtsuse kadumine viib paratamatult inimkonna kui moraalse kogukonna lagu-

nemisele. Samas on mõned loomaõiguste eestkõnelejad (nt juba mainitud Peter Singer) arvanud, et inimene peab oma moraalselt kogukonda niikuinii laiendama ka muude loomade kaasaarvamisega. Inimese liigiühtsuse kadu toob tõenäoliselt kaasa sellise maailma, mida kirjeldatakse mitmes ulmeteoses, näiteks Tolkieni "Sõrmuste isandas". See on maailm, kus mõistusolendite skaala ulatub täiuselähedastest haldjatest kuni kõige koledamate kollideni.

Linnar Priimägi on essees "Kellel on, sellele antakse ..." seostanud inimeste võrdsuse ja liigiühtsuse humanismiga: "...järgkindlatel evolutsionistidel [oleks] (...) põhjust tunda muret *inimese liigiühtsuse* pärast. (...) Elada ning areneda tähendab seega polariseeruda. (...) Seda kummalisem peaks tunduma tõsiasi, et kõik, mida me oleme tavatsenud nimetada *humanismiks*, on just olnud suunatud ühiskonna materiaalse ja teabelise *polariseerumise vastu*."⁵

1999. aastal arendas seda seost pikemalt "postmodernistlik" saksa filosoof Peter Sloterdijk skandaalses loengus "Reeglid inimpargi tarvis". Loengu kajastamine meedias põhjustas ägeda debati saksa intellektuaalide seas, kes tajusid selles Saksamaa minevikudeemonite elluärkamist. Eriti ärritas avalikkust mõistete "seleksioon" ja "aretamine" tarvitus, mis paljude jaoks seostusid natsliku retoorikaga.

Sloterdijki kõne algab humanismiaate

⁴ Vt selle kohta pikemalt: L. S i e d e n t o p, *Democracy in Europe*. London, 2000, lk 82–92, 159–164.

⁵ *Vikerkaar* 1987, nr 7, lk 86.

analüüsist. Uusaegse humanismi mudeliks on “kirjanduslik ühendus” või “sekt”, mille liikmed on otsustanud olla kirjaoskajad. Raamatud ja ajakirjad on paksud kirjad sõpradele. Uusaja rahvusedki kujutavad endast mõjuvõimsat fiktsiooni lugejaskonnast, kes samu tekste lugedes on kujunenud üksmeelsete sõprade kogukonnaks. Rahvus on ühise lugemisvaraga publik ja kirjasõprade võrgustik. Humanism on sõprusel rajanev telekommunikatsioon kirjameediu mi vahendusel, mille eesmärgiks on inimloomuse kodustamine.

Kuid Sloterdijk väidab, et kirjasõna ei ole inimese humaniseerimise vahendina ennast õigustanud, kui pidada humaniseerimise all silmas inimese taltsutamist, kodustamist, harimist, aretamist, tema elajalike kalduvuste ärakaotamist või vaoshooidmist. Massikultuuri tekkides, pärast raadio (1918), televisiooni (1945) ning interneti leiutamist, rajaneb inimeste ühiskondlik kooseksisteerimine teistsugustel alustel, mis on poststepistolaarsed, postliteraalsed – ühesõnaga posthumanistlikud. Tänapäeva ühiskondades ei toimu poliitiline ja kultuuriline süntees enam kirjutamise, kirjanduse ja humanismi vahendusel. Kirjakultuurist on saanud subkultuur. Antiikajast peale on tajutud sügavat konflikti kirjasõna ja tsirkuse, humanismi ja meelelahutusäri vahel. Ka tänapäeva kultuuris heitlevad omavahel taltsutamise- ja loomastumistung ning neile vastavad meediumid.

Tugevasti lihtsustatult võib öelda, et Sloterdijki meelet kuulub tulevik niisugusele kirjutamisele, mille materjaliks ei ole enam tint ja paber, vaid inimese DNA. Tulevased heitlused hakkavad toi-

muma selle ümber, kas aretada “suurt” või “väikest” inimest, kas Nietzsche “üliinimest” või “viimast inimest”. Sloterdijk vihjab ka ähmaselt Platoni riigiteooriale seoses vajadusega tarkade eliidi järele, kes kujundaks tulevasele “inimpargile” reeglid.

Hilisemas loengus “Operaabel [või opereeritav] inimene” täpsustab Sloterdijk mõnevõrra oma nägemust uuest vaprast metafüüsikajärgsest maailmast, milles informatsioonivõrgustik ja genoomi kaardid seovad inimese kokku tema tööriistadega, mis muudavad looduse üheks hõlmavaks operatiivsüsteemiks. Selles “ko-intelligentes” süsteemis kaob inimsubjekti ja objektiivse vaimu (materiaalse kultuuri) vastandus, nagu ka kultuuri ja looduse eristus. Loodusnähtusi käsitletakse juba praegu “informatsiooni” ja “süsteemi” terminites, mis sisaldavad teatavaid intentsionaalsuse elemente, kujutlust mälust, soovidest ja arvamustest. Mateeriat ei mõisteta enam inimese toorainena, mille vastupanu tuleb vägisi murda, selle asemel õpitakse materjalide omadusi ära kasutama ning töötatakse välja “intelligentseid” materjale. Senine domineerimisele suunatud “allotehnika” asendub enesekohase “homoõhtekniga”. Inimene ise on olemas üksnes sellepärast, et tehnika (kivikirvestest kosmoserakettideni) tõstis ta välja eelinimlikust seisundist. Tehnika ongi see, mis inimese päristiselt esile toob. Seega polevat midagi imelikku selles, kui inimesed avavad end ka edasisele eneseloomisele ja -manipuleerimisele.

Hirmujutud inimese domineerimisest looduse üle või tehnika domineerimisest inimese olevat takerdunud subjekti ja objekti, isanda ja orja, töölise ja materjali

iganenud dihhotoomiasse. Isand ja ori lahustuvad intelligentse tehnoloogias, mille toimimist ei saa enam mõista domineerimisena. Pole mõtet kõnelda orjust, vaid hoopis enesemanipuleerimisest, valitsemise asemele astub enesevalitsemine. Inimesest, tema tööriistadest ja loodusest moodustub süsteem, mida informatsiooni tagasiside põhjal koordineerib tehisintellekt, ja sellest kasusaajate enesäilitustung peaks piirama antropotehnika enesehävituslikke kalduvusi.

“Tehnoloogiavastane hüsteeria, mis hoiab oma haardes suurt osa läänemaailmast, on metafüüsika laguprodukt, sest see klammerdub oleva väärade jaotuste külge, et mässata protsesside vastu, milles need jaotused ületatakse. See on reaktiooniline sõna tõelises mõttes, sest väljendab ületatud kahevalentsuse kadedusvimmata talle mõistetamatu mitmevalentsuse vastu. See kehtib eelkõige võimukriitika harjumuste suhtes, mida alateadlikult motiveerib ikka veel metafüüsika. Metafüüsilises skeemis peegeldub subjekti ja objekti jaotus isanda ja orja, aga ka töölise ja materjali erinevusena. See võimaldab võimukriitikat artikuleerida allasurutud objekti-orja-materjali vastupanuna subjekti-isanda-töölise poolele. Kuid mõisted nagu informatsioon ja süsteem muudavad selle vastanduse mõttetuks. Tehnoloogiavastane hüsteeria väljendub seega isanda otsinguna, kellele vastu seista. Pole välistatud, et isanda mõiste on lagunemas ja esineb eelkõige iga hinna eest mässava orja

postulaadina – historiseeritud vasakpoolsusena või museaalse humanismina.”

Siinsamas ajakirjanumbris ilmuv Slavoj Žižeki essee arutleb mõnevõrra sarnases võtmes selle üle, kuidas biotehnoloogia pakutavad võimalused sunnivad meile peale vajaduse revideerida oma käibearusaamu inimsubjekti ja tema tööriistade, tehnoloogiliste proteeside vahekorra. See aga ei tühista Fukuyama ja Habermasi kartust, et niisuguse revisjoni käigus võivad kaotsi minna meile kõige armsamad humanistlikud aated, käsitused moraalist, võrdsusest, inimõigustest, inimtahtest ja selle vabadusest.

Praeguses ühiskonnas on inimlikku teadmishimu, äri ja konkurentsi raske pidurdada moraalse argumentidega, mis viitavad niisuguste hämaratele kategooriatele nagu inimelu pühadus või vastutus tulevaste põlvete ees jne. On kahtlane, et inimesed loobuksid vabatahtlikult eugeenika vahendeid kasutamast, kui ülejäänud inimesed seda teevad. Pealegi tundub, et inimlikku teadmistungi kannustab varjatult ikka veel üks vana maksimum: *verum factum* ehk tõde on see, mis on valmistatud. Me teame kindlalt ainult seda, mille me oleme ise loonud. Me suudame päriselt mõista elu alles siis, kui oleme õppinud ise elu tekitama. Intellekti mõistame me tõeliselt alles siis, kui loome tehisintellekti. Ja inimene saab lõplikult mõistetavaks, kui luuakse kunstinimene. Ning siis võib selguda, et inimene on midagi hoopis väiksemat, kui filosoofid olid kokku kujutlenud.

VAATENURK

JAANUS ADAMSON

Memento mori!

MARJU TORP-KÕIVUPUU. SURMAKULTUURI MUUTUMINE AJAS: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel. Monograafia. Tallinna Pedagoogikakool, Tallinn, 2003. (Tallinna Pedagoogikakooli Toimetised; A22 Humaniora). 154 lk.

Alustaksin ühe “karlmartinsinijärveliku” uiuga, et rääkida, kuhu see mind välja viis.

Kas keegi mäletab, et Emil Tode “Raadios” on palju kirjeldusi söömisest, toidu valmistamisest, turul käimisest, toiduainete ostmisest jms?¹

Mind hakkasid need motiivid pärast “Radio” lugemist kummitama, eriti siis, kui romaanile niisama, justkui möödaminnes mõtlema jäin (oluline on siin just see möödaminnes-mõtlemine, niisama-mõtlemine, pingutamata-mõtlemine). Ei leidnud nagu õiget või rahuldavat seletust, miks just toitumisega (söögiga) seotud kohad teistest enam esile tõusid ja meelde tikkusid. Mis salapärased seosed, assotsiatsioonid selle tingisid? Kas toidumotiive oligi seal üldse nii tähelepanuväärselt ja seletamatult palju või ainult tundus mulle

nii? Ja kui, siis miks? Igal juhul tundus, et “truth is out there”. Ja siis ei mõelnud ma sellest enam niisama, möödaminnes, vaid kinnismõtteliselt ja – nagu sellistel puhkedel ikka – suutsin tekitada endale koguni teatava “probleemi” ja frustratsiooni. Olin nimelt jõudnud veendumusele, et toitumisega seotud motiividel on romaani (teadvustamata, n-ö pinnaaluses) struktuuris oma kindel funktsioon ja tähendus, millele ma lugejana küll (teadvustamatult) reageerin ja pihta saan, kuid mida ma tõlgendajana täpsemalt määratleda ei oska; lühidalt, et ma käin nagu kass ümber mõistatuslikult palava pudru.

Hetkel pole põhjust aru anda kõigest (enda jaoks) seletavatest spekulatsioonidest, milleni ma probleemi kallal juureldes jõudsin, probleem on selleks – loomulikult! – liialt hämar ja kompleksiosne. Ei tahaks ka süvendada muljet endast kui paranoilisest tõlgendajast, obsessiivsest ülemõtlejast vms. Tahaksin vaid osutada, kuidas ühe teksti mõistmisel võib kasu olla teisest, esmapilgul temaga haakumatust tekstist, st kuidas Marju Torp-Kõivupuu monograafia “Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel” aitas mul mõneti “Raadiot” tõlgendada.

Asi, mida Torp-Kõivupuu lugemine mul

¹ Toon vaid ühe “kurjakuulutava” näite: “Vahel ta pakkus mullegi martsipanijänest, lastes mul kõigepealt “pea otsast ära hammustada”, siis pistis ise kere pintslisse. See tundus mulle vastik.” Vt E. T o d e, Raadio. Tallinn, 2002, lk 66.

teadvustada aitas, on põhimõtteliselt lihtne: see on *memento mori*, surma ja tema teisendite (kaotused, ilmaolekud) pidev meenutamine ning kõige muu suhestamine sellega. Nii muutuvad paljud asjad “Raadios” mõistetavamaks. Mis näiteks võiks olla nende toitumise motiivide varjatud sisu (kas ainult mina tajun seal teatavat sundmõttelist rituaalsust)? Ühelt poolt pakuvad nad võimaluse *tõrjuda, lükata edasi surma*, st lükata edasi rääkimist (Liz Franzi kardetud ja oodatud) surmast, lükata edasi mõtlemist surmale jms; kuid teisalt nad *juba osutavad surmale*, funktsioneerides varjatult “mälestussõmingu”, peiede tähenduses (Liz Franz ongi juba surnud). Niisiis, kuigi nii minajutustaja kui meie lugejatena saame Liz Franzi surmast teada alles romaani lõpus (siis toimuvad tõesti ka “päris” peied), on rituaalselt mõjuvad toitumiste kirjeldused märgiks minajutustaja surmatajust, tema surmaihast, surmahirmust; lühidalt, nad on märgiks surma pidevast “kohalolust” tekstis.²

Surma ja toitumise “arhailist” – ja see on peaaegu sama, mis “psühhoanalüütilist”³ – suhet valgustab ka Torp-Kõivupuu oma monograafias (eriti peatükis “Rituaalsed toidukorrad ajaloolise Võrumaa matusekombestikus”): mitmekordset toidupakkumist kirjeldatakse seal siideriituse lahutamatu osana, mis “seob üheks tervikuks kõik matuste juurde kuuluvad rituaalid”; vastav komme juurdub väidetavalt

eelkristlikes uskumustes ning “on seotud surnule (surnu hingele) ohverdamisega”, surnu lepitamisega, tõrjemaagiaga jms (lk 66, 81). Teistlaadi näiteks surma ja toitumise “arhailisest” suhtest on iidne linnupette võtmise komme (peatükis “Kagu-Eesti matusekombestiku kujunemisest ja ajalooost”): usuti, et kevadel “surnuteriigist” naasvad rändlinnud toovad kaasa “surnute hädaohtliku mõju”; kui saabuvad rändlinnud (ehk hingelinnud) inimesest üle lendasid, tuli end “toiduga, näiteks leivapalaga tugevdada, mille eesmärgiks on neutraliseerida linnult inimesele vahendatav halb mõju” (lk 28). Usundilooliselt tähendab linnupette võtmine niisiis enese tugevdamist, kosutamist surmaga kohtumisel; toitumise funktsiooniks on sel juhul tõrjemaagia... Olen ka ise sageli linnupetet võtnud, kuid mitte kunagi vastavas (arhailises, todelikus) tähenduses: arvasin naiivselt, et linnupete tähendab mingit pisikest pala (n-õ linnu nokatäit), et linnupette võtmine on esimese nälja kiire ja hädapärane kustutamine (täidab linnu kõhu, kuid mitte inimese oma) jne.

Need olid ainult paar näidet, kuidas iidsed kombes (ütlesed, rituaalid jms) võivad küll kasutusel olla, kuid nende algne usundiline sisu on muutunud või sootuks kadunud. Sellistel juhtudel avaldubki anonüümne “suur Teine” ühiskondlik-sümboolse mõõtmena, mis määrab ja koordineerib meie tegevusi ja ütlushi: me teeme (ütleme) midagi, sest *nii lihtsalt*

² Märgakem ka surma “kohalolekut” autori nimes: juba Tode nimi toimib *memento mori*’na.

³ Arhailistes rituaalides (toiduohvrite toomises väljaspool surnukeha elavale hingele jm) peegeldub samasugune usk surematusse nagu freudilikus mitteteadvuses (unenägudes, sundneuroosides jms), õigemini siis – ühes peegeldub teine.

tehakse (öeldakse), nii lihtsalt on juba enne meid tehtud (öeldud), teadmata tegelikult, miks, sageli isegi küsimata, miks.

Torp-Kõivupuu tööks koos teiste etnograafide, folkloristide ja usundiloolastega ongi nende algsete (arhailiste) tähenduste uurimine ja talletamine, sest mida aeg edasi, seda suuremaks probleemiks on "autentsete", rahvalike teadajate vähenemine ("nad teevad seda, kuid nad (enam) ei tea, miks nad seda teevad"). See, mis subjekti sotsiaalset olemust paradoksaalsemalt avab, on aga mainitud probleemi ümberpööratud variant: "nad teevad küll, mida nad teevad, kuid nad teevad seda siiski". Sel juhul pole asi selles, et me (enam) ei tea toidu rituaalset tähendust (lepitusohver surnule) või kirstupanuste funktsiooni (reisil teise ilma vajab hing talle harjumuspäraseid esemeid: prille, lauluraamatut, viinapudelit vms); asi on pigem selles, et "valgustatud" subjektidena teame – või "ebateadlike" subjektidena aimame – seda küll, kuid võtame seda kui "vanade naiste" uskumust⁴ ja pargime peielauas oma kõhud lihtsalt täis, st nõustume rituaalis "formaalselt" osalema. Sellist "eeldatavale uskujasubjektile" tuginevat käitumist esineb muidugi sotsiaalse välja teisteski sektorites. Toon vaid ühe selgitava paralleeli: kas ei

komistanud üks jõuluaegne sotsiaalreklaam ("Võidab see, kel on surses kõige rohkem asju") just nimelt ühiskonna tegelikule "valgustatusele"? Milline efekt võiks olla reklaami iroonilisel sõnumil, kui isegi ühiskonna "ebateadlikud" liikmed (reklaami oletatav sihtgrupp?) on tänapäeval piisavalt küünilised ja läbinägevad: "Ma tean küll, et jõulud on turunduslik trikk, kuid... midagi erilist (meeldivat, paremat) tahaksin ma oma lastele ikkagi võimaldada ja miks mitte teha seda just jõuluajal, kui nad jõuluvanasse usuvad?" Lühidalt, nad teevad väga hästi, mida nad teevad (osalevad "eheda" sisu kaotanud kaubanduslikus rituaalis), kuid nad teevad seda siiski...⁵

Heaks näiteks "tühjaks" muutunud iidsest rituaalst on ka ristide lõikamine puusse teel matmispaigale (ühe informatori sõnul: "Olevat vana komme, kuid mõned pidavat seda nüüdki, teadmata ise selle tähendust", lk 98). Selle "kosmopoliitse" – arvatavasti kogu maailmas levinud – kombe algupära "tuleb otsida eelkristlikust animistlikust perioodist": usuti, et surnud esivanemate hinged elavad edasi puudes (või teistes looduslikes objektides: allikates, kivides jne); puid, kuhu surnute hinged olid siirdunud, peeti pühaks, neid

⁴ Siin kehtib "eeldatava uskujasubjekti" fenomen, vt sellest: S. Žižek, *Plague of Fantasies*. London, 1999, lk 106–108.

⁵ Mis jõulude "ehedasse" sisse puutub, siis kas polnud pööripäevade (jõulude jne) rituaalse tähistamise rahvalikuks või paganlikuks sisuks just nimelt "ületarbimine", mõttetu kulutamine, avalikud orgiad ja õgardlus. Jutt n-ö vaiksetest ja tagasihoidlikest jõuludest (*à la*: "jõule peetakse vaikselt oma pere ringis") oli kasulik kristlikule ja nuripidisel viisil ka kommunistlikule kasvatusle (ideoloogiale). Ja teiseks: kõige iidsemas ("ehedamas") tähenduses võitis just nimelt see, kel oli "surses kõige rohkem asju": "Kõige leiuromkemad 3.–4. sajandi tarandkalmed loovad ettekujutuse omavahel jõukuselt võistlevatest suguvõsadest, kes püüdsid oma varakust kogu maailmale tõestada ja üle jõu elades (või õigemini surses) uhkeldasid" (lk 32).

ei tohtinud raiuda ega põletada. Surnute-kultuse muutudes olevat tekkinud ka “kujutelm väljaspool surnukeha elavast hingest, kes mõningatel juhtudel võis olla pahatahtlik (eriliselt surnud inimese hing, nõia hing), ajapikku hakati kartma halba kõigilt surnutelt” (lk 92). Surnud inimeste hingi püüti lepitada mälestusohvritega (puude alla pandi ohvritoitu), nende teed matusepaigalt koju üritati tõkestada tõrjemaagiliste toimingutega (puude külge riputati värvilisi lõngu ja paelu).

Torp-Kõivupuu raamatust saame teada, et ka ristimärki kui “tühja” sümbolit⁶ hakati ristiusu levides kasutama just nimelt tõrjemaagia funktsioonis; usuti, et kodukäijad (kurjad hinged, surm) ei pääse puusse lõigatud ristist mööda (ühe informaatori sõnul: “siis ei ole surm mitte saanud koduskäimise korral mitte enam kaugemale tulla, kui ainult nende kaskedeni, mille ristid päale lõigati”, lk 94). Usun, et pisut juureldes suudaks ka n-ö juurtetu “moodne” inimene ristipuude funktsiooni ära aimata, isegi kui ta ülikoolis etnograafiat vms õppinud pole – eks ole ta ju küllalt näinud õudusfilme, kus hauast või kirstust tõusvaid vampiire (“elavaid surnuid”) ristimärgi abil tõrjutakse.

Eeltoodud näited (need pole muidugi ainsad Torp-Kõivupuu monograafias) suruvad meid vältimatult ühe järelduse suunas: see, mis surma puhul inimesi ärevaks ajas, polnud *mitte ainult* (või *isegi mitte niivõrd*) *surm, vaid ka* (või *pigem*) *surema-*

tus, st mitte “kadunukese” äraolek, vaid tema võimalik naasmine, õudne taasilmumine hämarast teispoolsest. Siirderiitused (surnu võõrutamine elavate kogukonnast ja siirdamine surnute kogukonda) olid mõeldud selleks, et surnu ei saaks (või ei tahaks) kurjade kavatsustega naasta, – neis peegelduks justkui tõesti meie “uskumatu Toomana” käituv mitteteadvus (Sigmund Freud on öelnud, et mitteteadvus ei usu surma). Elu ja surma piir ei ole kindel, selle tagamine on nõudnud kindlaid – mõnedes kultuurides koguni “vägivaldseid” – toiminguid: surnuid on põletatud, neid on maetud kinniseotult või purustatud liikmetega, haudadele on kuhjatud kivi-hunnikuid jms, st surnute naasmist on püütud ka “füüsiliselt” – mitte ainult sümboolselt, riste vedades – võimatuks muuta.

Muidugi pole surnute naasmine tänapäevalgi avalikust kultuurist – rääkimata meie personaalsetest ja varjatud ulmadest – kuhugi kadunud: surnud pöörduvad tagasi massikultuuris, näiteks projitseerudes kinolinale (filmid vampiiridest, *zombie*’dest) jne. Slavoj Žižek on nimetanud surnute naasmist koguni massikultuuri fundamentaalseks teemaks, kuid – siinkohal tahaks küsida: kas ainult massikultuuri?

Eespool tuli jutuks, kuidas Torp-Kõivupuu lugemine ja ühtlasi surmale mõtlemine aitas mul mõelda ka kirjanduse üle. Kuid asi ei piirdunud Emil Tode romaaniga: juba pikemat aega olin “teadvusta-

⁶ Ristimärgi “tühjuse” all mõtlen ma tema universaalsust ja maksimaalset sümboolset või emotsionaalset täidetust. Näiteks Sven Kivisildnik on risti otsa ees kandnud ja Ervin Õunapuu on risti rünnanud, st risti kui ammendamatu maagilist märki ja “leivanumbrit” jätkub kõigeks ja kõigile.

matult” otsinud vastust küsimusele, mis ühendab kolme uuemat suurromaanii eesti kirjanduses, Ene Mihkelsoni “Ahasveeruse und” (2001), Berk Vaheri “Lugulaulu” (2002) ja Nikolai Baturini “Kentauri” (2003). Seda, et ma neis kõigis kolmes midagi siduvat olin tajunud ja et see just surmaga seotud on, taipasin alles tänu Torp-Kõivupuu lugemisel vallandunud *memento mori*’le. Kõigi nende romaanide käivitajaks on ju tegelikult surm: surnute naasmine või “elustumine” (õudusunenägudes, soovkujutelmades); nii elavate kui surnute lepitamine surmaga; surma kui võimalikkuse piiri ületamine jms – seeläbi ongi tegelikult mõistetav ja põhjendatav nii Mihkelsoni “psühhopatoloogilisus” kui Vaheri ja Baturini “maagiline realism”.

Loomulikult ei välista selline üldistus nii mitmekihiliste ja “avarate” teoste puhul erinevate kriitikute kappamist nende isiklikel “kepphobustel” (ühe kummastavama näitena: Andreas Walden on rääkinud Baturinil avalduvast “boreaalsest elutundest”). Kuid igal juhul tundub just surm olevat põhjuseks, miks mainitud romaanides – siia ritta kuulub muidugi ka Tode “Raadio” – on tajuda *mingit talumatut mahtu või liiasust, nii tekstuaalset kui “tekstitagust” üliküllust*. See tuleb sellest, et need tekstid püüavad (igaüks omal kombel) olla *suuremad kui surm*. Ja pole vist juhus seegi, et teisteski uuema proosakirjanduse mõjuvamatel teostel on sageli – kuigi mitte nii “massiivselt” – pistmist just teksti liiasuse ja surmaga (Raudamil vanaisa surm, Ehlvestil neitsi surm, Jan

Kausil isa surm jne).

Torp-Kõivupuu juhatab oma monograafia sisse isikliku pihtimusega: “Minult on väga sageli küsitud, miks ma tegelen nii sünge teemaga, nagu seda on surm ja matused. Võimalik, et selle küsimuse põhjuseks on inimeste üha suurem võõrandumine vanadusest kui erilisest staatusest, inimeksistentsi põhimõistetest surm, suretamine, surelikkus ja suremine” (lk 7).

Kas inimeste võõrandumine surmast kui “inimeksistentsi põhimõistetest” pole mitte fundamentaalselt seotud *võõrandumisega ületüldse*, inimeste võõrandumisega iseendist ja üksteisest (perekonnast, ühiskonnast), nende muutumisega n-ö “elementaarosakesteks”? Milline oli eelmisel sajandil üks loetumaid raamatuid võõrandumisest? – Albert Camus “Võõras”. Ja millega see algas? – Antud kontekstis üsna tähendusrikaste sõnadega: “Täna suri mu ema. Võib-olla ka eile, ma ei tea. Sain vanadekodust telegrammi: “Ema surnud. Matus homme. Avaldame sügavat kaastunnet.” See ei ütle veel midagi. Võib-olla juhtus see eile.”⁷ Minajutustaja “tundetü” suhtumine ema surma (nagu see romaanil kuulsates algusridadeski kajastub) saab hiljem põhiliseks “moraalseks” argumentiks tema surmamõistmisel ühe araablase tapmise eest: prokurörile võrdsustub tema “tundetü” *lahtiütlemisega inimühiskonnast*.

Teisalt kirjutab Torp-Kõivupuu sellestki, et “surm on sidunud ja seob kogukonna ühtseks tervikuks”: “matustele koguneb laiem sugulaskond, sõbrad ja tuttavad.

⁷ A. C a m u s, Võõras. Tlk. H. Rajandi. Rmt-s: A. C a m u s, Sisyphose müüt. Tallinn, 1989, lk 79.

Surma on kätketud tugevad hõimusedemed – inimesed tunnevad end kuuluvat lahu-tamatusse sugulasringi, kuhu on arvatud nii elavad kui siitilmast eri aegadel lahku-nud omaksed” (lk 74, 84).

Selline surma paradoks siis: surm küll lahutab inimesi (erinevalt siduvast Erorest), kuid teisalt ta siiski veel – hoo-limata subjektide “atomiseerumisest”, rituaalide tühjenemist jms – ka ühendab neid. Kirjandusliku teema juurde naastes võiks siinkohal vist lisada: surm ühendab ka *head* kirjandust.

ENE-REET SOOVIK **Huvitav Oras**

ANTS ORAS. LUULEKOOL I. Apoloogia. Koost. Hando Runnel ja Jaak Rähesoo. Ilmamaa, Tartu, 2003. (Eesti mõttelugu; 51). 518 lk. Hind 110 kr.

Kui peaks hästi lühidalt iseloomustama “Eesti mõtteloo” sarjas ilmunud Ants Orase esseekogu “Luulekool I. Apoloogia”, võiks öelda, et seda on huvitav luge-da. See nõuab mõistagi lähemat selgita-mist ja põhjendamist. Mille poolest huvi-tav? Ja eelkõige: kellele huvitav? Kas näi-teks nendelegi, kelle senise lugemisvara hulka on kuulunud Vaba Eesti kirjastuselt 1961. aastal Stockholmis ilmunud essee-valik “Laiemasse ringi”? On ju tolle raamatu esimesest, üldtemaatilisest alajaotu-sest “Perspektiive ja probleeme” Ilmamaa uude raamatusse jõudnud kõik tekstid peale ühe – välja on jäänud üksnes Erni

Hiirega suhteliselt isiklikul tasandil pole-miseeriv “Sihiteadlikkuse” loogikast”. Ent isegi juhul, kui varemgi kõvade kaante vahel kättesaadavate esseedega pole soovi uuesti tutvuda, pakub pooletuhandelehe-küljeline köide enamjaolt siiski seni kokku kogumata materjali, mis on ilmunud pea-miselt 1930. aastatel.

Neil aastatel oli Oras Tartu ülikooli inglise filoloogia õppejõud, kümnendi keskpaigast alates professor. Nüüdisüli-kooli perspektiivist on mõneti huvitav tähele panna näiteks seda, kuidas ta kir-jatöid näib olevat ajendanud sügav sisemi-ne veendumus vajaduses kehtestada ja kaitsta oma esteetilisi tõekspidamisi Eesti alles kujuneval kirjandusmaastikul. Ilmsel-gelt pole motivatsiooniks olnud loosung *publish or perish* ega CV publikatsiooni-nimestiku pikendamine, vaid sund suunata haritlasena avaliku elu ja kultuuri arengut. Oras osaleb päevakajalistes kohalikes debattides, milles kesksel kohal on vaidlus nn eluläheduse ja estetismi üle. Ning tema sekkumised pole mingid kiired emotsio-naalsed muljereaktsioonid, vaid tegemist on süstemaatiliselt argumenteeritud kä-sitlustega sügavamast süüvimist nõudvates ajakirjades *Akadeemia* ja *Looming*.

Kuid võimalus sedastada, kuidas õpet-lastekstide iseloom ajaloo jooksul on tei-senenud, pole mõistagi teose ainuke ega ka peamine huvipakkuv joon. Kindlasti on arvukalt lugejaid, kellele on eelkõige olu-line kaanonilooja Oras, arbujate-paradigma järjekindel kehtestaja ja vaimuerksuse nõudleja. Või siis köidavad tema kirjandus-arvustuse üldpõhimõtted, mida puuduta-takse päris mitmes essees, ning ehk ka küsimus nende rakendatavusest tänapäeval.

Ühesõnaga, küllap on huvikeskmes õigus-
tatult see Oras, kes veendunult vormis
Eestis loodavate tekstide kuju, nõudes
halastamatult kvaliteeti, ega soostunud
tegema kompromisse massimaitsega.
“Luulekool I” pakub Orase üldistatuid
arvamusavaldusi kriitikavallast. Üksikute
kirjanike loomingule pühendatud artikleid
kogumikust kuigivõrd ei leia, siia on jõud-
nud vaid Johannes Aavikule ja Daniel
Palgile pühendatud esseed. Ilmselt ongi
koostajad raamatusse valinud üldteoreeti-
lisemaid või siis väliskirjandusele pühen-
datud tekste, jättes kodumaiste luuletajate
loomingu analüüsi edasisi kõiteid ootama.

“Luulekoolis” siiski vaagitud konkreet-
sete autorite käsitlemisel torkab silma väga
tugev hinnangulisus. Seda küll toetatakse
pidevalt näidete ja kirjeldustega, ent nüü-
dislugejale võib see tunduda Orase ühe
vanamoelisema joonena. Kui harjumuspä-
rane norm on relativism ja usaldatakse
pigem deskriptiivsust kui evalvatsiooni,
siis võib etteantud tingimusil mõõtmine,
kaalumine ja edetabelite koostamine rõ-
poolet jääda üksnes ajastu või selle ühe
kitsama kildkonna meelsuse näitajaks.
Lisaks on Orase kehtestatud ja üldiselt
vaikimisi omaks võetud koduseid kaano-
neid nüüdeks jõutud nii ühele kui teisele
poole kõigutada. Ja maailmakirjanduse
suurkujude staatust, keda ta praktiliselt
saavutamatu loomeideaalile lähedal ar-
vas asuvat, on viimastel aastakümnetel
tublisti õnestanud poliitiliselt teravate
sekkumisprogrammidega teoreetilised
suundumused nagu postkolonialism ja
feminism. Oras omas ajas kirjutas aga
veendumusega, usuga absoluuti ja täiuses-
se.

Kindlakskujunenud hoiakutele vaatama-
ta ei arvusta Oras siiski vihkamisega, kuigi
puudutab tihti teoseid, autoreid, terveid
suundumusi ja moevoole, mis pälvivad ta
kriitikat. Tema negatiivsetes hinnangutes
kõlab pigem “jääb puudu”-hoiak, mis ka
vastupidise kritiseerimisel võimaldab kin-
nitada ja korrata oma positiivset ideaali.
Ta ei alusta vastumeelsete joonte materda-
misest ega seeläbi nende keskmesse too-
misest ja tähtsustamisest. Näiteks Orasele
ilmselt sügavalt ebasümpaatse August Ja-
kobsoni puhul rõhutab ta mitmeski tekstis
kõigepealt kirjaniku spetsiifilist robustset
andelaadi, mis siiski paraku ei suuda kor-
vata tolle autori “elulähedusrealismi”
suhtes representatiivse loomingu ebakohti,
ehkki konteksti arvestades võinuks oodata
sootuks hävitavamalt paikapanekut.

Huvitavaks muudab Orase eelkõige
tema üllatavalt uuemoeline külg. Kujukaks
näiteks on siin krestomaatiline artikkel
“Naiskirjanikest mujal ja meil”, mis algab
Virginia Woolfi “Oma toa” sümptiseeriva
refereerimisega. Essee mitte üksnes ei
pane paika eesti naisluuletajate seitsaadik
aiva pikendatava Suure Rea algust, vaid
kehtestab Elaine Showalteri gүнokriitikat
ennetades meestest tugevalt mõjutamata
naistraditsiooni eesti luules. Orase naise-
käsitlus on küll essentsialistlik, ta rõhutab
naiste loomelaadi olemuslikult iseloomu-
likke erinevusi, kuid selle essentsi koos-
tisse mahub tema jaoks üpris palju. Pigem
on Oras kriitiline naiselikkuse traditsioo-
niliselt kitsa mõistmise suhtes, mis välis-
taks selle näiteks Betti Alveri puhul. Sa-
muti ei rõhuta tema essentsialism masku-
liinselt üleolevat hoiakut. Pigem vastupidi,
ta ei soovi näiteks spekuloida nais-Sha-

Shakespeare'i tekke võimalikkuse üle, sest "ka meeste seast ei taha tulla Shakespeare'isid" (lk 235). Ning teisel, otsides talle nii omase hinnangulise kõrvutusmeetodi abil võimalikku eestimaist paralleeli inglise luules vabalt vallanduvale tundele ja mõttele, leiab Oras: "Inglise luules on selle ideaalseim esindaja Shakespeare oma viimse küpsuse perioodil. Meil on selle oma parimates teostes korduvalt saavutand Under" (lk 313).

Orase essentsialiseerivat kalduvust on märgata ka tekstides, milles tuleb kõne alla rahvuslik olemus ja vaimulaad ning selle väljendumine kirjandusloomingus. Pigem siin kui praegu sugupooleuuringuteks liigitavas valdkonnas kaldub Oras meie mõistes mõningasse poliitilisse ebakorrektsusse: näiteks annab ta Oscar Wilde'ist või George Bernard Shaw'ist kõneldes mõista, et iirlus kui selline võib inglise suhtes mõneti teisejärguline olla. Muidugi on eriti inglise hingelaad see, mis Orase tähelepanu köidab ning mille üksikuid tahke ta rahvaalgustajana eestlastele esitleb ja kodumaistega kõrvutab ning mille eest võitleb, et see prantsuse vaimu varju ei jääks. Tagantjärele võib küll arvata, et ehk osutuks kultuuriruumi tasakaalustatust taotlev Oras, keda lahutamatult tavatseme inglise keele ning selles looduga seostada, tänapäeva tingimustes pigem mõne muu kirjanduse maaletoojaks ja tutvustajaks.

Tutvustaja rollis on teda süiski tavaks seostada eelkõige usukriitikaga ning T. S. Elioti loominguga. Nii sisaldab ka "Luulekool I" ameerika usukriitikute briti eelkäijate, Cambridge'i koolkonna I. A. Richardsi ning F. R. Leavise abikaasa Q. D. Leavise kirjandusteaduslikele teos-

tele pühendatud tekste. Seda põnevam on nende kõrvalt leida Maud Bodkini Jungile toetuva arhetüübianaalüüsi tutvustust, mis lisab harjunud Orase-kuvandile uusi jooni. Samal põhjusel tundub Elioti-artiklitest ning isegi Aldous Huxley käsitlusest intrigeerivam 1940. aastal ilmunud essee "Viimase aja inglise luulest", milles Oras läbinägelikult vaatleb eelmise, kirjandusluku "punase aastakümnenä" jäädvustunud kümnendi poeesiat, eelkõige W. H. Audeni, Cecil Day Lewise ning Stephen Spenderi loomingut. Põlvkonna "juhi ja õpetaja" Audeni isikliku aktsepteerimisega on tal ehk enim probleeme, seetõttu pöörab Oras rohkem tähelepanu tema värssdraamale kui luulele; Spenderi ausa inimlikkuse ning Day Lewise tolleaegsete kommunistlike loosungite maneristliku õõnsuse äratundmisel (ja taas tuleb nentida, et sugugi mitte otsesel hukkamõistul) sekundeerivad talle aga mitmedki hilisemad briti kirjandusloolased.

Ning mis oleks Orase kogumik tõlke-teemaliste artikliteta. Ka siin, vaadeldes omaaegseid Shakespeare'i-tõlkeid, rõhutab Oras ajastu konteksti ning kirjakeele toonast arengutaset, on mõistev vajakajäämiste võimalike põhjuste osas ja väldib tõlkearvustustes muidu nii ahvatlevat kurssi – ennastkiitvat semantiliste apsude loetlemist, kuigi arvustatavad tekstid oleksid selleks ilmselt küllaga ainet pakkunud. Artiklis Kreutzwaldi mõttesalmidest tegeleb ta osalt sama teemaga, millega Hasso Krull hiljuti siinsamas *Vikerkaar*e veergudel: Lauuluisa algupäraseks peetud tekstide aluseks olevate saksakeelsete mudelitega. Vägaagi nüüdisaegne tundub Gustav Suitsu hollandi luule valimiku analüüs, milles

püstitatakse küsimusi, mida hakati rahvusvahelises tõlkeuurimises laiemalt tõstatama alles 1980. aastatel seoses deskriptiivse paradigma esiletõusuga. "Millisena näeme hollandi luulet Suitsu vahenduses? (...) Milles näib nende põhjal otsustades peituvat hollandi lüürika erilaad? Kas nad toovad meie kirjandusse midagi uut ja mida nimelt?" (lk 52) – need probleemipüstitused võiks vabalt pärineda mõnest Susan Bassnetti või André Lefevere'i artiklist 20. sajandi lõpust. See, kuivõrd tõlkekirjandus mõjutab Orase jaoks veel terminoloogiliselt olematut "kirjanduse polüüsteemi", on tema jaoks "üks olulisemaid vaimse elu küsimusi"; see, kuidas Lefevere'i "refraktsioonid" kujundavad meie arusaama tõlkeautoritest, teadvustatud probleem. Ja see on värskus, mis Orase tõeliselt põnevaks teeb.

Nõustuksin igati Jaak Rähesoo kokkuvõttega järelsõnas, et neid esseesid võib nautida ka ise eriarvamusele jäädes. Orase voogav ja sünonüümirohke tekstimass moodustab keskkonna, milles ujumisega peab ehk harjuma, kuid mille vool kisub kindlasti kaasa.

JANIKA KRONBERG **Uitava eurooplase novellid**

ILMARJAKS. PIMEDUS. Ilmamaa, Tartu, 2003. 152 lk. Hind 145 kr.

Kohe alustuseks tahaks väita, et Ilmar Jaks on meie tänasesse kirjandusellu pikenenud ja lõimunud pagulasproosa meisterlikumaid novellikirjanikke. Kergesti ja kiiresti loetav ning seejärel üle lehitsema kutsuv novellikogu "Pimedus" veenab selles peatselt, väidet tuleb aga veidi täpsustada ja põhjendada.

Esiteks ilmus Ilmar Jaksi eelmine uudisraamat, romaan "Neptun. Õiguse telgitagustest", juba nii ammu kui 1981. aastal, "Pimedus" koondab aga nii 1980. aastatel pagulasajakirjanduses kui ka 1990. aastatel kodumaa kirjandusajakirjades ilmunud novelle. Pealkirja "808" kandev on 1992. aastal vääristatud Friedebert Tuglase novelliauhinnaga. On kiusatus, ilmselt toonase žürii meelehärmiks, teha siin väike kirjanduslooline täpsustus ja lisada, et esimest korda ei avaldanud seda siiski mitte 1991. aasta *Looming* (nr 11), vaid Rootsis ilmuv *Eesti Päevaleht* (19.05. 1982), siis küll pealkirja all "Ühe härja mälestuseks". Aga Ilmar Jaksi Tuglaseväärilisust see hilineb korrektiiv kuigi võrd ei kõiguta. Teatud mõttes on käesolev novellikooslus seega üleminekuaja raamat.

Teiseks. Samas on "Pimeduse" novellid ka kirjanduse ja aegade muutuvusele vastupidav, ajatu teos, sest sobib täiesti tänasesse järjest rahvusvahelisemaks muutuvasse ja eesti kirjanduse varasemate kümnendite sunnismaisust geograafiliselt avarda-

vasse konteksti. Novellide täpselt määratletud aegruum on autori kaasaeg kodumaal ja Euroopas, kus Jaks on mitmes kohas elanud, ja ühes loos ka Toronto. Sellest siis ka eespool vihjatud sujuv lõimumine nii maailma- kui ka uuema eesti nn eurolõikelise kirjandusega. Ent Ilmar Jaks ei liigu neis paigus mitte maailma avastava nooreestlase kõnnakuga ega ka pintsaklipsustatud euroametnikuna, nagu võiks eeldada jurisprudenti tudeerinud ja õigusemõistmisega leiba teeninud inimesest, vaid sundimatu flanööriina. Liikumine, kohavahetus Euroopas, kuhu ka Eesti enesestmõistetavalt kuulub, on talle loomulik tegevus. Ja kuigi juuraharidusega kaasnevat sõnavara poetub tema tekstidesse silmatorkavalt sageli, vaatleb ta maailma ja inimesi kokkuleppeliselt kehtestatud seadustelt kõrvale nihestatud pilguga, näeb faabulat genereerivaid, sageli koomilisi detaile, ja tuletab neist iroonilise, mõnelgi korral aga traagilise puändi. Novell võib alata Hamburgist Kieli poole kihutavas kiirrongis, Pariisi kohvikus, Breemeni *gasthaus*'is, Normandia farmis, Cardiffi tanklas või kus iganes mujal, väga sageli aga Läänemaa lapseõlvemaastikul või Haapsalu kooliajas. Ühes kirjas Bernard Kangrole on Jaks nimelt tunnistanud, et ei kannu oma noorusmaad endaga kaasas mitte topograafilise, geograafilise ja ajaloolise mõistena, vaid psühholoogilise mikrokosmosena, nägudena, repliikidena, lõhnadena. Mõni juhuslik kohtumine, ajaleheteade või surmakuulutus on need tajumälestused taas üles virgutanud ja end kirja panema ärgitanud. Usutavasti pärinevadki paljud detailid Jaksi enese seikluslikul elukäigul kogetust. Kuigi Jaks

on väitnud, et inimloomus on kõikjal samasugune ja tema jutustatud lood võiksid juhtuda ükstupuha kus, seob nende enamasti konkreetne ja täpselt määratletud topograafia novellid kindlate kohtadega. Islamitüdruk kogub süütuse taastamise operatsiooniks raha ei kuskil mujal kui Pariisi tänaval, härg viiakse tapamajja Normandias jne. Kahtlemata teenivad toponüümid jutustamisel usutavuse saavutamise eesmärki. Kui mängu tulevad rootsipärased nimed nagu härra Nilsson Tunneenas või Eriksson, või siis sellised kultuurimärgid nagu *pardon* ja *isvinjiite*, on asi ka selge. Viimasel juhul novellis "Kingsepa Karla" markeerivad need viisakusavaldused kultuurimärkidena ideoloogilist orientatsioonimuutust ja osutavad inspiratsiooniallikana tööpataljonile, kus Jaksil õnnestus enne 1945. aastal Rootsi põgenemist teenida. Niisiis pole kirjanik sugugi tardunud oma noorusmaa vaatlusse, nagu paraku juhtub paljude memuaristidega, vaid on sama erksalt talletanud muljeid ja detaile ka edasisest, eesti kirjaniku kohta tavatult seikluslikust eluloost.

Reaaleluliste seikade tuvastamisega loomingu lättena pole aga mõtet liialdada. Novellist "Uksemüük" jäi eriti olulisena silma järgmine lause: "Ma poleks aga ealeski osanud arvata, et mu asjalikust kuulutusest ajalehes võinuks hargneda nii ulatuslik tekst." Millegipärast loen sellest tragikoomilisest uksemüügiloost välja vaba fantaasia voo, millest tahes alata võiva ja autorile endalegi üllatusliku teksti kirjutamise mõnu. Sellise mõnu, mis pilavalt töötleb piiblitemaatika novellides "Joosep Maarja" ja "Paasaõöl" ning osutab ajaloo teistsuguse kulgemise võimalusele "Armer

Adolfis”, loos, kus poisike nimega Adolf Hitler hukkuab lumelaviinis ja leiab puhkepaiga haakipööratud risti all. Eks see- gi viita kirjanduse võimalustele ja kirjaniku vabadusele. Muuseas, kummaline, aga kumbki ENE vastav köide ei too ära Hitleri kodanikunime Schickelgruber. Ei välista Jaksi puhul ka kirjandusliku inspi- ratsiooni võimalust: novellis “Valulised laulud” avastab äparduv Poeet pagulaslehe *Tõe Tõrvik* toimetuses veel elavate ini- meste kohta varakult valmiskirjutatud nekroloogid ja see meenutab kangesti Antonio Tabucchi jutustust “Tunnistaja Pereira juhtum”.

Kirjandust kui väljamõeldist, kui fikt- siooni väärtustab ka novell “Sõjaveteranid baarileti ääres”. Kuski Püreneede jalamil asuvas Lõuna-Prantsusmaa kolkakõrtsis vestab Puujalaks kutsutud tegelane välja- mõeldud lugusid oma kangelaslikust sõ- jateest. Tema heietused katkestab külla ilmunud Nahkkuub, kes sõjas on kaotanud ühe silma. Puujala jutud on tegelikult lae- natud tema elust ja nagu selgub, jalast on ta ilma jäänud tavalise rööpaseadjana. Napisõnaline Nahkkuub aga ei tee õlle- markide ja ideoloogiate vahel suurt vahet.

Jaks aga teeb, ja lugeja sümpaatia kuu- lub talle samamoodi nagu kirjaniku oma Puujalale.

JAAK URMET **Väärtuslikud traditsioonid** **jätuvad**

ERVIN ÕUNAPUU. SINU TEEJUHT RIS- TIUSKU. Umara, Tallinn, 2003. 152 lk. Hind 79 kr.

Laps ja ema bussis.

Laps: “Kumb on suurem – kas jumal või dinosaurus?”

*Emal: “Jumalat pole olemas”
(Pealtnähtud olukord).*

1.

Kristlus ja kultuur on kaks vaenupoolt, mille vahel valitseb sõjaseisukord. Kultuur nõuab vaba mõtlemist, kristlus alistumist vaimupimedusele. Ükski võim ei ole hävitanud nii palju raamatuid ja kultuuri kui kristlik kirik. Seda, mida ei suudetud hävitada ja põletada, on kristlus püüdnud enda heaks tööle sundida. Kogu oma ek- sistentsi vältel on kristlus hoolinud kultuur- rist ja kirjasõnast ainult niivõrd, kuivõrd see on suurendanud, levitanud või põlis- tanud tema võimu.

Nõnda on paljud suured kunstnikud pidanud raiskama oma andi madonnade vorpimisele ja heliloojad kirikuaasta täht- päevadele pühendatud muusika kirjutami- sele. Meenutame ka, et 16. sajandil Ees- tisse jõudnud trükikunst polnud toojate omakasupüüdmatu kingitus, vaid Martin Lutheri enda käppenäidatud vahend tõhu- samaks usuga mürgitamiseks.

Kuid just raamatukultuurist ja trükisõ-

nast sai Euroopas humanistliku mõtlemise kõige mõjusam relv kristliku inimvihkajalikkuse vastu. Just sellel võitlusväljal sattus kristlus, mis oli näinud trükisõna eesmärki oma "tõdede" levitamises evangeliumi, jutlustekogude, traktaatide ja muu tarbekirjanduse kujul, rünnatava seisusesse. Kirikul puudusid need inimvarud, kellest oleks olnud võrdväärseid vastuastujaid ilmaliku kirjanduse vabadusejanule ja kammitsemata mõttele.

Leiame maailmakirjanduse õpikust sadu autoreid, kes seisavad demokraatlike ja humanistlike väärtuste eest, kümneid monumentaalseid usu- ja kirikuvastaseid suurteoseid. Kui palju tunneme nende kõrval samakaalulisi kiriku seisukohtadelt kirjutatud teoseid? Isegi formaalselt kiriku leeri kuulunud suured kirjanikud, nagu anglikaani vaimulik Swift, ei teeninud loomingus kiriku huve. Kirikul ei ole olnud võimalik Boccacciole, Rabelais'le, Molière'ile, Montesquieu'le, Voltaire'ile vastata millegi muu kui tigeda sõimu, keelatud teoste nimekirjade või tuletunglaga.

Ka eesti kirjanduses on, selle algusest peale 19. sajandil, olnud tähtsal kohal demokraatlik, humanistlik, valgustuslik ehk teisisõnu – usuvastane suund. "Usuvastased traditsioonid on meie kirjanduse väärtuslikumateks traditsioonideks," on väitnud Max Laosson ("Väärtuslikud traditsioonid", *Sirp ja Vasar*, 28.04.1961). "Meie realistlik kirjandus on usku õõnes-
tanud mitte ainult kaudselt, ühiskondlike vahekordade ja inimeste hingeelu järjest sügavama kujutamise, vaid on seda pidevalt teinud oma selge antiklerikaalse hoiakuga, otsese kiriku ja usumeeste pal-

jastamisega, usu "teoreetiliste" aluste armutu lahkamisega."

Kreutzwaldilt, kelle 200. sünniaastapäeva äsja pühitsesime, pärineb arutlus "Kas inimene tohib oma mõistust tarvitada!". Kreutzwald asetab piibli müüdile maailma tekkimisest vastukaaluks teadusliku käsitluse, võttes koha mõistuse ja teaduse poolel. Pärast Kreutzwaldi on usuvastasesse võitlusse oma osa andnud Ado Reinvald, Carl Robert Jakobson, Eduard Bornhöhe, Anna Haava, Eduard Vilde, Ernst Särgava-Peterson, Juhan Lilienbach, Hans Pöögelmann, Gustav Suits, Villem Buk, Jakob Mändmets, Mait Metsanurk, Aleksander Antson, Johannes Vares-Barbarus, Jaan Kärner, A. H. Tamm-
saare, Hugo Raudsepp, August Alle, Juhan Sütiste, Juhan Smuul, Aadu Hint ja paljud teised.

"Epigrammidest ja värssofarismidest kuni ballaadide ja poemideni, vanasõnadest ja mõistatustest kuni romaanideni ulatusid mineviku usuvastase kirjanduse väljendusvormid," kirjutab Max Laosson.

Tänapäeval on usuvastaseid veendumusi väljendanud muuhulgas Andrus Kivirähk ja Indrek Hargla, kuid kõige sõjakamalt...

2.

...on seda teinud Ervin Õunapuu.

Õunapuu sõjakäik sai hoo sisse "Väike palveraamatuga" (2000), mis sisaldab kaks skisofreenilist sisemonoloogit. Üht monoloogit peab pealinna tüdruk Sirlimäi Vesse, kes tahab saada Jumala naiseks, teist peab Saaremaalt pärit poiss Ekke, kes soovib paradiisi-Aadamaga sarnanemiseks endal naba välja lõigata. Nende grotesksete monoloogidega tõi Õunapuu säravalt esile

kristluse radikaalse fanatismi, mis seltsib niisama radikaalse totrusega. “Väike palveraamat” löi kaasaegse ja komplitseeritud kristlase arhetüübi ning valgustas selle endassepööratud nägu – näitas, mis toimub *seespool* kristlast välisilmast lahutatvat membraani.

Huvitavasse valgusse satuvad kirik ja usumehed Õunapuu romaanis “Mõök” (2002), kus konkreetne Paide rajooni kirik saab ühe kummalise nõukogude võimu vastu võitleva salga peakorteriks ja kirikuõpetaja selle salga eestvedajaks. Ka siin liitub fanaatiline usklikkus jaburlike püüetega – kuid peale selle ka püha sõja ideega.

Kõige metsikum ja hävitavam on Õunapuu 2003. aasta suvel ilmunud raamat “Sinu Teejuht Ristiuse”, mille žanrilist kuuluvust ei ole kerge määratleda. Teos koosneb seitsmest kirjast, mis on autorile “saadetud” teda ristiusku pöörata soovivalt isikult.

See tilluke raamat kujutab arhetüüpset kristlast *väljaspool* teda ühiskonnast lahutatvat membraani. See on tõetruu üldistus kristluse inimvihakjalikust loomusest ja sellest, kuidas ta suhtleb ühiskonnaga. Siin kisub Õunapuu katte kristluse masinavärgilt, mida hoiavad töös vaimne piiratus, vaen teisitimõtlejate suhtes ja jõhker pealetükkivus. Siin näitab Õunapuu kristlikku “armuõpetust” ja misjonit selle õiges valguses – massiivse ajupesuna, kus ei kohkuta tagasi ei vaimsest ega füüsilisest ahistamisest.

Kirjade kirjutaja, kes nimetab ennast Sinu Teejuhiks Ristiuse ja kes pole õigekirja põhjal otsustades saanud haridust rohkem kui kolm talve külakooli, külvab

autori üle nõuannete ja käskudega, mida järgides oleks tollel veel võimalik loobuda patuelust ning saada päästetud.

“Piab elama Isanda käskude järgi, siis on oopis lihtsam siin ajalikus maailmas (äda orus) akkama saada. Usu ja looda Jumala piale kõigest südamest. Aga mitte mingil juhul ära toetu omaenese mõistusele. Keelatud! Tegelt on nii, et Ristiuse inimesele ei olegi ültse mõistust vaja, sest Ristiuse inimest juhib Isand Jumal. Isand kannab kõige eest ise oolt. Mõistust on vaja ainult ateistidele, et nad aru saagsid, et ilma Jumalata ei saa nad rahulikult elada ega õnne asju naudida” (lk 78–79).

Teejuht ei tunnista ristiusu levitamisel mingeid piire ega erandeid. Kogu maailm peab uskuma tema jumalasse. Need, kes ei usu, ei saa aru, missugusest õnnest nad seetõttu ilma jäävad, ja seepärast on neile tarvis see õnn väevõimuga peale suruda.

“Tegelt piaks juba laste aia lapsed kõik Ristiuse tarkused omaks võtma. Ja kui ei taha või ei oska võtta, no siis piab neid ikke sundima kohe. Ilma armu andmata!” (lk 79). “Eks ma iljem lähen ka igalapse kodusse, et siis ka emad ja isad käsile võtta ja neile, kes veel ei usu, Ristiuse jõuga selgeks teha” (lk 121).

Ka tõrksamate uskmatusena toimetulemiseks on lahendus olemas. Teejuht ütleb ennast valmistavat ette “tõelist Ristiuse sõdurite lööma üksust” (lk 125) ja loodab tuleviku Eesti riigis näha “Ristiuse politseid”: “Et kui Ristiuse politseinik küsib su käest, et kas sa usud Isandat meie Jumalat, ja kui siis mõni sinu sugune vastuseks kostab, et, ei usu ma midagist, et siis pannakse ta kohe vangimajasse kinni. (...) Tegelt piaks olema ikka nigu vanasti, et

igat sugu ketserid ja Ristiusu tagurlased tuleks kohe tule riidale tassida ja sieal põlema panna. Kõik Ristiusu vastalised inimesed tuleb välja selgitada, nimed kirja panna ja siis karmilt karistada” (lk 80).

Allilulia!

3.

Raamatu saades ahmisin selle sealsamas töölaua taga kahe hingetõmbega, mõrkjat naeru puksudes, sisse. Minu meelest oli “õunabu” hakkama saanud uue meistriteosega. Hiljem tajusin mõne teise lugeja hinnangutest, et nood nii vaimustatud ei ole. Kui seda suhtumist proovida umbkaudselt sõnastada, siis: “Miks see Õunapuu nii kurjaks on läinud? Mis see kristlus siis nii ära ei ole, et peab nõnda lajutama...?”

Võib-olla suhtuvadki Õunapuusse nii inimesed, kellel endal pole olnud – õnneks! – tugevat kokkupuudet kristlusega, kes kristlust on näinud ainult väljastpoolt ja eemalt. Kuid Õunapuu on kristlust näinud seestpoolt, ja seetõttu teab hästi, mis see kristlus “ära on”.

Ka mina olen “sees” käinud ja tean, mis see ära on. 1980. aastate lõpus, kui kristlus sai lühikeseks ajaks külge vastupanuvõitluse oreooli, õnnestus mu kristlasest tädil mind ära pöörata. Mul on meeles üks neist “arenguestlustest”, kus mind, kümneaastast jõmpsikat, osavalt serveeritud vassimiste ja väljamõeldistega jumala riiki meelitati.

Palvetasin hommikuti ja õhtuti, lugedes issameiet ja üht lühivormi Jeesuse kiituseks. Nägin Jeesust unes. Sain oi kui kurjaks “ketserlike” raamatute peale. Jõuludeks 1989 kingiti mulle värviliste piltidega

“Piiblilood”, mille lugesin küünlavalgel kahe õhtuga läbi, ja nii hoolega, et veel möödunud talvel võisin eakat semiootika-õppejõudu üllatada ühe Joosuat puudutava faktiga. Ja mis kõige hirmsam – ilma et ma oleks arugi saanud, olin ühel hetkel Türi kiriku altari ees ja praost Harald Meri, kes mõned aastad hiljem koos koduabilisega julmalt mõrvati, piserdas mulle peale ristimisvett!

See kõik oli küllalt väline ja ühel hetkel uim haihtus. Juba mõned aastad pärast ristimist pidasin tädiga, kes muidu on väga sõbralik inimene, maha sõnalahinguid, omandades nii kristliku retoorika ja loogika põhialuseid.

Põgusast “sees” oldud ajast ja hilisematest kokkupuudetest sai aluspõhi minu kristlusevastasusele. Teades omast käest, kui võimatu on väljakujunemata maailmapildi eas vastu seista ajupesule, ei suuda ma vihkamata jätta ideoloogiat, mis peab oma tegevuse eesmärgiks vaimselt kaitsetuid eluksajaks sandistada.

Ei ole kellelgi vaja karta, et Õunapuu “õrnale asjakesele” liiga kõvasti lajatab. Seda “õrna asjakest” pole suutnud hävitada ei Rooma keisrid ega Stalini terror! Võitlust kristluse vastu pole võimalik võita, see mädaplekk on inimkonnale külge jäänud ning tuleb sellega edasi elada. Kuid võidelda saab ja tuleb selle eest, et võimalikult paljud julgeksid elada oma mõistuse toel.

JAANUS RAIM

1 EEK = 3 kopikat

URMAS KAJU. EESTI PANK: PERSOONID JA SALADUSED. *Eesti Päevaleht, Tallinn, 2003. 166 lk. Hind 161 krooni 50 senti.*

Urmas Kaju debüütraamat käsitleb 1990. aastaid ühe juristi-aféristi-keskpankuri vaatenurgast. Raamatus kirjeldatud sündmuste põhiliseks tegevuspaigaks on E(NS)V, kuid leidub mitmeid vihjeid ka teiste (endiste) liiduvabariikide olude kohta. Kaju raamatus on hulk huvitavaid Eesti lähimineviku majanduskeskkonda iseloomustavaid üksikasju, kuigi enamasti on kirjeldatud vaid juhtunu mingit üht tahku (näiteks intressimäära ilma inflatsiooni- ja varade kallinemise määra), mis takistab üksnes selle raamatu põhjal üldistuste tegemist. Kuid ega autor seda taotlegi. Ei ole ju “Eesti Pank: persoonid ja saladused” ilmselt mõeldud ainsaks Eesti lähemat majandusminevikku tutvustavaks teoseks meie oludega mitte kursis olevale inimesele (näiteks välismaalasele või kaua vangistuses hoitule).

Kõige huvipakkuvad tundusid Urmas Kaju raamatust järgmised seigad:

1. “Eesti Panga personalile võimaldatud madala intressiga laenu”; “Eluasemelae- nu aastaintressiks oli 5 protsenti ja natuke peale” (lk 15). Ja kirjutisest selgub, et seda juba 1990. aastate algusest alates

tänapäevani välja! Asja lähemalt uurides tuli välja, et laenu saamine oli/on seotud laenu taotleja palgaga (nt 1000-kroonise palga saaja võis laenu võtta kuni 50 000 krooni ulatuses, 2000-kroonise palga saaja kuni 100 000 krooni ulatuses, 4000-kroonise palga saaja kuni 200 000 krooni ulatuses jne. 20 aasta peale, kusjuures nii laenu põhisumma kui ka intresside tagasimaksmine algas laenuraha kättesaamise momendist).

See tähendab, et sisuliselt oli Eesti Panga töötaja nominaalpalk midagi nõukogudeaja lõpu valuutarublapalga sarnast – iseenesest väike (rubla-, krooni-)summa oli vaikumisi aluseks nominaalväärtusest kümneid kordi suurema hüve omandamisele (1 rubla = 0,03 US\$; 1 valuutarubla = 1,7 US\$), kui osa palgast maksti välja valuutarublades.

Näiteks kui 800-kroonise kuupalgaga Eesti Panga spetsialist võttis krooniaja alguses Lasnamäe korteri ostmiseks 15 000 krooni¹ laenu, siis maksab ta kuni aastani 2012 igas kuus tagasi 102 krooni ($15000 \cdot (1,05^{20/2}) / 20/12$). Või kui 2000-kroonise kuupalgaga Eesti Panga osakonnajuhataja otsustas võtta välja talle võimaldatava laenu maksimumsumma 100 000 krooni² maksva 6-toalise Tallinna Vanalinna korteri ostmiseks, siis tasub ta kuni aastani 2012 igas kuus 679 krooni ($100000 \cdot (1,05^{20/2}) / 20/12$).

2. “Rublalaenude suunamine teistesse liiduvabariikidesse ENSV rublamassi vä-

¹ Kinnisvarabüroo Arco Vara maaklerite (tel. 442-556) sõnul maksab 1-toaline korter Lasnamäe uuselamurajoonis 10 000 kuni 15 000 EEK (*Eesti Ekspress*, 28.08.1992, lk 15).

² Müüa 6-toaline krt Tln vanalinnas. Hind: \$8000 (*Postimees*, 28.11.1992; 1 US\$ = 12,3 EEK).

hendamise eesmärgil” (lk 33). “Raha sai praktiliselt muidu” (lk 34).

Eelista Eestimaist ☺

3. “Õnneks oli iseloomustus kahel lehel ning minu nurjatu iseloomu kokkuvõte – “poliitiliselt ja moraalselt ebakindel” – trükitud teisele lehele. Trükkisingi siis iseloomustuse teise lehe ise, jättes välja inkrimineerivad väljendid. Kooli pitsati jäljendi tõstsin sinna esilehelt keedetud muna abil, selle võtte olin omandanud mingist nõukogude kriminaalfilmist. Andsin dokumendid sisse ja pääsesingi ülikooli õigusteaduskonda” (lk 163).

Ütle veel, et telekavaatamine on aja raiskamine!

4. “Mäletan, et Laari Esimese tulemise ajal sondeeris üks Isamaaliidule lähedal seisev isik tõsimeeli minu juures pinda, kas ma ei sooviks hakata rahandusministriks!!!”; “... hiilisin pakkumisest kõrvale. Motiivgi on hästi meeles – tegin peas kiire arvutuse ja leidsin, et suundudes pangakõnunikust valitsuse liikmeks kaotan kõvasti palgas!” (lk 50).

Kuhu jääb tunnustus- ja eneseteostusvajaduse tekkimine pärast esmatarbevajaduste (toit, riietus, eluase) rahuldamist? Seda vastavalt populaarsele Maslow’ hierarhiale, mille kehtimist Urmas Kaju 60 lehekülge hiljem ka ise tunnistab: “... mingist palgatasemest alates ei stimuleeri vahetult töötasu, eriti vaimse töö tegijaid. Kui esmased vajadused on täidetud: eluase mu-retsetud, lapsed koolis, naine rõõmus jms., siis stimuleerib tippspetsialisti üha enam ja paremini tööülesandeid täitma heas mõttes auahnus. Ja tasuks, mis seda vajadust rahuldab, on tunnustus tehtud panuse eest” (lk 109–110).

Lugemise teeb toredaks isikupärane sõnakasutus (nt “WC-reiting”, lk 134, 136; “vedel väliseestlane”, lk 90; “EVP-d kui veerandlegaalne kvaasiraha”, lk 113; “salakaval sarvloom”, lk 106, jne.) – samuti raamatu rõõmsameelne, avatud põhitoon.

Vahel hakkab silma mõningaid faktilisi ebatäpsusi (“Kallase tulek Eesti Panka 1992. a.”, lk 86; “Rahareformi-eelsel perioodil elasime NSV Liidus, lk 70”), mis ei kõida aga lugemisel eriti tähelepanu – erinevalt kahest järgmisena kirjeldatud asjaolust.

A. Autor eirab (või eeldab teisi eiravat) raha ajaväärtust – seda, et iga kroon (mark, dollar, rubla) on täna väärtuslikum kui homme. Eriti kiiresti on valuutade väärtus langenud Eestis (ja teisteski endistes liiduvabariikides) viimasel aastatosinal, mistõttu on just siin eriti oluline, kas mingi rahasumma saadi kätte näiteks jaanuaris või hoopis juulis 1993. aastal. Urmas Kaju ei märgi tollaseid rahaliikumisi kirjeldades aga vahel isegi nende toimumisaastat ning näib sageli näiteks 1992. ja 2002. aasta kroone üks-ühele võrdlevat. Nimetatud patustus ilmneb eriti selgelt peatükis “Pangaklientidele tehti “tünamot””, kus kirjeldatakse läbirääkimisi Moskva pangas külmutatud Eesti hoiustajate raha osaliseks tagasisaamiseks: “10–20% varade lahtisulatamise eest pidanuks Eesti loobuma kogu nõudest” (lk 130). Ja kolm lauset hiljem: “Peale ränga pohmelli ei tekkinud neist “läbirääkimistest” midagi. Ja hea on, et ei tekkinud. Olime liiga hasardis. Mõtlen, kuidas käsitlenuks Eesti Vabariigi seadused kaasust, kus keskpanga ametiisikud toovad koju näiteks 30 miljonit krooni, aga selle vastu kirjutavad maha nõude

100 miljonit? Need inimesed oleks antud kohtu alla ja pandud vangi 70 miljoni krooni riisumise eest “raiskamise teel” (lk 130–131).

Nii haudubki hoiustajate raha tänapäevani puutumatusena Moskva pangas (Vnešekonombank).

B. Autor kirub rublasid pidevalt “puu-rubladeks” ja isegi “roiskunud kalaks, mida sellegipoolest millegi vastu vahetada ei tohtinud” (lk 135), ning ülistab “kõva valuutat” (Eesti krooni, marku, dollareid) (lk 10, 30, 48, 92). Jääb mulje, nagu oleks Nõukogude Liidu rubla võrreldes Eesti krooniga ikka midagi erilisel ilget ja libedat (väärtusetut ja hüperinflatsioonilist). Samas ei saa jätta tähelepanuta asjaolu, et Eesti krooni kodumaine ostujõud on (tarbijahindades mõõdetuna) langenud tänaseks juba selle tasemeni, mida omas rubla vahetult enne Eesti rahareformi 1992. aasta juunis: 1 kroon (2004) = 1 rubla (juuni 1992). Mõnesid asju suudab 2004. aasta kroon osta palju rohkem kui rahareformielne rubla (autod, tehnika, importitudained, riided-jalanõud), mõnesid asju jälle palju vähem (kinnisvara, kodumaised teenused) – kuid keskeltläbi on nad võrdsed. Kui aga võrrelda tänase Eesti krooni kodumaist ostujõudu näiteks perestroika alguse aegse (1985. aasta) rubla omaga, on pilt juba selgelt krooni kahjuks – 1 kroon (2004) = 3 kopikat (1985) – ja kindlasti

ei jää meile eurole ülemineku ajaks kättesaamatuks ka eesmärk 1 kroon (2007) = 2 kopikat (1985).

Mis puutub rubla erilisse hüperinflatsioonilisusse, siis on see ju osaliselt õige, kuna rubla nominaalkurss on ajavahemikul 1985–2004 välisvaluutade suhtes tõepoolest väga oluliselt langenud (kokku 7000 korda³). Kuid “ära sõima neegrit, kui omal lõust viltu” (lk 138). Sugugi puhtad poisid pole ka oma eestimaise ostujõu languse osas tugevaid tulemusi näidanud nn kõvad valuutat (dollar, mark, kroon) ega isegi nn väärismetallid⁴. Nii on Eesti arvestusliku tarbijakorvi maksumus (mis on aluseks tarbijahindade indeksi arvutamisele) ajavahemikul 1992. aasta jaanuarist (mil algas kõvade valuutade eestimaise ostujõu langus) 2004. aasta jaanuarini tõusnud dollarites-markades-kroonides ca 40 korda. Kuna aga kõikide kõvade valuutade (sh Eesti krooni) eestimaine ostujõud on langenud võrdsel määral, siis ei taipagi me Eesti krooni “puukrooniks” või USA dollarit “inflatsiooniliseks kvaasirahaks” kutsuma hakata.

Siiski on Urmas Kaju poolt kirjutandu niihästi oma faktirikkuse kui ka avameelsuse tõttu asjalik informatsioonipala Ollinovski-aegsete või muidu 1990. aastate vastu sümpaatiat tundvate eestlaste jaoks.

³ 1985. aastal oli rubla musta turu vahetuskurss 1 US\$ = 4 rbl. 2004. aastal oli rubla vahetuskurss 1 US\$ = 28 rbl – kusjuures vahepeal (1998) oli Venemaal toimunud rahareform, millega vanad (rahareformieelsed) rublad vahetati uute (rahareformijärgsete) rublade vastu kursiga 1000 vana rubla = 1 uus rubla.

⁴ Ostan tsaariaegseid kuldmünne (10 rbl). Hind: 450–500 FIM (Nelli Teataja, 28.12.1991, lk 13). Tubli tööline teenib meil praegu umbes 10 dollarit (40 FIM) kuus (Päevaleht, 30.12.1991, lk 3). 2004. aastal maksab sama kuldmünt ca 1000 EEK.

KAIRIT KAUR

Kas Grass on naisele hunt?

GÜNTER GRASS. *KAMMELJAS. Saksa k tlk Mati Sirkel. Tänapäev, Tallinn, 2003. (Punane raamat). 600 lk. Hind 199 kr.*

Päikseline sügishommik looduskaunis paigas Eestimaal. Naised magavad veel oma kambrites, mehed on kogunenud verandale *Maajat* uurima ja arutavad poliitikaasju. Hetkel on kõne all olukord araabia maades. "Tegelikult on seal naiste võim hoopis suurem kui meil. Meile siin paistab, et mees valitseb, aga tegelikult on nad seal palju tugevamini naiste käpa all. Seal on naised kavalamad, ei kisa oma õiguste pärast. Mehed teevad seda, mida naised neile kepi ajal kõrva sosistavad."

NO TERE HOMMIKUST! mõtleb kambriseina taga vastärganud naine. Või siiski, võib-olla oleks tõesti lahendus neljandikusele palgavahele see, kui meie, eesti naised, kõik heidaks ülemusega voodisse ja sosistaks parajal hetkel: 25% palgalisa (selle üle, mida peale hakata mõningate naisülemustega, võib mõelda hiljem). Või selline rumalus nagu õpetajate streik. Tuleks lihtsalt muuta aasta õpetaja valimise kriteeriume: olulised poleks mitte pedagoogilised saavutused, vaid kõrgem tase kokakunstis, köhutantsus ja kamasuutras, kena näolapp ja õiged mõõdud. Tiitlivõitja korraldaks unustamatu öö peaministrile, täis kirge ja sosinaid. Hommepäev oleks hariduse rahastamise probleem lahendatud! Oot-oot, aga mis siis, kui rahandusministeerium saadab kohale konkureeriva kaunitari? Mis siis, kui tiitlikandja on abielus? Kas tema mees võ-

taks peale seda veel kuulda tema vaikkeid vihjeid? Kuidas reageeriks peaministri abikaasa? Kas mehed ja pensionieelikutest naispedagoogid ei saakski tiitlile kandideerida? Tjah, neetult palju küsimusi...

Agaga võib-olla saaksid araabia naised olla meile eeskujuks teise olulise probleemi lahendamisel: väidetavalt kannatab iga viies naine Eestis mehe vägivaldse kohtlemise all, aastas katkevate enesevalitsuse kaotanud meeste löökide tõttu ca 2000 rasedust. Ärgem nutkem, naised! Ärgem kurtkem! Olgem kavalad!!! Magagem oma meestega! Hõrgutagem ja võrgutagem! Siis nad ehk leebuvad ja mõnel meist õnnestub ehk saada isegi uus laps! (Õh, araabia mehed vähemasti ei joo ...)

Lahtiseks jääb paraku küsimus, kuidas saaksid oma õiguslikku olukorda parandada naised, kes on lehestunud või kelle mees on kestva rügamise käigus muutunud impotentsiks? Sosista, mis sa sosistad, tolku ei midagi! Asjatundjad aga väidavad koguni, et eesti mehe lühikese eluea ja üldisemalt impotentsuse taga on suuresti liigintensiivne sosin – ühiskonna, naiste, meeste enda superego: ole mees! Vaid mehe asi on perekonda rahaliselt ülal pidada! Teeni mehepalka! Ole tugev! Mehed ei nuta! Mehed saavad alati ... !

Jah, ei maksa nõudmistega üle pingutada. Sellel ei ole mõtet, nagu teame eesti rahvajutust "Vägev vähk ja ahne naine", või kui laiemas plaanis vaadata, siis muinasloost "Von dem Fischer un syner Fru" ("Kalamehest ja tema naisest") vennaste Grimmide jutuvaramust. Mõelgem sellele, eriti nüüd, kui eesti keeles on kättesaadav loo kaasaegsem versioon 1999. aasta nobelisti Günter Grassi sulest. Kuigi jah, kaasaegsuse üle võib

vaielda. Tõlkija arvates (Braavo, jällegi on Sirkel vahendanud eesti keelde telliskivi mõõdus raskestitõlgitava teose! Ollallaa, kõik see kokakunsti ja ajalooliste terminite lasu, vajadus vahendada feministlikku žargooni, murdetekste ja lüürikat ... Ja seda kõike Grassi poolt peale pandud piirangute raames!) on 1977. aastal ilmunud teos Eesti kontekstis tänapäevane veel praegugi, kuna ka näiteks radikaalfeminism jõudis meieni hilinemisega (vt järelsõna lk 595). Saksa ühe prominentsema feministi Alice Schwarzeri asutatud ja toimetatud ajakiri *Emma* seevastu pidas "Kammeljat" ajavaimuga koketeerivaks sõnavõtuks teemadel, mille tuuma ei ole viitsitud süveneda, ja valis Grassi oma 1977. aasta juulinumbri "kuu pašaks". Sirkel räägib antud juhul "võitlevate emantside kisakoorist" (lk 595) (vaesed hellade kõrvadega mehed!), mina päris nii pejoratiivselt ei väljenduks – päris ilmaasjata need feministid ka häält ei tõsta; samas – puhtast edevusest Grass ka raamatut ei kirjutanud, kindel see.

Mida me saame siis teada tollest kammeljast ehk kivilestast, meie vägeva vähi teisikust. Näiteks seda, et rahvaluulekogujad olla tema loost algselt üles kirjutanud koguni kaks versiooni. Ühe, ajalooliselt tuntuks saanud variandi ahnest naisest ja teise ahnest mehest, mis on esimesega sarnane, kuid siin on mõõdutundetute soovide esitajaks mees. Miskil (meesövinistlikul?) põhjusel jätnud aga Grimmid teise variandi oma loost välja, säilitades ja seeläbi kanoniseerides vaid naistevaenuliku versiooni. Ehk siis on selle romaani näol suuresti tegemist reaktsiooniga eriti seitsmekümendatel kuumale feministlikule projektile kirjutada maailma ja rahvaste ajalugu, mille

seniseid käsitusi peeti suuresti meestekesksiks, läbi naiste ajaloo, et tuua unustuse hõlmast välja naiste panus ajalukku ja hõlmata kaanonisse ka seni põhjendamatult marginaalseid naiskangelasi. Grass kujutab naiste sellist ajalugu revideerivat tegevust feministliku tribunalina, mille liikmeid on paraku näidatud halvemas valguses kui nende ajaloolisi eeskujusid. Mida need naised tahavad? Mida nad karjuvad?

Võimu! Olla mees! Olla isa! Nii näib arvavat Grass võitlevate feministide kavatsustest, vähemasti jääb selline mulje romaani kaheksanda peatüki "Isadepäev" taustal. Kogu see naiste ajaloo ja võimusuhte ümberhindamise soov on üks suur "kino", üks paras "mängufilm", sedastab sõnameister. Mingi arusaamatu lesbide askeldamine! Kuid pange tähele, naised, tegelik elu on palju karmim, teie siin mängite meestelt malli võttes oma võimumänge (teiste naiste ja enda arvelt!), aga vaadake ette, tulevad tõelised mehed, mitte mingid nadid korporantidest intellektuaalihakatised, ja teevad teile nii ära, et te olete pärast seda surnud! Hanekari! (vt Grassi illustratsioone 1982. aastal eraldi avaldatud "Isadepäeva" väljaande). Vot selline lähenemine mulle ei meeldi... See on lahmiv ja stereotüüpne, võrtsitatud paraja annuse vulgaarpsühhoanalüüsiga, mida on kasutatud selleks, et ähmastada selliste mõistete nagu "sotsiaalne" ja "bioloogiline sugu" erinevust või tarvitada neid äraspidi. Absurdne ja tendentslik on nii feministliku liikumise taandamine homoseksuaalsusele kui ka viis, kuidas lesbilisi suhteid on kõnealuses peatükis kujutatud ja põhjendatud. Siinkohal on Grass olnud purukonservatiivne, mingist kaasaegsusest või koguni objektiivsest hinnangust on nüüd

küll äärmiselt keeruline rääkida.

Oma panusena alternatiivajalukku pakub aga Grass välja hoopis kokakunsti ja toidustusrevolutsioonide ajaloo, kus vaikiva enamusena on olnud põhitegijaks perele süüa keetvad naised, mitte (enamasti meestest) vähesed gurmaanikokaraamatute autorid ja tipprestoranide ülemkokad. Alles viimastes peatükkides keedab mees kodus juba ka ise, see on tõeline emantsipatsioon, mitte järjekordne moodne sõjarelv. Nõudepesumasin tanki asemel! Kahtlemata sümpaatne arusaam, samas on eelneva lõigu taustal sellel kõigel siiski natuke selline mekk, et naiste jaoks on see kõige õigem ikka *Kinder, Kirche, Küche*. Mõnede, üldsegi mitte väheste jaoks kindlasti ongi, aga sellised asjad selguvad ometi elu käigus, mitte ei ole kellegi poolt ette kirjutavad ja hinnatavad.

Ja üleüldse, ajaloo äpardustes ja katastroofides pole süüdi mehed või naised, vaid kammeljas, see ajalugu läbib võimuihaprintsiipi, see, mis teeb naised "mehelikuks" ja mehed julmaks, selline näib olevat veel üks Grassi arusaamadest. Tuleks sellest halvast nõuandjast lihtsalt loobuda, võib välja lugeda ridade vahelt. Siiski, siiski, süüdi on arvatavasti nii mehed kui naised, ei eksisteeri ju printsiibid ilma inimesteta, see oleks liiga lihtsameelne katse ajaloost pääseda. Ilmselt on siiski olemas ka õigustatud võimu ja asjade ümberkorraldamise nõue, mida feministlik liikumine vähemasti osaliselt päris kindlasti esindab. Pigem tuleks pidada silmas oma nõudmiste põhjendatust ja mõõdukust ning adresseerida neid võimalikult täpselt. Ja arupidamiseks teemade üle nagu võimu kuritarvitamine ja ebaadekvaatsed viisid sellele reageerida annab "Kammeljas" oma sageli tragikoomiliste lugude ja epi-

soodidega siiski piisavalt ainet. Seega, ikkagi, soovitan kindlasti lugeda!

MARINA GRIŠAKOVA

Umberto Eco: olemise piire kombates

UMBERTO ECO. *EILSE PÄEVA SAAR. Itaalia k-st tlk Merike Pau. Eesti Raamat, Tallinn, 2003. 448 lk. Hind 257 kr;*
UMBERTO ECO. *BAUDOLINO. Itaalia k-st tlk Ülar Ploom. Varrak, Tallinn, 2003. 552 lk. Hind 255 kr.*

Umberto Eco romaanid on filosoofilised pidusöögid. Küllalt on räägitud nende allusioonirohkusest, paljukihilisusest ja metafiktionaalsusest. Neid on nimetatud "esoteerilisest tädisest lõhkevateks metafüüsilisteks pirukateks" ning "lõpetamata süžeede ja realiseerimata teooriate kalmistuteks". "Avatud teksti" vorm, millest Eco on palju kirjutanud, ei eeldagi süžeede lõpetamist ja teooriate realiseerimist. Eco kangelased – seiklejad, avantüristid, peente roogade ja kõige kauni armastajad, maailma saladuste avastajad, kes end kirglikult poliitikasse ja teadusuuringuisse mässivad, – vihjavad ilmselgelt nende looja isiksusele. Eco tekstidel lasub autori noorusaja, 1960. aastate pitser. Esiteks on see vasakpoolsete liikumiste ja poliitilise optimismi aeg. Pole juhus, et 1995. aastal oli Eco oma Bologna ülikooli kolleegi, sotsialist Romano Prodi valimiskampaania intellektuaalseks vedruks. Teiseks on see teadusliku optimismi aeg, mil unistus universaalteadusest – semiootikast – leiab oma niši akadeemias.

Semiootiline uuring tuleb Eco tekstides sageli jutuks jälgede ja märkide tõlgendamisele taanduva kriminaalsüžee vormis. Tema romaanid on kantud intellektuaalse mängu ja valgustusliku optimismi vaimust isegi siis, kui süžee areng viib pessimistlike järeldesteni: märgid osutavad teistele märkidele, tõlgendused on valed, ajalugu absurdne, Jumala asemel on tundmatu Teine ehk lacanlik introjitseeritud peegelteisik. See, mis näib märgina, on vaid "Teise närviline kritseeldus" ("Eilse päeva saar"). Märkide uurimine ja tõlgendamine on üpris ohtlik tegevus: märgid hakkavad kõiksugu pahaendelisi nähtusi produtseerima, semiootik langeb semiootika ohvriks ("Foucault' pendel"). Võitlus märkide ja sümbolite omamise eest loob näilise ajaloolise korrastatuse, narratiivse vormi. Sündmuste areng on aga kaootiline ning etteaimamatu. Selle asemel et Jumala haa pärast sõdida, laskuvad ristirüütlid Konstantinoopoli ohjeldamatusse rüüstamisse ("Baudolino"). Ecot paeluvad murangu- ja kriisiajad.

Romaan "Eilse päeva saar" (1994; täpsemalt tõepoolest "Eelõhtu saar")¹ pakub lugemisnaudingut neile, kes barokkajastut kas või natuke tunnevad. Iga peatükk kannab mõne kuulsa 16.–17. sajandi muusikalise, teadusliku või kirjandusliku teksti nimetust. Viidatud on näiteks Jakob van Eycki muusikapaladele "Daphne", "Amaryllis" ja "Pavane Lachryme", Tommaso Garzoni raamatule "Imede loomaaed" (Il serraglio degli stupori del mondo, 1619), jesuiit Anastasius Kirscheri "Valguse ja

varju suurkunstile" (Ars Magna Lucis et Umbrae), Emmanuele Tesauro "Aristotelese pikksilmale" jne. Kahjuks jääb see alltekst eesti lugeja eest varjatuks. Tõlget võiks saata kas või minimaalne kommentaar. Ka episoodis, kus d'Igby inglise luuletust deklameerib (lk 147), võiks osutada, et tegu on John Donne'i tekstiga "Hüvastijätt, mis keelab kurvastamast", ning tuua koos reaalse tõlkega Paul-Eerik Rummo poeetilise eestinduse:

*Aga kui ütled, et tegelikult on hingi
Siiski kaks, siis vaata: sirkliil on kaks
Haru – teine joonistab oma ringi,
Teine peab ennast paigalpäisivaks...*

17. sajand on religioosete kriiside ja vastureformatsiooni (katoliikliku taassünni) ajastu. Nii jesuiitide probabilismiõpetuse kui ka jansenistide pessimistliku doktriini järgi on Jumal *Deus Absconditus* (varjatud jumal): jumalik ja inimlik kord ei puutu kokku. Jesuiidid arvavad, et hoolimata absoluutse ja lõpliku tähenduse puudumisest saab Tark selles mittetunnetatavas Maailmas toimida, põhjendades oma käitumist vajaliku ja piisava tingimuse abil. Seetõttu meenutab barokktekst keerulise mõistatuse lahendamist: selle mõistatuse tähendus avaneb kas Targa intellektuaalsele teravusele või Lihtsameelse jumalikule vaistule. Eco tekst on baroki poeetika suurepärase stilisatsioon.

Barokki nimetatatakse kontrastidekunstiks. See rajaneb meelelise ja hingelise, müstika ja erootika, valguse ja pimeduse,

¹ Vt: V-G. K a r a s s e v - O r g u s s a a r, Mitte eilse, vaid eelõhtu saar! *Eesti Ekspress (Areen)*, 12.09.2003.

raskuse ja kerguse, tõsise ja koomilise, emotsionaalsuse ja täpse arvestuse kontrastidel. "Pole kerge rekonstrueerida kangelase tegusid ja tundeid, kes kahtlemata on haaratud tõelisest kirelöömast, ent kelle kohta pole teada, kas ta väljendab seda, mida tunneb, või seda, mida armukunsti järgi oli tema ajal ette nähtud tunda..." (lk 11). Oluline on metafoorikunst: Teravmeelne oskab neid vastuolusid ühes ootamatus assotsiatsioonis või julges kõrvutamises hõlmata. Piir "kunstliku" ja "loomuliku", kultuuri ja looduse vahel on liikuv: loodus matkib kunsti ning, vastupidi, kunstlikku on sageli raske loomulikust eristada (vt näiteks viljade ja õite kirjeldust Eco romaani 3. peatükis "Imede looma-aed"). Kõikvõimalikud "petekad" ja optilised efektid viivad kunsti ja looduse vahelise piiri lõpliku laialivalgumiseni. Ka Eco romaanis on see piir liikuv: looduse kirjeldus võib osutada tsitaadiks Tesauro, Marino, Calderóni tekstist või viiteks tuntud maalikunstiteosele.

Romaani kangelane Roberto külastab Pariisis kuulsat pretsoosi Mme Rambouillet' salongi, harrastab pretsoosse kirjanduse žanre – sonette, allegooriaid, portreesid, koostab Armastuse ja Õrnuse maa kaarte jne. Pariisi salongides kogunehid Richelieu asutatud Akadeemia vaimule ja kunsti ametlikule doktriinile vaenulikud aristokraadid tõestamaks oma õigust vabameelsele käitumisele, kus omavahel on põimunud elu ja esteetiline mäng. Eriti tuntud oli pretsooside pentsik kõnepruuk, mida Molière hiljem oma komöödias parodeeris ning mille Sommaize oma sõnastikus jäädvustas (seelikut nimetatakse siin "Tagasihoidlikuks", teist seelikut

"Kelmitariks", alusseelikut "Saladuste Armastajaks", arsti "Hippokratese vördjaks", pissivat koera "alasti koeraks" jne). Roberto saab kokku Cyrano de Bergeraciga (Eco tekstis Saint-Savin), esimeste fantastiliste romaanide autoriga, kes jutustab talle Kuu peal elavatest inimestest.

Vastu tahtmist, kardinal Mazarini käsul, läheb Roberto Prantsuse spioonina Inglise laeval reisima salapärase nullmeridiaani otsinguil. Talle avanevad mitmed okultsed, astronoomilised ja allegoorilised teed selle meridiaani leidmiseks. Ta kohtab teadlasi, kes neid teid mööda fanaatiliselt tulevikku püüvad. Nullmeridiaani avastamine on poliitilise prestiiži küsimus ning Euroopa monarhid ilmutavad erakordset leidlikkust ja kavalust selle saladuse kättesaamiseks. Kui "Roosi nime" fiktsionaalses ruumis on eriti tähtis vertikaalne mõõde, siis "Eelõhtu saares" toimub tegevus kas horisontaalsel pinnal või paralleelsetes maailmades. Kaardistamine, koordinaatideõrgustik, teaduslik hüpotees kui mitme oletuse tinglik "konsensus" – kõik need on sündiva ratsionaalse teaduse tunnused.

Lõpuks satub Roberto mahajäetud laeval. Selgub, et laeval viibib siiski üks elus hing – jesuiit ja matemaatik Caspar, kes on leiutanud tuukrikostüümi ja allveelaeva ning kes tuukrikostüümi esimese katsetamise käigus hukkab. Üksinduses asub Roberto romaani kirjutama. Ta mõtiskleb laevavrakilt näha oleva Saare kui salapärase Hieroglüüfi või Sümboli tähenduse üle. Saarel pesitsev müstiline Apelsinikarva Tuvi sulab ta teadvuses kokku Pariisis elava armastatu, Lilia ehk Käski-

jannaga. Nagu alati, leidub Eco tekstis rohkesti anakronisme: viited Borgese, Harold Bloomi, Frazeri raamatutele osutavad teksti metafiktionaalsele olemusele. Barokkajastul eriti populaarne reaalse või kujuteldava peegelteisiku kuju (edukas ja amoraalne kaksikvend, topeltspioon, "trikster" Ferrante) seostub tänapäeva lugemisel Freudi, Jungi ja Lacani teooriatega.

"Baudolino" (2000) jätkab kujuteldava ehk alternatiivse ajaloo teemat, mis on lugejale tuttav ka teiste Eco romaanide, eriti "Foucault' pendli" järgi. Alternatiivne ajalugu (müüdid, kuulujutud, kujutlused, arvamused ja oletused) on "ametliku", "suure" ajaloo varjatud külge, arvavad postmodernistid. Just "alternatiivse ajaloo" hämar valdkond on inimkonna ajalooliste energiatega hoidla: igas ajalooõpikus mainitud sündmused peitub lugematuid valikuvõimalusi ("mis oleks, kui..."). Poliitik või ajaloolane leiab toimunud ratsionaalse põhjenduse, kuid suurte sündmuste ajendiks on sageli juhuslik, näiliselt tühine fakt, eksimus, väärtõlgendus, müstifikatsioon. Romaani võtmekujuks on liuskjalg (*sciapod*) Gavagai – mütoloogiline olend, kes liigub oma ainukesel jalal "kõige sundimatul viisil" ja erakordse kiirusega. "Gavagai" on Ameerika filosoofi Willard Van Orman Quine'i näide tõlke põhimõttelisest semantilisest "määramatusest" (*indeterminacy*), eriti kaugete ja eksootiliste keelte puhul. Lingvist jälgib "välipraktikal" põliselaniku keelelist käitumist. Mööda jookseb jänes. "Gavagai!" hüüab aborigeen. "Jänes," paneb kirja lingvist. Sõna võib tegelikult tähendada niihästi "jänest" kui "looma" või "valget". Lingvistil pole võimalust antud situatsioonis

aktualiseeruvat tähendust tuvastada. Tõlke ja tõlgenduse määramatus ongi igasuguse kommunikatsiooni põhimõttelise "ebatäpsuse" ning rohkete kommunikatsioonivigade ja -vääratuste allikaks.

Tänapäeva kaoseteooria räägib "liblika efektist": liblikas, kes Amazonase jõel tiibu raputab, võib põhjustada tornaado Oklahoma osariigis. Nii keskajal kui tänapäeval kallutab nähtamatu kollektiivne ja individuaalne alateadvus poliitiliste otsuste langetamist ning mõjutab ajaloosündmuste käiku. Retoorika ehk veenmiskunst on alati teeninud poliitilisi eesmärke, vajadust kuulajaid veenda otsuse mõistlikkuses ning põhjendatuses. Baudolino õpetaja Otto ajalookroonika järgi "käib maailma käsi halvasti", sama autori "Keisri tegudes" (Gesta Frederici) aga "maailmal ei saanudki muudmoodi minna kui aina paremini" (lk 45). Enne surma õpetab Otto oma järglasele "Tegude" kirjutamist: "seda on lihtne teha: andku ta edasi faktid ja pangu keisri suhu antiigi suurmeeste tekstidest võetud kõned" (lk 61).

Eco viimane romaan on tõeline müüdientsüklopeedia. Siin peegelduvad keskaja fantastiline geograafia, antropoloogia ja zooloogia; narkootiliste ainete kasutamisest stimuleeritud paradiisiunelmad; moslemite ja paganatega ümbritsetud 12. sajandi kristluse üksildus ja ängistusest sündinud pärimus kaugel idas asuvast preester Johannese kuningriigist jne. Baudolino on suur müstifikaator ehk Eco sõnul – "müütigenereeriv masin": oma jutu järgi oli just tema Karl Suure kanoniseerimise põhjuseks, tema inspireeris Püha Graali otsinguid, andis Bologna ülikoolile omavalitsuse, kirjutas Abélard'i ja Hé-

loise'i kirjad. Baudolinot on võrreldud nii Eco enda kui Pinocchioga. Üheski teises romaanis pole Eco itaalia päritolu nii ilmne: nii nagu Forrest Gump on Ameerika müüdi kehastus, on Baudolino Itaalia kultuurikangelane. Veelgi enam: kuna Itaalia on see muistne pinnas, kus uus Euroopa kultuur antiigi varemetel õitsema puhkes, siis panevad Baudolino sõnad ja teod alguse Öhtumaa võidukäigule. Romaani allteksti moodustavad selle kultuuri tüvitekstid: kroonikad, ristsõdade kirjeldused, rüütliromaanid, renessansi ja valgustusajastu utopiad.

See, mis kahte romaani omavahel seob, on piiride kompamine ja ületamine teksti kõikidel tasanditel. Nagu Eco oma raamatus "Kant ja nokkloom" (1997) kirjutas, lähenevad poeedist luiskaja ja teadlasest tõetsija, igaüks omamoodi, olemise piiridele ja panevad proovile nende piiride vastupanuvõime. Koer, kes ust kraabib ja avada püüab, on inimkonna igaveste soovide ja pürgimuste sümbol. Siiski pole üks absoluutne eitus: sellele, kes ukse abil oma privaatsust kaitseb, on ukseks jaatav tähendus. Nii on ka inimese vahekord olemise piiridega kahetine...

TÕNU VIIK TRIIN KALLAS

Platoni teoste esimese osa ilmumise puhul

PLATON. TEOSED I. Sokratese apoloogia. Phaidon. Kriton. Pidosöök. Charmides. Phaidros. Euthyphron. Koost. Marju Lepajõe. Vanakreeka k-st tlk ja komment. Astrid Kurismaa, Marju Lepajõe, Sven-Erik Soosaar, Jaan Unt. Ilmamaa, Tartu, 2003. (Avatud Eesti Raamat). 472 lk. 148 kr.

Platoni dialogide esimese osa ilmumine on kahtlemata suursündmus eesti kultuuris. Platoni tekstide tundmaõppimine ja omandamine oli oluliseks verstapostiks juba hellenistliku kultuuri ja Vana-Rooma mõtteilma arengus, kus Platon polnud inspiratsiooniallikaks mitte ainult oma otsestele õpilastele ja järeltulijatele nagu Aristoteles ja Speusippos – esimene Akadeemia skolarh pärast Platonit –, vaid ka tervele reale Keskmise ja Uue Akadeemia õpetlastele sajandeid hiljem. Platoni mõju oli otsustav ka neopütagoorlaste, gnostikute ja hermeetikute jaoks, rääkimata antiiksetest neoplatonistidest nagu Plotinos, kes annab Platoni õpetusele juba niisuguse kontseptuaalse vormi, mille puhul on võimatu loobuda kiusatusest seda kristliku ja judaistliku müstikaga siduda. Hiljem tuginesid platonismile ka mitmed araabia mõtlejad, hilisantiiksed judaistid ja keskaegsed kabalistid. Platonismil oli tähtis osa Rooma katolitsismi ja Bütsantsi õigeusu väljakujunemisel. Platonit kasutasid bütsantsi ja saksa müs-

tiikud, itaalia ja saksa humanistid, prantsuse ratsionalistid ning enamik uusaja filosoofidest üle kogu Euroopa. 21. sajandi perspektiivist võib ütelda, et Platoni teoste mõju Euroopa kultuurile on kõrvutatav piiblitekstide omaga. Isegi pärast kristluse triumfi Rooma impeeriumis ja sellele järgnenud Aristotelese-kultust Lääne-Euroopas kuni keskaja lõpuni, jäi Platon Bütsantsi impeeriumis peamiseks filosoofiliseks autoriteediks. Tema mõju Lääne-Euroopas taastus Itaalia humanistide vahendusel ja levis kiiresti üle kogu mandri. Kaasaja filosoofiaajalugudes on Platon ja Aristoteles kaks kõige tähtsat kanoonilist autorit. Paljude filosoofide arvates ei kujutagi filosoofia endast midagi muud kui kommentaare Platoni tekstidele.

Platoni tekstide omandamise katse on ühe kultuuri täiskasvanuks saamise tunnus: ta tähistab punkti, kus ollakse piisavalt küps oma ideelisi lähtekehti filosoofiliselt lahti mõtestama. Oma filosoofia jaoks on vaja oma Platonit, keda juba koolis lugeda saaks. Selle rolli peaksid Platoni eestikeelset "Teosed" ka täitma.

Just nimelt tänu Platoni surematule kirjanduskangelasele Sokratesele, kelle isiksuse ja õpetuse mõned aspektid ilmselt peegeldavad ka "päris" Sokratesest, on Euroopa kultuuris ideaal filosoofist kui intorigeerivast küsijast ja kriitikust, kes on võimeline oma vestluskaaslasele tõestama, et ta eksis, kui arvas ennast midagi teadvat. Tark on see, kes teab, et ta midagi ei tea – see irooniline ja arrogantne tees on inspireerinud ja saatnud terveid põlvkondi Euroopa mõtlejaid, intellektuaale ja kul-

tuurikriitikuid. Teesi näiline tagasihoidlikkus varjab endas filosoofilise üleoleku mõnu, mida ka Platoni Sokrates oma vestluskaaslaste vastu tundis. Peale iroonilist üleolekut kehastava Filosoofi leidub Platoni dialoogides veel hulgi teisigi surematuid filosoofiliste põhiteemade arhetüüpeid käsitlusi, näiteks hinge surematus ja selle kolmeosaline loomus, kõned ilust, harmooniast, armastusest, poliitikast, ja kõige tähtsamana muidugi Sokratese mis küsimused, mis asja olemuse kohta küsides igaveste ja muutumatute vormideni välja jõuavad. Oma kuulsa ideedeteooria tõttu võib Platonit õigusega pidada Euroopa essentsialismi alusepanijaks. Platoni ideedeteooriast saab "Teoste" esimese osa põhjal päris hea ülevaate, kuna see sisaldab Sokratese poolt edasi antud Diotima kõne "Pidusöögis" ja värskelt tõlgitud "Phaidrose" ja "Phaidoni", kus ideedest räägitakse rohkem kui teistes dialoogides.

Žanri poolest on meil Platoni "Teoste" esimese köite teoste puhul tegemist nõndanimetatud "sokraatiliste vestlustega" (*sōkratikoī logoi*), mida Aristoteles mainib oma "Poetika" alguses (1447b). Platon ei olnud sugugi ainus autor, kes kirjutas sokraatilisi kõnelusi – realistlikult mõjuvaid ajaloolisi fiktsioone Sokratese kohtumisest ja vestlusest ühe või mitme ateenlase või Ateenaa külaliselega. Temaga samast ajast on teada vähemalt kuue autori nimed, kes samasuguseid dialooge kirjutasid: Xenophonos, Antisthenos, Aeschinos, Phaidon, Euclides ja Aristippos.¹ Nende autorite dialoogide järgi on näha, et ka

¹ Vt G. Giannantoni, *Socratis et Socraticorum Reliquiae*. Napoli, 1991. (4 köidet.)

arutatavad teemad olid Platoniga sarnased – voores, tarkus, hüveline elu jne. Miks just Platoni sokraatilised dialoogid ajaproovile vastu pidasid, saab teada vaid dialooge lugedes. Nad lummavad oma lihtsa, süsteemsest kontseptuaalsusest ja terminoloogilisest keerukusest vaba, eheda filosoofilise sügavusega. Platoni loodud kujundid ja mõistukõned – aga kõige tähtsamates kohtades toob Sokrates alati sisse müüdid ja kirjanduslikud pildid – on ilmselt kõige tabavamad kujundid kogu õhtumaise filosoofia ajaloos. Täna on nii koopa allegooria, hingekaarik kui ka Sokratese enese kuju ammu muutunud Euroopa mõtlemiskultuuri arhetüüpseteks sümboliteks.

Huvitav, et realistlikku ajaloolist fiktsiooni kasutades kirjutas Platon, Euroopa filosoofilise traditsiooni üks kõige mõjukamaid autoreid, kirjanduslikus vormis, mida filosoofiatraditsioonis hiljem suhteliselt harva esineb. Fiktiivseid dialooge on kirjutanud küll teisedki, näiteks Leibniz, aga neil pole süžee ega tegelaste isiksus oluline. Platoni dialoogide puhul on vastupidi. Sokratese isiksus vastandub talle kaasakiitvatele ja temaga alati nõustuvatele jah-poistele, kellel vaatamata kiindumusele Sokratese vastu iseseisvast mõtlemisest suurt midagi välja ei tule. Need jah-poisid omakorda vastanduvad dialoogides esitatud avalikkuse arvates Sokratese üle võidu saavutanud üleolevatele sofistidele ja teistele kuulsatele tarkadele, näiteks Euthydemosele ja Dionysodorosele.

Nii Platon kui ka tema kirjanduskangelane Sokrates aga vastanduvad žanriliselt ja ka õpetuse sisu poolest nii seitsme targa traditsioonile, kus filosoof annab poeeti-

lises kõnes edasi talle jumaliku ilmutuse vahendusel avaldunud tarkust, kui ka 5. sajandi tragöödiate tarkusele, mis edastatakse fiktiivsete dramaatiliste sündmuste vormis. Sokrates ei edasta jumalikku ilmutust asjade olemuse kohta, nagu Aristotelese sõnusti “füsioloogid” seda tegid. Aga Sokrates on ka hoopis teist tüüpi mees kui Achilles või Oidipus. Platoni dialoogide atmosfäär ei meenuta kuidagi maailma, mida tunneme 5. sajandi tragöödiatest ja komöödiatest. Sokrates ei valda mingi kangelaslik kire ega ambitsioon, tema jaoks ei ole au ja häbi kõige tähtsamad eksistentsiaalsed koordinaadid, ning temas ei mölla lihahimu ja saatusekartust nagu klassikaliste tragöödiate kangelastes. Samal ajal ei sarnane Sokrates ka Platoni kaasaegsetele intellektuaalidele – oraatoritele ja sofistidele. Sokrates ei huvita raha ega rahvamasside mõjutamine. Teda huvitab tõde ja hea elu, kusjuures esimene on teise saavutamise eelduseks.

Tõde on Platoni arvates kõigi filosoofiasse pühitsematute haardeulatusest väljas, igavene, muutumatu ja jumalikult ilus. “Phaidros” sisaldab kuulsa koha Sokratese poolt edastatavast Stesichorose kõnest, kus kirjeldatakse intellektuaalset ekstaasi, mis valdab ilusa poisi imetlejat. See ekstaas toob esile palavikuvärina ja kuumusehoo, mille tagajärjel hinge pinna poorid sulavad, lastes välja tungida suleroogudel, mis peagi kogu hinge sulgedega katavad ja talle tiivad kasvatavad. Hing tunneb sulgede kasvades iseäralikku, õndsat ja rõõmsat, piinaga seotud “kihelust”, kui suled oma pooridest välja tungivad (“Phaidros” 251b-d). Võib ainult aimata, milline nauding saab osaks filosoofile, kellel “õnnestuks

ilu näha päevselgena, puhtana, segamatu-
na, inimese ihust, selle värvidest ja kõigest
muust rohkest surelikust tühjast-tähjast
mitte koormatuna” (“Pidusöök” 212a).
Filosoofile ei saa Platoni dialoogides osaks
mitte ainult kõige kõrgem nauding: talle
kuulub loomu järgi ka kõrgeim võim ja
kõige hüvelisem võimalik surelik elu, sest
ainult temal on selline teadmine, mis nii-
sugust elu võimaldab.

Platon on liigagi teadlik, et tegelikus
elus filosoof kuningas ei ole ning tõenäo-
liselt selleks ka kunagi ei saa. Troonile
tõstmise asemel mõistsid ateenlased
Sokratese surma. See sündmus leiab ka-
jastamist ka “Sokratese apoloogias” ja
“Kritonis”, mida ei saa siiski võtta kui
dokumente ajaloolise Sokratese surmast,
vaid kui Platoni kirjanduslikult konstruee-
ritud dramaatilist konflikti filosoofi väär-
tuse ja tema tegeliku ühiskondliku staatuse
vahel. Platon mõistab hukka oma kaasaeg-
se ühiskonna ilmalikustunud pragmaati-
lised tõekspidamised. Tema teosed kaju-
tavad endast kirjanduslikult kaunist ja fi-
losoofiliselt võimsat, aga ikkagi konserva-
tiivset reaktsiooni sofistide valgustusliiku-
misele, mille järgi kõik on relatiivne ja
inimene ise asjade ainus mõõt. Platon
üritab taastada usku kõigutamatusse ja
igavesse, absoluutsesse moraali ja õigluses-
se. Poliitika ja elu peavad tema arvates
rajanema millelgi enamal kui traditsioon,
hetkehuid ja ajaloosündmuste sattumus-
likkus. Platoni ettevaatlikkus oma mõtete
esitamisel näitab, kuivõrd polnud tema
nägemus igavestest tõdedest kodus ta kaas-
aegses maailmas. Kõige mõjuvõimsamaid
visioone ideede maailmast ei esita tema
kangelane Sokrates mitte enda nimel, vaid

meenutustena vestlustest Diotima,
Stesichorose ja teiste, veel järgu võrra fik-
tiivsemate tegelastega kui Sokrates ise.

Kõige märkimisväärsem on aga Platoni
juures see, et kui tema filosoofia pürib
korra, harmoonia, igavese tasakaalu ja
muutumatusse poole, siis selle pürgimise
esitusvorm on kõike muud kui filosoofi-
line kontseptuaalne süsteem. Platoni filo-
soofiat on tegelikult väga raske süstema-
tiseerida. Sellepärast avanebki Platonit
ennast lugedes hoopis teistsugune maailm
kui mõnest õpetatud teosest Platoni kohta
lugedes. Osa filosoofide arvates on Platoni
kirjanduslik vorm vaid ebaoluline pakend,
milles ta esitab oma kontseptuaalse filo-
soofia. Et Platoni filosoofiaga “puhtal”
kujul tegeleda, tulevat see ebaolulisest
kestast vabastada. Usutavasti selline lä-
henemisviis siiski õigustatud ei ole, sest
kirjanduslikud kujundid, näiteks Sokratese
enese kuju ja tema vastuvõtt või ignoree-
rimine vestluspartnerite poolt, ei mängi
ainult välist, vaid olulist sisulist rolli.
Sellepärast ei asendagi ükskõik kui kom-
petentselt kirjutatud käsitlus Platoni enda
lugemist.

Sokrates on pearollis kõikides “varase”
ja “keskmise” perioodi dialoogides. Kui
arvestada vaid teoseid, mille puhul Platoni
autorluses pole kahtlust, siis oleks nende
võimalik kronoloogiline järjestus järgmi-
ne: “Sokratese apoloogia”, “Kriton”,
“Euthyphron”, “Charmides”, “Laches”,
“Lysis”, “Väiksem Hippias”, “Euthyde-
mos”, “Ion”, “Protagoras”, “Gorgias”,
“Menon”, “Suurem Hippias”, “Kratylos”,
“Phaidon”, “Pidusöök”, “Riik” ja
“Phaidros”. Eesti keelde olid juba varem
tõlgitud “Apoloogia”, “Kriton”, “Euthy-

phron”, “Charmides” ja “Pidusöök”. “Teoste” esimeses köites lisanduvad nendele Marju Lepajõe tõlgituna vahest kõige kaalukamad “keskmise” perioodi dialoogid “Phaidon” ja “Phaidros”. Kui nüüd ka Platoni tähtsaim teos “Riik” ilmuks, võiks Platoni “varase” ja “keskmise” perioodi eesti keeles esindatuks lugeda. “Hilisesse” perioodi kuuluvad nn mittesokraatilised dialoogid “Parmenides”, “Theaitetos”, “Timaios”, “Kritias”, “Sofist”, “Riigimees”, “Philebos” ja “Seadused”. Nendes pole Sokrates enam peategelane, ka on artluse iseloom siin hoopis tehnilisem ja keerulisem. Kommentaatorid on vaielnud, kas kujutavad need dialoogid endast Platoni filosoofia tõelist tuuma ja teised on ettevalmistava iseloomuga või on lood vastupidi. Igal juhul peaks “Teoste” kolmas köide eeldatavasti sisaldama valiku Platoni loomingu sellest osast.

Enamlevinud keeltes on tänapäeval ühest ja samast dialoogist paralleelselt kasutusel erinevaid tõlkeid, mille vahel võib leida uskumatult suuri lahknevusi. Mõni väljaanne on kindlasti soliidsem ja teaduslikum kui teine, samas ei saa siiski rääkida ühe või teise dialoogi kanooniliseks muutunud tõlkest. Kohati laseb tekst aimata tõlkija poolt silmas peetud funktsiooni – leidub nii kooliõpilasele suunatud, lihtsamat ja kaasaegsemat sõnavara kasutavaid tõlkeid kui ka äärmise filoloogilise täpsusega Platoni keelekasutust järgivaid väljaandeid. Iga hinna eest loogiliseks ja arusaadavaks muudetud sõnumi poole pürgivaid tõlkeid iseloomustab kuivem keelekasutus ning üsna õigustatult süüdistavad poeetilise Platoni sõbrad sellist tõlkijat lubamatus lihtsustuses. Leidub ka

tõlkijaid, kes originaaltekstiga teadlikult manipuleerides selle kallal korda saadatud omavoli veenvalt põhjendada oskavad. Äärmusliku näitena võib tuua Cambridge’i Platoni-uurija F. M. Cornfordi 1941. aastast pärineva “Riigi” tõlke, mis restruktureerib teose kuueks raamatuks traditsioonilise kümne asemel, muudab dialoogi kohati Sokratese monoloogiks, lisab peatükkide ette sisukokkuvõtteid ja laskub kohati peaaegu et Platoniga väitlusesse. Tõlkija eessõnas õigustab Cornford oma valikuid: traditsiooniline liigendus tulekski kõrvale heita, kuna see ei põhine sugugi raamatute sisul, vaid papüüruserullide pikkusel, dialoog on kunstlik, kuna vestluspartnerid ainult kiidavad Sokratesele takka, vahekokkuvõtted on vajalikud, sest juhivad tähelepanu mõjukatele tekstikohadele jne. Inglisekeelsete tõlgete puhul on täheldatud teksti pikennemist 20–30% võrra isegi siis, kui tõlkija midagi omalt poolt ei lisa – kreeka sõnadel tihti lihtsalt puuduvad ühesed vasted. Suure ajalise ja kultuurilise distantsi tõttu kukuvad sõnasõnalisust taotlevad tõlked välja võõrapärased, ning mis filosoofidest Platoni-tõlkijatele kõige enam meelehärmi teeb: tekst tundub groteskne ja rumal või ülespuhutud ja sõnarohke. Stiili võtme valikul on seega otsustav, kellena tõlkija autorit näha soovib. Tõlkija, kelle jaoks Platoni teos kehas tab ajatud tarkust, laseb tekstil kõlada nii kaasaegselt, usutavalt ja loogiliselt kui võimalik; teine keskendub pigem väljendusrikkuse edasiandmisele; kolmas püüab ajaloolist dokumenti filoloogilise täpsusega jäljendada, säilitab kõik kahemõttelisused ning toob vajadusel tõlke sihtkeelde uusi ja võõrapäraseid väljendeid. Muidugi sei-

sab nende valikutega silmitsi ükskõik millise teksti tõlkija, kuid Platoni tõlgete mitmekesisus annab tunnistust sellest, et tema puhul on tõlkijate mängumaa erakordselt suur ja tõlgenduste koorem, mis tuleneb nende tekstide kahe tuhande aastastest ekspluateerimisest, avaldab omakorda survet.

Eestikeelses koolis või ülikoolis Platoni kursuse juurde kirjandust soovitades ei tule tõlgete ja väljaannete vahel kuigi pikalt kaaluda: meil on nüüd "Teosed I"! Eriti meeldiv on selles "I-s" peituv lubadus, millest küll raamatu kaante vahel enam kordagi juttu ei tehta. Kuni pole ette näha, millal võiks kõigi Platoni põhiteoste eesti keelde panemine teoks saada, on mõistagi liigne luksus unistada valikuvõimalustest samade dialoogide eri tõlkevariantide vahel. Võib-olla seda silmas pidades pakubki "Teoste" väljaanne meile valiku erinevaid tõlkestrateegiaid ühe ja sama raamatu sees – tegemist on nelja eri tõlkija tööga. Toimetaja Marju Lepajõe mainib järelsõnas, et pole pidanud lubatavaks "sekkuda tõlkijate isiklikku keelenormi ja ka mitte tõlkijate arusaama tekstist" ning on toimetamisel piirdunud erinevate tõlkevastete fikseerimisega registris. Eriti torkab silma viidete ja märkuste ebaühtlane jaotus: kui Lepajõe enda tõlgitud "Phaidrose" järelt leiame 376 märkust, siis "Euthyphronile" (Sven-Erik Soosaare tõlkes) ei ole jagunud mitte ainsatki. Astrid Kurismaa juba varasemast tuntud tõlked jäävad ületamatuks oma ilmeka keelekasutuse ja nauditava rütmi poolest (mis "tõsise" platonisti igavesti lahendamatu dilemma ette asetab, arvestades Platoni suhtumist poeetidesse). Tei-

ses mõttes "nähtaval" on oma tõlgetes Lepajõe, kes katkestab teksti rohkete kommentaaridega ning on valmis originaaltruu-duse nimel tegema järeleandmisi teksti loetavuse osas. Kõige neutraalsema üldmulje jätavad mainitute kõrval Jaan Undi tõlked, kes lubab endale vajadusel ümberütlemisi ja täiendab teksti üksikute ristviidete, ajalooliste faktide ning terminoloogiliste selgitustega.

Tõlkija on alati tõlgendaja, platonlikult mõteldes võiks tõlkija tegevust võtta ühe järjekordse originaalist kehvena koopia valmistamisena. Teisalt võib tõlkija tunda ennast autorist targemana: isegi kui ma ei jõua kursis olla väidetavalt iga päev ilmuvate uute kirjutistega Platoni kohta, tean ma ikkagi rohkem kui tema ise konkreetse teose kirjutamise ajal. Veel kord Cornfordi näidet kasutades: üks dialoogi ärajätmise põhjendusi on tema jaoks asjaolu, et Platon ise hilisemates teostes loobus kõnelejaga nõustuvate jüngerite repliikidest ning kirjutas aina pikemaid filosoofiliste tõestuste sarnaseid mõttekäike. *Meie* teame, et autori stiil aja jooksul muutus, *meie* teame, et kui ta oleks ise oma töid saanud parandada, oleks ta dialoogi osa vähendanud. Oht ennast autorist targemana näidata kummitab ka nende otsuste tegemisel, mis puudutavad märkuste lisamist – ristviiteid teiste dialoogidega, autori vihjetele näpuga näitamist, eriti aga tõlgendajate mõttekäikude sissetoomist. Põhjalikult kommenteeritud "Phaidoni" ja "Phaidrose" lõpumärkustest on umbes kolmandik niisugused, mille vajalikkuse üle võiks vaielda, eriti kui silmas pidada, et kõiki tehnilisi termineid ei ole sugugi esile toodud. Platoni lugejate laia ringi

arvestades on ka nende vajadused ja eel-
teadmised täiesti erinevad ning tõlkijal on
väga raske kõigile sihtrühmadele võrdset
meelepärane olla. Dialoogid on sageli üles
ehitatud nagu klassikalise muusika teosed,
milles teemad tuuakse järgemööda sisse
ning need korduvad, seostuvad, tugevnevad
ja nõrgenevad erinevates seostes. Kui vii-
data kõigile Platoni vihjetele (s.o “kõigile,
mis tõlkija on avastanud”), rõõvib see
lugejalt suure osa avastamisrõõmu. Samas
ei jõua ükski väljaanne rahuldada teksti
süvitsi uuriva teadlase vajadusi ning ära
tuua kõiki autori ütlustele sajandite jooksul
peale kasvanud kihte. Uute tehniliste või-
maluste ajastu võiks muuta võimalikuks
vanade tekstide niisugused tõlked, kus
lugeja saaks ise märkuste tüüpi valida või
isegi vahetada režiimi, värvi ja taset juurde
või maha “keerata” ning printida-kõita
endale sobiva väljaande. Küsimus on lõ-
puks ikkagi selles, milleks lugejale Platonit
vaja on, milleks eesti keelele Platonit vaja
on. Sellepärast võikski tõlke originaali-
truuduse asemel huvituda Borgese eeskujul
hoopiski sellest, kuidas iga tõlge kultuuri
rikastab.

Nii nagu ei ole ühte ainuvõimalikku
Platoni tõlget, ei tahaks ma ka nõustuda
järelsõnas toonitatud vajadusega ühe ees-
tikeelse antiik-filosoofia standardkäsitluse
järele – jäägu standardite ajastu minevik-
ku. Rohkem vaatenurki ja rohkem erine-
vaid tõlkeid ei saa meile kuidagi kahju
tuua.

JÜRI EINTALU

Teadus: kas institutsioonid, kogukonnad või paradigmad?

THOMAS KUHN. TEADUSREVOLUT-
SIOONIDE STRUKTUUR. *Inglise k tlk*
Ruth Lias. Ilmamaa, Tartu, 2003. (Avatud
Eesti Raamat). 312 lk. Hind 135 kr.

Teadusfilosoofia-alaseid raamatuid on Eesti
Vabariigi ajal eesti keelde tõlgitud vähe –
nii nagu ka enne. Tervitatav on seejuures
asjaolu, et alustati Alan Chalmersi kerges-
tiloetavast õpikust,¹ millele nüüd on järg-
nenud Thomas Kuhni kergestiloetav ja
laiemale publikule taibatav klassikaline
teos.²

Analüütilise filosoofia puhul olukord
nii hea pole. Nähtavasti on selle moodsus
tinginud kahetsusväärse asjaolu, et üsnagi
suures tiraažis on tõlgitud küll mitmeid
vaid kitsale lugejaskonnale mõistetavaid
ning spetsiifilisi eelteadmisi nõudvaid
kogumikke ja monograafiaid³, kuid pole
ilmunud sissejuhatavaid või ülevaatlikke
õpikuid. Niisugused poolmatemaatilised
mammutid võiksid ilmuda pigem näiteks
Tartu Ülikooli Kirjastuselt ülikollidele
kasutamiseks.

Kuhni “Teadusrevolutsioonide struk-
tuuri” tõlge on suurepärase. Seda kinni-
tades toetun faktile, et olen seda raamatut
varem lugenud nii vene kui seejärel ka
inglise keeles. Ja neil puhkudel juhtub
harva, et hiljem eesti keeles on raamatut
mugavam lugeda. Praegu on see ime juh-

¹ A. C h a l m e r s, Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks? Tartu, 1998.

² Karl Popperi “Historitsismi viletsus” (Tallinn, 2000) on pigem ühiskonnafilosoofiline teos.

tunud (pole mõtet hakata tooma näiteid üksikuist lauseist, mis tõlkes siiski veidi inglispäraselt kõlavad).

Kuhni filosoofiast olen juba andnud ülevaate, kriitika ja arenduse (mõnevõrra stiilis *reductio ad absurdum*, ent mitte ainult)⁴, mis võiks olla kasutatav ka teejuhina tema äsja ilmunud raamatusse. Olemas on veel teinegi väga hea ja minu omast neutraalsem ülevaade.⁵

Seevastu Rein Vihalemma saatesõna Kuhni raamatule (“Teadusrevolutsioonide struktuur” nelikümmend aastat hiljem”) on raskepärane ja pole just kuigi sissejuhatav, vaid võib-olla isegi eksitav. Järeلسõna eeliseks on aga rohked asjakohased kirjandusviited, mis on abiks akadeemilisema kallakuga lugejale. Vastav kirjandus pole küll Eestis kuigi kättesaadav (välja arvatud Vihalemma enda raamaturiiulist), mistõttu sagelikorduv fraas “Vaata...” mõjub koomiliselt (olen ka ise teinud seda pattu, viimasel ajal küll vaid sunnitud). Kui Kuhni raamat maksab kaupluses alla 150 krooni, siis rahvusvahelisest laenutusest Vihalemma viidatud kirjandust laenutades ning kopeerides tuleb ehk arvestada juba summaga 15 000. Kui Kuhni saab nüüd kätte viie minutiga, siis Vihalemma viidete kontrollimiseks kulub vähemalt kaksteist kuud.

Edasi tahaksingi lühidalt kommenteerida mitte niivõrd Kuhni raamatut kui pigem selle konteksti eesti teadusfilosoofias,

sealhulgas oma kauaaegse juhendaja Vihalemma kommentaare raamatule.

Arvustades Chalmersi õpiku eestindust, küsisin, miks tõlgiti just see teadusfilosoofia õpik ja mitte mõni teine ning sugugi mitte halvem või vähem kaasaegne õpik.⁶ Lühidalt oli küsimus selles, et Chalmers on popperiaan. Popper kritiseeris induktivismi. Popperi ja tema õpilaste mõjul tagajärjel sündis lõpuks Kuhn, kes kallutas teadusfilosoofia traditsioonilistelt loogilis-empiristlikelt radadelt sootuks sotsioloogilis-ajaloolistele teedele. Chalmersi õpikut lugedes võib jääda petlik mulje, nagu oleks induktivism ja empirism teadusfilosoofias ümber lükatud või välja surnud, nagu olekski teadusfilosoofia põhiküsimused just Popperi lemmikküsimused ja nagu poleks juba ammu hävitavalt kritiseeritud näiteks Popperi lahendust induktiooniprobleemile. Kahjuks jäi samasugune ekslik mulje ka Chalmersi õpiku järeلسõnadest.

Nüüd siis on ilmunud Kuhni põhiteos, mille järeلسõnast võime taas lugeda, et enne Kuhni olid teadusfilosoofias induktivistid, empiristid ja ka Popper, pärast Kuhni aga – teaduse ajalugu ning teaduse sotsioloogia. Sealjuures viidatakse küll ühele Tartu Ülikooli filosoofiaosakonnas teostatud teadussotsioloogiat puudutavale filosoofilisele uurimusele, ei tooda aga esile keskset, Bloorist⁷ alguse saanud “radikaalset sotsioloogilist programmi”

³ Nt: M. D u m m e t t, Metafüüsika loogiline alus. Tartu, 2003.

⁴ J. E i n t a l u, FFF: Filosoofia kui Fašistide Führer. *Vikerkaar* 2002, nr 8/9, lk 90–96.

⁵ Rmt-s: I. M e o s, Lisalugemist filosoofia ajaloost. III osa: Kaasaja filosoofia. Tallinn, 1994.

⁶ J. E i n t a l u, Teaduse filosoofia ja autoriteet. *Vikerkaar* 1999, nr 1, lk 85–88.

⁷ D. B l o o r, Knowledge and Social Imagery. London, 1976.

teadusfilosoofias ega selle langemist.⁸

Ometi on tänapäeva teadusfilosoofias vägagi kuumad teemad seotud just empirismiga ning mitmesuguste selliste järeldusvõtetega nagu induktsioon või “järeldus parimale seletusele” või tõenäosuslike järeldustega. Terve võimas koolkond teadusfilosoofias on rajatud tõenäosuse mõiste subjektiivistlikule interpretatsioonile.⁹ Võimas koolkond lähtub ka tehisingtellecti ja masinõppe uuringutest, empiiriliste algoritmide ratsionaalsuse uuringutest.

Kui nüüd vaatame, milliste kaasaegsete teadusfilosoofia koolkondade käsitlemist ja isegi mainimist väldivad nii meie kirjastuspoliitika kui ka kanoonilised kommentaarid ilmunud raamatutele, siis märkame kõigepealt, et hoidutakse täpselt samadest teemadest, mille õpetamisest ja uurimisest hoiduvad meie ülikollid. Et aga mõista, milliseid teemasid väldivad meie ülikollid, tasub silmas pidades, milliseid teemasid nad *ei* väldi. Ja siin ilmneb meie jahmatuseks, et soodustatud teemadeks on just need alad, mis suurepäraselt haakuvad meie ülikollide ajalooliselt marksistliku taustaga.

Kuigi see pole veel range tõestus, loob see siiski põhjendatud kahtluse.

Marksism eelistas materialismi ja sellega sobib meie tänane kalduvus teaduslikku realismi (Popperi kriitilisus marksismiga ei sobi, küll aga tema realism). Marksism lähtub Hegelist ning selle kontinentaalsuse-

ga ja Kanti apriorismiga sobib ka meie tänane inglasliku empirismi vältimine teadusfilosoofias. Marksism juhindus ajaloolisusest ja ühiskondlikust praktikast ning sellega sobib meie tänane (Kuhnist alanud) suund teadusfilosoofias, mis on ajalooline ja sotsioloogiline. Marksistlikud mõtlejad leidsid sageli, et Lääne mõtlejad on stiihiliselt lähenenud materialismile, ja nüüd leitakse, et Kuhn oleks olnud “palju rohkem Kuhn”, kui ta oleks olnud realist.

Kui ma oleksin poliitilistel vaadetel marksist, siis ma seda ei varjaks. Ent ma püüaksin argumenteerimisel vältida marksistide tüüpõtteid.

Ühtlasi on see kriitika Kuhni filosoofiale. Anomaaliad ei loo paradigmas kriisi. Anomaaliad lihtsalt vaikitakse maha. Kui teadus on see, mida teadlased teevad, siis on teadus see, mida teevad ülikollid. Neid meteoriite pole olemas, mida pole registreeritud ülikollide almanahhides. *Vikerkaares* kirjeldatud meteoriidid on fiktsioon. Teine võimalus muidugi on, et Kuhn ei kirjeldanud teaduselu teadusprovintsideks.

Aga tahaksin veidi filosoofiast ka rääkida. Kuhni üheks põhiideeks on paradigmad ja nende ühismõõdutus. Hiljuti ilmus eesti keeles Wittgensteini üks põhiteos “Tõsikindlusest”.¹⁰ Koduülesandena võiks filosoofiatiudeng võrrelda Kuhni käsitlust “Tõsikindluse” järgmiste paragrahvidega: 88, 92, 96, 105, 140, 162, 211, 256, 291, 337,

⁸ Viimati mainitud lahingu kohta võib lugeda suurepärasest õpikust: W. H. N e w t o n - S m i t h, *The Rationality of Science*. London; New York, 1996.

⁹ Vt nt: J. E a r m a n, *Bayes or Bust? A Critical Examination of Bayesian Confirmation Theory*. Cambridge (USA); London, 1996; C. H o w s o n, P. U r b a c h, *Scientific Reasoning: The Bayesian Approach*. La Salle, 1989; C. H o w s o n, *Hume's Problem: Induction and the Justification of Belief*. Oxford, 2000.

¹⁰ L. W i t t g e n s t e i n, *Tõsikindlusest*. Tartu, 2000.

370, 472, 611, 612 ja 670. Sarnasus on lausa rabav.

Wittgenstein on sügavam: süsteem määrab isegi tõesuse ja väärusse alused. Mitmeid Kuhni seisukohti on Wittgenstein selgemini väljendanud. Kuhn aga läheb kaugemale, jõudes paradigmade vahetuseni. Wittgensteini puhul on väidetud nii seda, et tema järgi pole süsteem revideeritav¹¹, kui ka et on revideeritav¹².

“Tõsikindlusest” kirjutas Wittgenstein vahetult enne oma surma (1951). Kuhni “Teadusrevolutsioonide struktuur” valmis 1956–1964. Hilise Wittgensteini filosoofia- ga tutvus Kuhn väidetavalt 1958–1959. Trükis ilmus “Teadusrevolutsioonide struktuur” esmakordselt 1962. ja “Tõsikindlusest” 1967. aastal.

Nii Kuhn kui Wittgenstein olid mõjutatud geštaltpsühholoogiast. Wittgensteini puhul võib selles veenduda, kui lugeda ta “Filosoofiliste uurimiste” teist osa.¹³

Cambridge’is tegutsenud Wittgenstein avaldas oma eluajal ainult kaks teaduspublikatsiooni: noorena “Tractatus” ja ühe vahetuntud artikli. On põhjust arvata, et nn Oxfordi koolkond avaldas pärast Teist maailmasõda töid, milles olid Wittgensteini mõtted, ilma et oleks Wittgensteinile endale viidanud, või siis vastupidi: et Wittgenstein näppas oma kuulajate ideid. Üks näide: 1952, aasta pärast Wittgensteini surma, ilmus Strawsoni raamat “Introduction to

Logical Theory”, kus esitati nn “lingvistiline lahendus” induktsiooniprobleemile; ja 1953 ilmus postuumselt Wittgensteini “Filosoofilised uurimused”, millest võib samuti välja lugeda induktsiooniprobleemi lingvistilise lahenduse. Paistab, et kumbki selles küsimuses teineteisele ei viidanud.

See kõik ei tõesta sugugi, nagu oleks Kuhni “paradigmade” ja Wittgensteini “süsteemi” vahel mingi põhjuslik seos. Ent see kahandab Kuhni “paradigmade” väidetavat mõjukust filosoofias. Õigupoolest hankis Kuhn osa oma teadust puudutavaid ideid kunstistile käsitlevatest teooriatest. Seetõttu on koomiline, kuidas kultuuri ja kunsti üle teoretiseerivad nii sageli omakorda haaravad Kuhni või Kuhni järgijate järele.¹⁴ Samuti paneb see mõtlema Vihalemma järelsõnas öeldu üle, et Kuhnil on olnud tohutu mõju väljaspool teadusfilosoofiat.

Lõpetuseks soovitan kõigil, kes on teadusega kokku puutunud (aga kes ei oleks?) lugeda Kuhni, kui nad pole seda veel teinud. Samuti väljendan sügavat muret, et kas eesti teadusfilosoofia ülikoll hakkab Eesti Vabariigi ajal õige välja surema või tendentslikuks muutuma (või jääma?). Ja veel kord ka lootust, et eesti keelde tõlgitakse mõni hea monograafia teaduse ajaloost. Bernal on justkui juba vanavõitu.¹⁵ Mulle isiklikult sobiksid muidugi ka näiteks Kline’i suurepärased käsitlused matemaatika ajaloost või midagi tõsist füüsika ajaloost.

¹¹ A. S t r o l l, Moore and Wittgenstein on Certainty. New York; Oxford, 1994.

¹² D. R i c h t e r, Wittgensteinian Foundationalism. *Erkenntnis* 55, 2001, lk 349–358.

¹³ L. W i t t g e n s t e i n, Philosophical Investigations. Cambridge (USA); Oxford (UK), 1995.

¹⁴ Eesti autoritest tean siin mainida ühte: B. B e r n s t e i n, Ekphrasis’est. Tallinna Kunstiülikooli Toimetised 4, 1996, lk 5–19.

¹⁵ J. D. B e r n a l, Teadus ühiskonna ajaloos. Tallinn, 1962.

REIN KURESOO

Sinise planeedi roheline ajalugu

CLIVE PONTING. MAAILMA ROHELINE AJALUGU. *Keskond ja suurte tsivilisatsioonide kokkuvarisemine. Inglise k tlk Ehte Puhang. Varrak, Tallinn, 2002. (Roheline raamat). 504 lk. Hind 234 kr.*

20. sajandi teisel poolel sündinud keskkonnaliikumine ei tundnud esialgu sügavat huvi inimkonna kaugema ajaloo vastu, sest esimese hooga seostati tänapäevaseid keskkonnaprobleeme industriaalse revolutsiooni ja kapitalismiga. Esimesed põhjalikumad tagasivaated veeretasiid vastutuse keskkonna allakäigu eest edasi judeo-kristlikule dualismile. USA ajaloolane Lynn White tegi sellel mõttesuunal otsa lahti 1967. aastal ajakirjas *Science* avaldatud artikliga “Ökoloogilise kriisi ajaloolised juured”. Selle mõtteviisi edasised arengud on küllap paljudele tuttavad – loomulikult nägid need ette Baconi, Descartes’i ja kõigi nende vaimsete järeletulijate nahutamist, millest on kerge lasta end kaasa kiskuda. Judeo-kristlik antropotsentrism ja selle rüpest võrsunud ratsionalism on muidugi hernetondid, mida on kerge märgata ja nüpeldada, aga see kipub varjutama veelgi olulisemate põhjuste nägemist ning lõpuks langeb selline kriitika nihilistliku eneseeituse lõksu – kuigi maailmas leidub mitmeid religioone, mis deklareerivad austust kõige elava vastu, ei sisaldu neiski kuigi töökindlat mudelit selleks, mida me praegu nimetame jätkusuutlikuks arenguks. Tänapäeval seisavad

üliraskete keskkonnaprobleemidega silmitsi ka budistid ja hindud.

Clive Ponting, kes “Maailma rohelises ajaloo” sooritab ka selle eelnimetatud hädavajaliku riituse, on ilmselt esimese ajaloolasena tsivilisatsioonide dünaamika seletamiseks järjekindlalt rakendanud 20. sajandi lõpu ökoloogias ja keskkonnateadustes kesksseteks kujunenud paradigmasid, mida võib kokku võtta umbes järgmiselt.

Tööriistade ja tehnoloogia areng on võimaldanud inimestel vabaneda seostest, mis looduses tavapäraselt seovad üht liiki või populatsiooni tema elukeskkonnaga. Sellega seoses ületab taastuvate loodusvarade kasutamine ja looduslike ökosüsteemide hävitamine juba agraarühiskonna tekkest alates regulaarselt nende taastumisvõimet. Ehkki põllumajanduslik tootmine võimaldab kasvavat inimhulka teatud piirini toita, on selle hinnaks paratamatult looduslike ökosüsteemide hävitamine ja asendamine ebastabiilsete agroökosüsteemidega. Nõudluse kasv toob sageli kaasa hüdroloogiliste või geobiokeemiliste tsüklike tõsise häirimise ja nõrgenenud kandevoimega ökosüsteemide kokkuvarisemise, mis omakorda põhjustab vajaduse eluruumi jõuliselt laiendada või sotsiaalse kolapsi.

Tehnoloogiate ja meditsiini edasine areng on kaasa toonud rahvastiku eksponentsiaalse kasvu. Loomne toit on muutunud kättesaadavaks üha suuremale inimhulgale. Ökoloogilisest vaatepunktist tähendab see, et ühe toiduahelate tippkiskja arvukus ei allu enam looduslikule regulatsioonile ja kasvab nagu bakterikultuur Petri tassis. Selline võimalus on ökoloogile üsna raskesti mõistetav – näiteks hun-

te arvatakse Eestisse pingevabalt mahtuvat 50–75 isendit, kaljukotkaid umbes 30 paari (nende numbrite väljapakumisel on muidugi arvestatud toidupüramiidi tipul konkureeriva inimese olemasolu ja suure arvukusega).

Industriaalsed ja postindustriaalsed arengud lisavad sellele põhiskeemile veel ohtralt pilti tüsistavaid tahke, mis moodustavad tegelikult tänapäevaste keskkonnaprobleemide südamiku – saastamise, kasvuhoonegaaside emissiooni, tarbimise ja inimeste vajaduste kasvu. Ehkki meie jaoks on kõige otsustavam just viimane probleemidering, on inimkond astunud juba holotseeni alguses arenguteele, mis ei ole jätkusuutlik.

Võib arvata, et see skeem, kus meile juba marksismist tuttava baasi ja pealisehituse dialektikas on marksistlik tootmissuhete käsitlus asendatud ökosüsteemse ja ressurssooloogilise vaatepunktiga, on üldjuhul küllaltki töökindel, kuid arvatavasti nõuab selle rakendamine “marksistliku järjekindlusega” ka mõningast ettevaatust. Eriti kui arvestada, et tänini on ajaloo kulgu püütud rekonstrueerida teistsugustest paradigmatel lähtudes ning seda pitsereit kannab ka senikogutud faktiline materjal – on ju ajaloolist kliimat, maastike geomorfoloogiat jms kirjeldavad teadused, mis selle valdkonna jaoks lisaainestikku peaksid pakkuma, siiaaani märksa vähem arenenud kui arheoloogia ja klassikaline ajaloo teadus. “Roheline” ajalookäsitlus sisaldab teatud ideologiseerimise ohte ja karisid.

Veidi kummastav on näiteks Pontingi raamatu proloogina mõeldud esimene peatükk, mis kirjeldab Lihavõttesaare

kultuuri ja rahva kokkuvarisemist. Väike ja selgelt piiratud loodusvaradega saar keset ookeani, kust ei ole pääsu, on võtmeks ja metafooriks mõtisklemaks meie planeedi seisundi ja tuleviku üle. Inimeste hulk kasvab nii suureks, et saar ei suuda seda enam hästi ära toita. Kuid kõige suurema hoobi saare ökosüsteemile annab rapanuilaste usk, mis sunnib neid hiiglaslike kivikujude püstitamiseks kogu saare metsad palkideks tegema.

Ponting on Lihavõttesaare lagu kujundi võimendamise nimel üsna oluliselt lihtsustanud. Rapa Nui tõeline ja lõplik häving sai ikkagi alguse pärast saare avastamist eurooplaste poolt. Järgmisest loost ei leia Pontingi raamatust aga silpigi.

Jacob Roggeveeni juhtud laev leidis Rapa Nui 1722. aasta lihavõttepühade ajal, samal sajandil külastasid saart veel don Felipe González de Haedo 1770., James Cook 1774. ja J. F. G. de la Perouse 1786. aastal. Esimesed Rapa Nuid külastanud eurooplased leidsid eest kriisiseisundis ühiskonna, kuigi rapanuulased ise oma häda ei tunnistanud. Rapa Nui ühiskond oli läbi teinud vapustuse, kuid tal ei puudunud elulootus.

Lihavõttesaare kultuuri viimane vaatus algas pärast 1800. aastat, kui saart hakkasid väisama vitamiini- ja naistenäljas vaalapüüdjad. Saarele jäi neist visiitidest mitmeid suuhaigusi. Ameerika laev *Nancy* röövis 1808. aastal saarelt pärast verist lahingut 12 meest and 10 naist, et neid Juan Fernández saartel hülgeid küttima sundida. Kolme päevateekonna kaugusel Rapa Nuist lasti vangid vabalt laevatekile. Otsekohe hüppasid need üle parda ja hakkasid laeva sõidule vastassuunas uju-

ma. Kapten löi põgenikele käega ja jättis nad merre uppuma. 1862. aastal võtsid Peruu laevad saarelt kaasa juba 1000 orja, nende seas kuninga, tema poja ja preestrid (see on ka põhjuseks, miks suur osa Lihavõttesaare ajaloolisest pärimusest kaduma läks). Arvatakse, et ühtekokku orjastati sel ajal ligikaudu 2000 rapanuilast, kellest 90% surid Peruus juba ühekahe aasta jooksul. Tahiti piiskopi avaliku protesti tõttu tõid peruulased vähesed elujäänud tagasi, kuid teel puhkes rõugeepideemia ja üksnes 15 pärismaalast jõudis taas koju. Nende poolt kaasa toodud haigus pühkis minema peaaegu kogu järelejäänud elanikkonna. 1877. aastal oli neid näiteks järel 111 ning tänapäeval on elus vaid üksikuid puhtaverelisi rapanuulasi.

Arvatakse, et vahetult enne avastamist eurooplaste poolt olid rapanuulased leidmas uut habrast tasakaalu, nende usk kivijumalustesse, kellel nad olid kahtlemata palunud maa uuesti viljakaks muuta, oli kadunud ning tekkimas uus "linnumehe" usund. Kas sellega koos oli sündinud ka ratsionaalsem arusaam inimese ja looduse seotusest, pole aga kahjuks teada.

"Maailma roheline ajaloo" lõpupeatükk "Mineviku vari" seevastu püüab ideoloogitsemisest distantseeruda. Siin võtab Ponting ökosüsteemide hävitamise süngeloo kokku, kuid hoidub liiga kõmisevatest tulevikuproгноosidest. On ju Rooma Klubi raporti "Kasvu piirid" ja paljude hilisemate keskkonnaprophetite sünged ennustused mõneti tühja jooksnud. Leidub rohelisi, kes on tõigast, et maailm polegi veel millenniumi vahetudes kokku kukkunud, samavõrra pettunud kui seitsme päeva adventistid 22. oktoobril 1844. aastal, mil

kõigi eelduste kohaselt pidi Jeesus teist korda inimeste sekka tulema. Tuntuim praegustest pöördunutest on taanlane Björn Lomborg, kes on paljud roheliste liigselt paisutatud väited maailma seisundi kohta tule alla võtnud. Pontingi lähenemisviis püüab jääda teaduslikkuse piiresse – ta annab mõista, et prohvetluseks on meie teadmised maa ökosüsteemide toimimise kohta ikka veel liiga puudulikud. Ponting ei ürita täpselt näidata, kus on see piir, kus Maa ökoloogiline kandevõime katkeb, või kuupäev, mil lõpevad meie planeedi energiavarud, kuid leiab, et inimeste varasemad teod on jätnud praegustele ühiskondadele peaaegu ületamatult keerulise probleemipuntra. See konstateering on veidike üllatav – tunnistab ju Ponting ise, et kui ta tahtnuks kirjutada raamatut, mis esitaks täpselt kaalutud kronoloogilise ülevaate inimkonna ajaloost, siis peaks selle 467 leheküljest 465 olema pühendatud korilastele ja küttidele, kaks lehekülge põllumajanduslikele ühiskondadele ja vaid paar rida tänapäeva tööstusühiskondadele. "Peaaegu ületamatult keeruline probleemipundar" algaks alles sellise raamatu viimasel poolel leheküljel.

Pontingi raamatu faktitiheduse juures on end ajaloos mitte kodus tundval lugejal raske sellest valdkonnast vigu leida. Otsest ökoloogiaga seotud tekstiosades on kergeid komistusi suhteliselt palju, eriti 2. peatükis, kus avaookeani võrreldakse selle eluvaesuse tõttu kõrbega (planktonit leidub üldiselt küllaga kogu pelagiaali ulatuses), metsatulekahjudel arvatakse olevat hävitav mõju toiduahela kõigile lülidelle (metsatulekahjudel on tegelikult olnud oluline roll metsakoosluste uuenemisel),

öeldakse, et lehm suudab omastada vaid 0,6 % rohumaa primaarproduksioonist (mõeldud on ilmselt seda, et noorloom, kes on söönud ära tonni heina, võtab kaalus kesmiselt 600 grammi juurde) jne.

Kuna ka tõlke kvaliteet on raamatu lõikes ebaühtlane, ei ole alati võimalik otsustada, kas sellised vead lähtuvad Pöntingilt või tõlkijalt ja toimetajalt, näiteks: “Veel 1840. aastatel suri Inglismaal ja Walesis igal aastal 20 inimest tuhandest [see

teeb keskmiseks oodatavaks elueaks 50 aastat – R.K.]; tänapäeval on sama näitaja sellest veerand kuni kolmandik [st keskmine oodatav eluiga peaks olema kuni 200 aastat – R.K.]”. Ka selgeid tõlkevigu hakkab siin-seal silma: “õigupoolest muudetakse mateeriaks [inglise *matter* tähendab ka ainet – R.K.] vaid väike osa päikeseenergiast” ja “Maa sisemusest hoovav matteria moodustas osa kontinentaalsetest maismaamassiividest”.

KALEIDOSKOOP

MARDI VALGEMÄE

Luikede värv

Von Krahli Teater on teinud ajalugu. Peeter Jalaka ja Saša Pepeljajevi puristidele peavalu tekitava "Luikede järve" lavastus lõikas mullu loorbereid Euroopas ning jõudis detsembris New Yorgi Off Broadwayle. Etendused toimusid *Dance Theatre Workshop*'is (üldiselt tuntud DTW-na), kus juba 1992. aastal leidis aset kinnine Mai Murdmaa tantsude õhtu. "Luikede järve" DTW etendusi võib pidada tähelepanuväärseks, sest Von Krahli truppi ei kutsunud New Yorki mitte väliseestlased (nagu sündis seitsme aasta eest, kui *La Mama* teatris esitati "Eesti mängud. Pulm"), vaid ameeriklased. Ilmselt seetõttu ilmus esmakordselt siinses ajakirjanduses, kaasa arvatud *The New York Times*'is, eesti lavakunstile pühendet arvustusi, kuna varem on olnud vaid üksikuid vihjeid eesti tantsijaile ja koreograafidele. Vara on siiski loota, et Von Krahli Teater on nüüd ühe ropsuga keelebarjäärist läbi murdnud. Jalaka ja Moskva koreograafi Pepeljajevi koostöö ei ole ju kitsamas mõistes "teater", etendus ise osutus venekeelseks (tekst oli küll minimaalne) – ja üks pääsuke ei tee suve. Järelikult võib oletada, et tegeleme erandnähitusega, ent algus on sellegipoolest tehtud. Küberneetikat ja videopildistikku rakendav nurgeline, metalne ja tuhmi värviskaalaga Von Krahli luigelugu tõestas, et lavastajal on hea teatrivaist, sest

Jalakal õnnestus enamik aega täita DTW "tühi ruum" (kui kasutada Peter Brooki terminoloogiat) mitmetahulise visuaalse tegevusega, mis lisas loo algversioonile esineva müüdi sümboolikale uue dimensiooni.

"Luikede järve" süvasümbol näib olevat igivana. Möödunud sajandil toimunud väljakaevamistel leiti Taanis imiku luuke. Ligi seitse tuhat aastat tagasi surnud laps oli maetud luigetiiva embusse. Ilmselt olid luiged juba siis seotud salapärase teekonnaga surnute riiki. 2. sajandil kirjutab Pausanias (1.30.3) muusikust valitsejast, kelle Apollon muutis pärast surma luigeks. Sellest kreeka mütoloogia killust võiski sündida tänini säilinud "luigelaulu" mõiste. Ka kurjad vaimud ja õelad võlurid on nõidunud inimesi luikedeks, näiteks Richard Wagneri ooperis "Lohengrin". Wagnerit peetaksegi nüüd oluliseks teguriks Pjotr Tšaikovski "Luikede järve" sünniloos, ent on ka teisi võimalikke mõjusid. Balleti libreto tegelikku autorit on aga raske kindlaks määrata. Kuigi Jalakas ja Pepeljajev dekonstrueerisid täielikult Tšaikovski meistriteose, võib selle klassikaks kujunenud balleti erinevate lavastuste ja tõlgenduste varal väita, et luikedele on võimalik omistada rohkem värve, kui neid nüüsguste suleliste puhul looduses esineb.

Esimesed "Luikede järve" etendused (1877. ja 1880. aastal Moskvast), mis tegelesid võitlusega hea ja kurja vahel (üks arvustaja kirjeldas Rothbarti kui punasesse

riietet saatanlikku vaimu), ebaõnnestusid. Alles pärast Tšaikovski surma, kui oli tehtud muudatusi libretos ning ulatuslikke kärpimisi ja ümberpaigutusi partituuris, saavutas Marius Petipa ja Lev Ivanovi seatud Peterburi versioon (1895) märkimisväärselt edu ning muutus aastate jooksul kanooniliseks. Sisuliselt kaldus uus tõlgendus pigem muinasjutuliseks ning keskendus heleda ja tumeda, Odette'i ja Ottilie sümboolsele kontrastsusele – nagu see esineb meil näiteks Mari ja Tiinaga August Kitzbergi “Libahundis” –, keda Von Krahli lavastuses kehastasid vastavalt Liina Vahtrik ja Tiina Tauraitte. Kuna Tšaikovski traagiliselt lõppeva balleti romantilist muusikat ja süžeed ilmendavad klassikalised valged *tutu*'d, võime siin rääkida valgete luikede ajastust. Siis tulid bolševikud, võitsid kodusõjas valgete väed, tapsid tsaari ning likvideerisid eriti innukalt buržuisid, kelle hulgas leidis kahtlemata palju balletomaane. Ent proletaarne režim ei hävitanud rikka rahva meelelahutust. Aeg-ajalt kohandati küll “Luikede järve” muusikat ja süžeed ning mängiti välja õnnelik lõpp, Juri Grigorovitš tegi Rothbartist Printsia freudistliku teisiku ja Ottiliest sai kulaku tütar, ent põhiliselt kujunes seesama tsaariaegne ballett Nõukogude kõrgkultuuri musternäidiseks, ja punaseid luiki eksponeeriti välismaalgi (Hiina ja Kuuba on samuti kasutanud propagandarelvana balletti).

Juba tsaariajal (1908) gastroleeris üks vene tantsurühm, kuhu kuulus Anna Pavlova, “Luikede järvega” Skandinaavias ja Saksamaal. Millegipärast on aga see ballett avaldanud Läänes erilist mõju pigem meestele kui naistele. Võib-olla andis

selleks tõuke Vatslav Nizinski tantsitud Prints, kui Sergei Djagilevi Pariisi vene trupp *Ballets Russes* käis 1911. aastal Londonis. Ei tohi ka unustada, et USA ülikoolides tegutses teatrirühmitusi, kus mehed mängisid naiste osi, ning et San Franciscos asutati esimene elukutseline transvestiitide draamateater 1930. aastail. See võis omakorda ajendada 1970. aastate alguses tantsutrupi *Les Ballets Trockadero de Monte Carlo* loomist New Yorgis. *Trock*'ide (nagu neid kutsutakse) koosseisu moodustavad varvastel tantsivad, valgeid balletiseelikuid kandvad karvaste sääрте ja rinnaga mehed, kelle repertuaari kuulub “Luikede järve” ühevaatuseline versioon. Londonis (ja mujalgi) löi paarkümmend aastat hiljem laineid Matthew Bourne'i Inglismaa kroonitud päade eluviisi parodeeriv täismõõtmeline “Luikede järv”. Ka selle osalised olid kõik mehed. Nii jõuamegi lillade luikede juurde. Jalaka lavastus seda teemat ei käsitle, kuigi ebavõrdne visuaalne vihje seksuaalsusele paneb nagu pisut kulme kergitama Von Krahli etenduse lõpul, kus üks naine (kaheksast) tantsib poolalasti, aga kõik kolm meest (Taavi Eelmaa, Erki Laur ja Juhan Ulfsak) võtavad endid täielikult riidest lahti.

Eesti-vene koostöö tegeles poliitiliste ja sotsioloogiliste nähtustega. Kordeballeti siredate kenuskaelade asemel ilmusid lavale küünarnukilised (k)übermarionetid, keda näiteks Edgar Degas ei oleks iialgi maalinud, isegi mitte siis, kui ta oleks neid puhkehetkel tabanud. Niisuguste hallide olevuste kandiline koreograafia pühkis prügikasti kõik valged, punased ja lillad, sest Jalaka ja Pepeljajevi sümboolsete luikede värv juhib esmajoones tähelepanu

Nõukogude "vabariikide" elanike rangelt distsiplineeritud ja ühtlustatud halli argielu üksluisusele. Mänguruumi piirasid külgedel metalsed tellingud ning tantsijad pidid jagama lavapõrandat plekist ämbrite ja tünnidega. Voodilinadele, esinejate riitele ning luigesulgedega(?) täidetud valgetele patjadele projitseeritud sirgetes ridades liikuvad võimlejad, marsivad sõdurid ning tantsivad Petipa ja Ivanovi luigid löid omakorda õhkkonna, mis ilmdendas repressiivse režiimi püüet hävitada isikupära ning kasvatada sõnakuulelikke konformiste. Ent Jalaka ja Pepeljajevi ühiskonnakriitika ei pruugi piirduda kommunismi taunimisega. Totalitaarsed süsteemid, olgu nendeks riigid, usud või majandusteooriad, käituvad nagu teerullid (või toorõli trumlid), mis lamestavad kõik, kes nende poliitilist, teoloogilist või ökonoomiaga tegelevat elufilosoofiat ei jaga.

Ühest küljest võib nähtud lavastust pidada globaalseks, aga suhteliselt hingetuks meelelahutuse tulevikuvormiks *par excellence*, mis ühendab teatri, muusika ja moodsa tantsu. Võrreldes ent rahvusvaheliselt tuntud Meredith Monki põhiliselt

samalaadsete alternatiiv(tantsu)teatri tükidega, ei ole meil see vorm veel küps. DTW etenduses esines, peamiselt enne lõppu, asjatuid kordamisi (eriti pisarate valamisega) ning tarbetut tegevuse venitamist tünnidega mängides, kuigi Juhan Ulfaki hüpe, pea ees, veerevalt trumlilt teise tünni sisemusse nõudis erakordset osavust ning võiks väga hästi mõne provintsitsirkuse tõmbenumbriks kujuneda. Teisest küljest näitab kolme meesnäitleja tünnidest kosmoselaevadega tulekut ja lendavate luikedena minekut märkiva raami viimane osa üllatavalt tugevat teadlikku või alateadlikku sidet teatrikunsti algaastatega. Briti Muuseumis asuva ja mitmes teatri- ja tantsuajaloo raamatus reprodutseeritud 5. sajandist e.m.a pärineva veinianuma ühele küljele on maalitud teatrijumala Dionysose kolm kaaslast – saatürit. Nad on alasti, nagu Eestist tulnud lavastuse finaali mehedki, ning nad tantsivad, nagu mõnes vanakreeka näidendis, nurgeliselt akrobaatiliste liigutustega enam-vähem nii, nagu Von Krahli hallid luigedki.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul
Marek Tamm 646 4054
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Toimetuse address:
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Fax: 644 2484
E-mail:
Vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:
kirjastus "Perioodika",
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Trükk:
AS Printall, Tatari 64, tel. 669 8400

"Vikerkaar" nr. 1-2/2004

*"Vikerkaar" kuulub Euroopa
kultuuriajakirjade võrgustikku
www.eurozine.com*

*Ajakiri "Vikerkaar" ilmub
Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi ja
Eesti Kultuurkapitali toel*

*Hea lugeja!
Vikerkaart on nüüd võimalik ka
otsekorraldusega tellida
(kvartalimaks 52 krooni).
Tellimiskeskus <http://www.tellimine.ee>,
tel 666 2535*

Vikerkaar

1-2/2004

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245

Hind 34 krooni